

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра права і соціальної роботи

ІНТЕРАКТИВНІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ АГРЕСІЇ

Кваліфікаційна робота здобувача

освітнього ступеня «магістра»

Спеціальності: 231 Соціальна робота

Освітньої програми Соціальна робота.

Соціальна педагогіка

Росоха Данило Павлович

Керівник:

канд. пед. наук, доц. Фурдуй С. Б.

Рецензент:

канд. мед. наук, доц. Аتماжов І.Д.

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри права і соціальної роботи
протокол № 5 від «22» листопада 2024 р.

Завідувач кафедри

Метіль А.С.
(підпис) доц. Метіль А.С.
(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК
«22» листопада 2024 р.

Оцінка 82 дуже
(за стабільною шкалою) (за трибальнійною шкалою)

Голова ЕК

[підпис] Замашанда Р.Д.
(підпис) (прізвище, ініціали)

Анотація до магістерської роботи
на тему:
«Інтерактивні соціально-педагогічні технології профілактики та
подолання дитячої агресії»

У магістерській роботі розкрита проблема інтерактивної соціально-педагогічної технології профілактики та подолання дитячої агресії в сучасному суспільстві.

Об'єктом дослідження є особливості дитячої агресії та агресивної поведінки у сучасному вимірі.

Предметом дослідження є соціально-педагогічні технології профілактики та подолання дитячої агресії.

Метою дослідження є - теоретичне дослідження та обґрунтування особливості використання інтерактивних соціально-педагогічних технологій профілактики та подолання дитячої агресії.

Кваліфікаційна робота складається з трьох розділів.

У першому розділі роботи були проаналізовані теоретичні особливості дослідження соціально-педагогічної підготовки до подолання дитячої агресії.

Під час розгляду соціального відхилення у дітей: класифікація видів, профілактика, виділено, що соціально-педагогічна профілактика соціального неблагополуччя дітей, що здійснюється, як правило, в установах освіти і в позашкільній середовищі засобами освіти, має ряд особливостей, що дають їй деякі переваги перед іншими видами профілактики з точки зору ефективності вжитих дій.

У другому розділі були розглянуті методичні засади дослідження соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки.

При аналізі основ профілактики агресивної поведінки: сутність, види, напрямки та принципи, виділено, що соціально-педагогічний контроль повинен являти собою попередження і припинення різного роду девіацій і ґрунтувалися на соціальну підтримку, посилення виховної роботи за рахунок залучення додаткових людських ресурсів. Модернізації потребує і змістовно-процесуальний компонент профілактичної роботи, яка часто

характеризується одноманітністю форм, формальністю, відсутністю системності.

У третьому розділі в результаті проведення дослідження розвитку агресивності у дітей і їх соціально-педагогічної корекції ми прийшли до підтвердження висунутої гіпотези і можемо стверджувати, що інтерактивні соціально-педагогічні технології здатні здійснити значний вплив на профілактику та подолання дитячої агресії. Дійсно позитивна увага і прийняття особистості дитини з боку дорослих (педагогів і батьків), що орієнтує на безоцінне сприйняття особистості дитини є основним фактором, який попереджає виникнення агресивності у дітей. Крім того, позитивна психологічна емоційна обстановка в сім'ї є найкращим способом профілактики агресивності серед дітей.

Ключові слова: дитяча агресія, форми профілактики, соціальний супровід, інтерактивні технології, конфлікт, суб'єкт, інтеграція, корекція.

Annotation for the master's work
on the topic of:
"Interactive socio-pedagogical technologies for the prevention and
overcoming of child aggression"

In the master's work, the problem of interactive social and pedagogical technology of prevention and overcoming of child aggression in modern society is revealed.

The object of the research is the features of children's aggression and aggressive behavior in the modern dimension.

The subject of the research is socio-pedagogical technologies for the prevention and overcoming of child aggression.

The aim of the research is - theoretical research and substantiation of the features of the use of interactive socio-pedagogical technologies for the prevention and overcoming of child aggression.

The qualification work is divided into three sections.

In the first chapter of the work, the theoretical features of the study of socio-pedagogical preparation for overcoming child aggression were analyzed.

When considering social deviation in children: classification of types, prevention, it is highlighted that socio-pedagogical prevention of social disadvantage of children is carried out, as a rule, in educational institutions and in the out-of-school environment by means of education, has a number of features that give it some advantages over other types of prevention in terms of the effectiveness of the actions taken.

In the second section, the methodological foundations of the study of social and pedagogical prevention of aggressive behavior were considered.

When analyzing the foundations of the prevention of aggressive behavior: the essence, types, directions and principles, it was highlighted that social and pedagogical control should be the prevention and suppression of various kinds of deviations and was based on social support, strengthening educational work by

attracting additional human resources. The content-procedural component of preventive work, which is often characterized by uniformity of forms, formality, and lack of consistency, also requires modernization.

In the third section, as a result of the study of the development of aggressiveness in children and their socio-pedagogical correction, we came to the confirmation of the hypothesis put forward and we can assert that interactive socio-pedagogical technologies are capable of significantly influencing the prevention and overcoming of child aggression. Really positive attention and acceptance of the child's personality on the part of adults (teachers and parents), which focuses on the non-judgmental perception of the child's personality, is the main factor that prevents the emergence of aggressiveness in children. In addition, a positive psychological emotional environment in the family is the best way to prevent aggressiveness in children.

Key words: child aggression, forms of prevention, social support, interactive technologies, conflict, subject, integration, correction.

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ АГРЕСІЇ	15
1.1. Соціальні відхилення у дітей: класифікація видів, профілактика	15
1.2. Соціально-педагогічна підготовка до роботи з дітьми з ознаками агресивної поведінки. Підготовка до здійснення профілактики агресивної поведінки дітей.....	21
1.3. Особливості агресивної поведінки: характеристика, фактори виникнення, форми і причини.....	42
Висновки за розділом I	63
РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ	64
2.1. Основи профілактики агресивної поведінки: сутність, види, напрямки та принципи	64
2.2. Форми профілактики агресивної поведінки учнів в школі.....	75
2.3. Модель взаємодії суб'єктів профілактики агресивної поведінки у процесі соціального супроводу. Інформаційні комп'ютерні технології як фактор надання якісної соціально-педагогічної послуги в процесі організації профілактики агресивної поведінки учнів у школі	86
Висновки за розділом II	94
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНТЕРАКТИВНИХ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОФІЛАКТИКИ СПРЯМОВАНИХ НА ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ АГРЕСІЇ	96
3.1. Діагностика дитячої агресії на констатувальному етапі дослідження	96

3.2. Впровадження інтерактивних соціально-педагогічних технологій профілактики спрямованих на подолання дитячої агресії.....	103
3.3. Кількісний та якісний аналіз ефективності впроваджених інтерактивних технологій.....	111
Висновки за розділом III.....	116
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	118
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	121
ДОДАТКИ	129

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах сучасного українського суспільства з характерним для нього соціальним розшаруванням, різними умовами життєзабезпечення сімей з дітьми спостерігається зростання числа неповнолітніх з різного роду соціальними девіаціями в поведінці, з якими покликані працювати фахівці різних професій: психологи, соціальні педагоги тощо. У зв'язку з цим актуальність професійної соціально-педагогічної підготовки фахівців соціальної сфери, які здатні вирішувати завдання соціалізації дітей, що мають різні соціально-педагогічні проблеми, які перебувають у важкій життєвій ситуації, їх адаптації до соціуму, зрозуміла. Сьогодні актуалізується суспільна потреба в професійній соціально-педагогічній підготовці нового покоління фахівців соціальної сфери, в тому числі соціальних педагогів, які здатні ефективно працювати:

- над створенням в різних виховних просторах (освітніх організаціях, соціальних установах, за місцем проживання та інших структурах) умов, ситуацій, спрямованих на позитивну соціалізацію дітей, підлітків, їх соціально-педагогічну підтримку;

- над попередженням девіантної, делінквентної, асоціальної, антигромадської, протиправної поведінки неповнолітніх та мінімізацією наслідків відхилень у поведінці, використовуючи особистісні ресурси, інтегровані ресурси сім'ї, освітньої організації, міського чи сільського соціального середовища.

Соціальні відхилення в поведінці сучасних підлітків (що означає поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятими нормам, в результаті чого ці норми ними порушуються), нерідко виходять за рамки того, що суспільство розглядає як допустиму поведінку. У цій ситуації потрібно втручання фахівців. Проблема соціальних відхилень або девіацій в

поведінці є сьогодні предметом дослідження фахівців різних наукових дисциплін – психологів, педагогів, криміналістів, соціологів.

Аналіз наукових робіт дослідників проблеми відхилень у поведінці підлітків показав, що за відхилення від «нормального стану, порядку» приймаються – девіантна поведінка, соціальне неблагополуччя, захворювання, правопорушення, злочинність, бездоглядність, сирітство, алкоголізм, наркоманія, суїциди тощо.

Вивчення робіт дослідників даної проблеми дозволило нам виділити три групи соціальних відхилень у неповнолітніх, з якими доведеться працювати соціальним педагогам та працівникам соціальної сфери. До першої групи можна віднести соціальні відхилення як соціальні явища, які заявили про себе в умовах глибоких соціальних змін, які носять масовий, стійкий, негативний характер (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, злочинність, суїцид, соціальне відторгнення). До другої групи слід зарахувати соціальні відхилення, які ґрунтуються на поведінці певної частини підлітків, груп, що свідомо порушують загальноприйняті, в тому числі морально-культурні та правові норми. Поведінка, що відхиляється у неповнолітніх може проявлятися як шкільні прогули або відмова від навчання, агресивна поведінка, сексуальні девіації (проституція, вуайєризм, ексгібіціонізм, тощо), захопленість азартними іграми на гроші, втечі з дому, бродяжництво, брехня, злодійство, вимагання (жебрацтво), проміскуїтет (безладні статеві зв'язки), графіті (настінні малюнки і написи непристойного характеру), субкультуральні девіації (сленг, шрамування, татуювання). Підлітковому віку сьогодні також притаманні різні типи порушеного поведінки, в числі яких – фізичне насильство, викрадення автотранспорту, втечі з дому, домашні крадіжки, хуліганство, грабежі, підлітковий вандалізм, торгівля наркотиками, ранні статеві зв'язки, агресивна і аутоагресивна поведінка, надцінні захоплення, а також типово підліткові девіації, що зустрічаються тільки при психопатологічному типі – дісморфоманія,

дромоманія, піроманія, гебоїдна поведінка. Сьогодні набули поширення такі форми девіацій в поведінці підлітків, як насильство по відношенню до молодших дітей або однолітків, фізичне насильство і образа старших, жорстоке поводження з тваринами, злочинство, дрібне хуліганство. У числі відхилень у неповнолітніх можна назвати перехід у секту, виснажливе голодування з метою корекції фігури, тощо. До третьої групи соціальних відхилень слід віднести соціальне неблагополуччя дітей, які перебувають у важкій життєвій, соціально небезпечній ситуації або в ситуації соціального виключення. До четвертої групи соціальних відхилень слід зарахувати поведінку підлітків, що мають захворювання і проблеми в стані здоров'я, які часто спричиняють девіації в поведінці.

В літературі проблема профілактики та подолання дитячої агресії та чинників, які впливають на цей процес достатньо розглянута, але, нами не було знайдено комплексного аналізу особливостей інтерактивних соціально-педагогічних технологій профілактики та подолання дитячої агресії. Саме цей факт й зумовив вибір напряму дослідження та робить обрану нами тему достатньо актуальною.

Мета дослідження – теоретично дослідити та обґрунтувати особливості використання інтерактивних соціально-педагогічних технологій профілактики та подолання дитячої агресії.

Завдання дослідження:

- 1) окреслити соціальні відхилення у дітей: класифікація видів, профілактика;
- 2) розглянути загальні аспекти соціально-педагогічної підготовки до роботи з дітьми з ознаками агресивної поведінки та особливості підготовки до здійснення профілактики агресивної поведінки дітей;
- 3) визначити особливості агресивної поведінки: характеристика, фактори виникнення, форми і причини;

- 4) привести загальну характеристику основ профілактики агресивної поведінки: сутність, види, напрямки та принципи;
- 5) описати форми профілактики агресивної поведінки учнів в школі;
- 6) привести аналіз моделі взаємодії суб'єктів профілактики агресивної поведінки у процесі соціального супроводу, а також інформаційно-комп'ютерних технологій як фактору надання якісної соціально-педагогічної послуги в процесі організації профілактики агресивної поведінки учнів у школі;
- 7) провести діагностику дитячої агресії на констатувальному етапі дослідження;
- 8) описати процес впровадження інтерактивних соціально-педагогічних технологій профілактики спрямованих на подолання дитячої агресії;
- 9) провести якісний та кількісний аналіз впроваджених інтерактивних технологій.

Об'єкт дослідження – особливості дитячої агресії та агресивної поведінки у сучасному вимірі.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні технології профілактики та подолання дитячої агресії.

Гіпотеза дослідження полягає у твердженні: інтерактивні соціально-педагогічні технології здатні здійснити значний вплив на профілактику та подолання дитячої агресії.

Методи дослідження. Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань використовувались:

- теоретичні методи: *загальнонаукові* - системно-генетичний, історичний і порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури, законодавчих документів: аналіз і синтез теоретичних досвіду і ідей процесу подолання агресії.

- емпіричні методи, а саме: аналіз, синтез та узагальнення на всіх етапах роботи; вивчення наукової психолого-педагогічної та методичної літератури для уточнення основних понять магістерської роботи,

Практична значущість отриманих результатів заснована на тому, що матеріали, які представлені в роботі можуть бути використані студентами, які вчаться на педагогічному факультеті за напрямком «соціальна педагогіка та фізичне виховання», «соціальна робота», вчителями, викладачами, під час підготовки до науково-практичних конференцій, тощо.

Джерельна база дослідження ґрунтується на роботах видатних вчених, діячів та практиків, таких, як-от: В. Афанасьєва (2011), О. Балакірева (2007), О. Безпалько (2013), А. Белякова (2010), Л. Вольнова (2008), І. Гайдамашко (2008), Т. Журавель (2013), І. Зверєва (2010), тощо. Джерельна база дослідження складається з наукових публікацій, матеріалів преси, статистичних збірників, досвіду

Апробація результатів дослідження. Основні результати та положення наукового дослідження викладено у матеріалах наступних наукових конференцій:

Соціально-педагогічні проблеми агресивності серед дітей старшого дошкільного віку. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет - конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації »: Зб. наук. праць. Переяслав – Хмельницький , 2020. Вип. 64. 486 с., С.233-236.

Інтерактивні соціально-педагогічні технології профілактики та подолання дитячої агресії. V Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція. Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір: Зб. наук. праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2020. Подано до друку 20 листопада 2020 р.

Експериментальна база дослідження: Арцизька загальноосвітня школа I-III ступенів №5 Арцизької районної ради Одеської області (Арциз, вул. 28 червня, 115). Кількість респондентів: 26 осіб віком від 9 до 15 років.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота включає вступ, три розділи та висновки до них, загальні висновки, список використаних джерел, додатки. Основний текст роботи вміщений на 123 сторінках. Робота містить 7 рисунків, 3 таблиць.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ АГРЕСІЇ

1.1. Соціальні відхилення у дітей: класифікація видів, профілактика

Термін «соціальне відхилення» або «девіація» позначає поведінку індивіда чи групи, що не відповідає загальноприйнятим нормам, у результаті чого ці норми ними порушуються. Соціальне відхилення – це невідповідність поведінки людини суспільним цінностям і нормам, прийнятим в суспільстві (його середовищі життєдіяльності). Більшість сучасних педагогів і психологів виділяють в якості основного критерію девіацій порушення прийнятих в даному суспільстві соціально-моральних норм (Шевченко, 2016).

В енциклопедичних словниках термін «девіація» є загальноприйнятим насамперед в таких науках, як фізика і біологія, психологія і медицина. В соціальну роботу термін прийшов порівняно недавно і використовується головним чином для позначення різних типів поведінки, що відхиляються від норми. Відомі вчені уточнюють визначення девіантної поведінки, розглядаючи її як систему вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої або мається на увазі норми, будь то норми психічного здоров'я, права, культури і моралі.

Т. Алексеєнко (2009), широко розглядаючи відхилення від норми, зазначає, що відхилення може бути позитивним (в цьому випадку зазвичай говорять про обдарованості) і негативним, яке, в свою чергу, включає аморальне (вчинки, які суперечать нормам моралі), деликвентне (вчинки, що суперечать нормам права, крім кримінального) і злочинне, кримінальне (вчинки, які суперечать кримінальним законодавством).

Л. Андрюшина (2003) зазначає, що девіація містить у собі девіантну, делінквентну і кримінальну поведінку.

В. Афанасьєва (2011) серед видів поведінки, що відхиляється від норми, особистості виділяє: агресивну поведінку, делінквентну поведінку, залежну поведінку, суїцидальну поведінку.

До числа соціальних відхилень поведінки у неповнолітніх можна віднести такі, як: девіантна поведінка (від пізньолат. *Deviatio* – відхилення) – поведінка, що відхиляється від нормального.

Делінквентна поведінка (від лат. *Delingues* – правопорушник) – поведінка, що суперечить нормам права, крім кримінального. Злочинна, кримінальна поведінка, при якій вчинки суперечать кримінальному законодавству). Протиправну поведінку, при якій вчинки суперечать нормам права, в тому числі і кримінальним. Антисоціальна поведінка (від грец. *Anti* – проти і соціальна) – це протиправна поведінка людини, при якій її вчинки порушують якісь соціальні, культурні та особливо правові норми (Фіцула, 2008).

До числа соціальних відхилень можна віднести проблеми у дітей соціального характеру, такі як бездоглядність, безпритульність, агресивність, відчуження дітей від сім'ї і соціальних інститутів, неохайність, відкидання однолітками, конфлікти з однолітками і інші, що диктує необхідність пошуку адекватних шляхів їх вирішення.

Відхилення від норм або девіація охоплює величезний спектр людських вчинків. В реальному житті практично неможливо забезпечити повне дотримання всіх соціальних норм. Тому девіації допускаються в певних межах, що не порушують функціонування і цілісність соціальних систем. Одна справа, коли девіація проявляється в правопорушення, злочин, порушення не тільки моральних, але і правових норм, а інше, коли мова йде про відхилення лише від моральних норм. Девіація може бути як позитивною (геройство), так і негативною (злочин, душевна хвороба, алкоголізм).

Найчастіше під девіацією розуміється тільки негативний відхилення від усталених правових, моральних та інших норм, так як саме така поведінка загрожує підривом соціальної стабільності (Травина. 2006). Залежно від амплітуди відхилення, а також від характеру порушуваних норм можна виділити три ступені девіантної поведінки:

- Незначні відступи від норм моралі та етикету; власне девіація.
- Порушення норм права, але також не настільки значні, щоб за них наступала відповідальність, називаються в соціології делинквентністю.
- Серйозні порушення норм – злочини. Моноканальна активність підлітка не може бути оцінена як свого роду поведінка, що відхиляється, тому що носить просоціальну спрямованість.

У соціальній педагогіці стосовно соціально-педагогічної ситуації широко вживаються два терміни: «важка життєва ситуація» і «соціально небезпечна ситуація». Перша порушує процеси соціалізації дитини, друга несе загрозу життю і вимагає екстреного втручання. Ознаки цих ситуацій, згідно з державними документами, в цілому збігаються. Перша ознака: в ситуації об'єктивно порушені процеси соціалізації дитини. Друга ознака: дитина не може подолати проблемний стан ситуації самостійно. Третя ознака: неякісні характеристики ситуації є підставою для організації спеціальних дій з боку органів державної влади з надання підтримки дитині. Як зазначає М. Базихова (2011), поняття важка життєва ситуація або соціально небезпечна ситуація виступає як критерій в розрізненні становища дітей, які потребують / котрі мають потреби в допомозі з боку держави. «Висування цього поняття, з точки зору законодавця, сприяє формуванню норми, яка визначає необхідність адресного прояви уваги по відношенню до тих, хто дійсно потребує підтримки і захисту з боку органів і організацій, покликаних державою забезпечувати захист дітей та їх інтересів» (Фіцула, 2002, с.18)

Важка життєва ситуація, як правило, являє собою поєднання багатьох несприятливих факторів. Аналіз умов життя дітей з сімей, які перебувають у важкій життєвій ситуації або соціально небезпечному положенні, показує неможливість виділення однієї, головної причини неблагополуччя. Поєднання багатьох несприятливих факторів ускладнює пошук шляхів соціально-педагогічної профілактики неблагополуччя дітей або його мінімізації. Якщо профілактичну роботу звести до вирішення проблеми неблагополуччя дітей шляхом фінансових компенсацій і настирливого контролю за «важкими» сім'ями, то виникає небезпека постійного відтворення ситуацій соціальної ущербності. Сім'ї з дітьми, які перебувають у важкій життєвій ситуації, відчувають вплив негативних факторів тільки всередині сім'ї, не створюючи «труднощі» для свого соціального оточення. Як правило, дорослі члени сім'ї знаходять внутрішні ресурси для подолання ситуацій тимчасового неблагополуччя або з готовністю приймають допомогу з боку держави і місцевої громади. Ці сім'ї викликають співчуття оточуючих, готовність проявляти по відношенню до них милосердя і участь (Токар, 2009).

Профілактика – науково обґрунтовані і своєчасно вжиті дії, спрямовані на запобігання можливих фізичних, психологічних або соціокультурних колізій у окремих індивідів групи ризику, збереження, підтримку і захист нормального рівня життя, здоров'я людей, сприяння їм у досягненні поставлених цілей і розкриття їх внутрішнього потенціала.¹ виділяють первинну, вторинну і третинну профілактику.

Представники цього підходу більшою мірою звертають свою увагу на корекційну роботу. – особистісно-орієнтований напрям, що пояснює виникнення девіантної поведінки дією сукупності факторів, що мають соціальну, біологічну, психологічну природу. Представники даного напрямку розглядають профілактику як роботу з самою особистістю, з формуванням у людини навичок самостійного прийняття рішень, вміння вирішувати

виникаючі проблемні ситуації, навички вирішення проблем спілкування і вміння вести себе в різних ситуаціях, вміння протистояти впливу групи і вирішувати конфліктні ситуації (Титаренко, 2013).

У концептуальному плані в профілактичних технологіях виділяються: інформаційний підхід (інформування неповнолітніх про права та обов'язки, вимоги до даної вікової групи); соціально-профілактичний підхід (виявлення, усунення або нейтралізація негативних умов); медико-біологічний підхід (цілеспрямовані методи лікувально-профілактичного характеру до людей з психічними аномаліями); соціально-педагогічний підхід (відновлення або корекція якостей особистості дитини з девіантною поведінкою); підхід із застосуванням санкцій.

Фахівці в області профілактики соціального неблагополуччя дітей розрізняють соціальну, соціально-педагогічну, педагогічну і психолого-педагогічну профілактику. На думку О. Балакірева (2007), соціальна профілактика передбачає діяльність щодо попередження соціальної проблеми, соціального відхилення або утримання їх на соціально толерантному рівні за допомогою усунення або нейтралізації їх породжують.

О. Балакірева (2000) визначає соціально-педагогічну профілактику як систему заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей і підлітків і сприяють прояву різних видів їх активності. Педагогічну профілактику соціального неблагополуччя дітей, де причини і умови носять соціальний характер, а система запобіжних заходів здійснюється педагогічними засобами, Г. Беженар (2012) трактує як систему заходів просвітницького, освітнього, виховного, соціокультурного характеру, спрямованих на виявлення, попередження, мінімізацію та усунення причин і умов, що сприяють виникненню соціального неблагополуччя дітей; на формування сприятливого соціокультурного середовища, що перешкоджає поширенню соціальних

ризиків; на посилення творчої активності соціальних інститутів, які беруть участь у вихованні дітей.

Педагогічну профілактику соціального неблагополуччя дітей О. Безпалько (2006) розглядає в широкому і вузькому сенсі слова. У широкому сенсі слова педагогічна профілактика соціального неблагополуччя дітей включає в себе всю державну систему освіти, безпосередньо або побічно захищає дітей і забезпечує їх благополуччя: школи, дошкільні освітні установи, установи додаткової освіти дітей, центри психолого-педагогічної супроводу та сімейного консультування, школи-інтернати, дитячі будинки, заміщають сім'ї. У вузькому сенсі слова педагогічна профілактика соціального неблагополуччя дітей є окремий напрямок педагогічної діяльності, що припускає комплекс заходів щодо своєчасного виявлення ознак соціального неблагополуччя, педагогічної підтримки дітей з проблемних сімей, підвищення правової грамотності дітей, навчання дітей основам безпечної життєдіяльності, по організації соціально корисного дозвілля, підвищенню педагогічної культури батьків, виховання у підлітків батьківських навичок.

В процесі педагогічної профілактики соціального неблагополуччя дітей О. Безпалько (2009) виділяє три рівня діяльності фахівців. На першому рівні передбачається створення сприятливого середовища для зростання і розвитку дітей. Другий рівень передбачає мінімізацію соціального неблагополуччя дітей. Третій рівень передбачає захист прав дитини, екстрену допомогу в ситуації кризи.

Отже, соціально-педагогічна профілактика соціального неблагополуччя дітей, що здійснюється, як правило, в установах освіти і в позашкільній середовищі засобами освіти, має ряд особливостей, що дають їй деякі переваги перед іншими видами профілактики з точки зору ефективності вжитих дій. У їх числі такі:

1. Висока концентрація дитячого населення в установах системи освіти дозволяє охопити педагогічним увагою і профілактичною діяльністю практично всіх дітей, які проживають на конкретній території.

2. Можливість щоденного спілкування з дітьми і спостереження за ними в школі чи дитячому садку дозволяє своєчасно виявляти ознаки соціального неблагополуччя і здійснювати ранню профілактику соціальних ризиків.

3. Постійне розширення спектру послуг і їх вдосконалення в умовах модернізації системи освіти (посилення соціальної спрямованості загальної освіти, зростання доступності дошкільної та додаткової освіти, створення більш комфортних умов навчання і виховання).

4. Високий рівень освіти і педагогічної компетентності суб'єктів профілактики (вчителі, вихователі, керівники установ, соціальні педагоги, психологи).

5. Вимоги державних освітніх стандартів дозволяють в рамках освітньої діяльності здійснювати постійну взаємодію з іншими соціальними інститутами, які беруть участь у захисті дітей та їх вихованні (сім'ї, охорона здоров'я, соціальний захист, громадські рухи, культура, ЗМІ, правоохоронні органи) і координувати їх спільну діяльність.

1.2. Соціально-педагогічна підготовка до роботи з дітьми з ознаками агресивної поведінки. Підготовка до здійснення профілактики агресивної поведінки дітей

Професійна соціально-педагогічна підготовка фахівців передбачає наукову, теоретичну і практичну підготовленість студента до вирішення соціальних (традиційних та інноваційних) і педагогічних проблем, що характеризують відкритий соціум і його структури і впливають на процеси соціалізації і соціального захисту дитини. Професійна готовність випускника

до здійснення професійної соціально-педагогічної діяльності передбачає володіння соціально-педагогічними знаннями, інтегрованими профілактичними та реабілітаційними підходами до вирішення соціальних проблем, соціально-педагогічними технологіями, вміннями застосовувати їх на інституціональному та індивідуальному рівнях, а також сформованістю практичних і дослідницьких компетенцій як обов'язкової характеристикою випускника, готового і здатного аналізувати соціальні зміни і шукати шляхи вирішення виникаючих проблем (Стельмах, 2016).

Специфіка професійної соціально-педагогічної підготовки полягає в її цільовій орієнтації, особливості змісту, виборі методів, форм професійної підготовки, особливості організації виробничої практики. Зміст професійної соціально-педагогічної підготовки фахівців соціальної сфери становить єдність загальнокультурного, психолого-педагогічного та спеціалізованого компонентів в поєднанні з розвиваючою соціально-педагогічною практикою роботи з дітьми та сім'ями в соціумі. Система соціально-педагогічної підготовки майбутніх соціальних педагогів ґрунтується на таких загально-педагогічних принципах, як зв'язок з життям, комплексність і взаємозв'язок всіх факторів, що формують особистість педагога; єдність виховання, навчання і розвитку; співпраця педагогів і студентів; поєднання педагогічного керівництва з розвитком активності і самодіяльності, ініціативи студентів; активізація самоосвіти і самовиховання студентів; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів (Сорочинська, 2005).

У числі провідних тенденцій розвитку соціально-педагогічної підготовки фахівців соціальної сфери:

- формування інноваційних освітніх програм і використання нових технологій навчання;

- поширення модульних програм професійної підготовки, забезпечення можливості вибудовування студентами та учнями індивідуальних освітніх траєкторій;
- залучення роботодавців до формування переліку напрямів підготовки (спеціальностей);
- розвиток профільного навчання на старшій ступені загальної освіти, включаючи розширення можливостей професійної підготовки з акцентом на соціалізацію, розвиток здібностей і компетенцій;
- підготовка фахівців в режимі віддаленого доступу, за допомогою online-курсів;
- конструювання сучасної системи безперервної освіти, підготовки і перепідготовки професійних кадрів, включаючи створення системи зовнішнього незалежного сертифікації та присвоєння професійних кваліфікацій (Сівак. 2001).

Професійна соціально-педагогічна підготовка фахівців здійснюється як в ЗВО, так і в інститутах підвищення кваліфікації працівників освіти, що володіють необхідним кадровим потенціалом, навчально-методичним забезпеченням, інфраструктурою. В процесі сучасної професійної соціально-педагогічної підготовки фахівців довели свою ефективність сучасні методи навчання: «занурення в соціально-педагогічну середу», «випереджаюча практика», «навчання через придбання прямого досвіду», «направляюче самонавчання» через включення студентів в соціально-освітні проекти; навчання основам діагностичної, профілактичної, корекційної, розвиваючої, консультативної соціально-педагогічної роботи з дітьми та сім'ями, в тому числі що знаходяться у важкій життєвій ситуації і соціально небезпечному положенні.

У числі ефективних технологій підготовки соціальних педагогів:

- навчання на основі розвитку дослідницької, суспільно-педагогічної діяльності студентів;

- модульне і проектне навчання;
- технології «майстер-класів» і педагогічних майстерень з використанням соціально-педагогічних і соціально-психологічних тренінгів;
- технології «направляється самонавчання», включення студентів в історико-педагогічні дискусії, освітньо-дослідні проекти (Полякова, 2009).

Важливе значення в професійній соціально-педагогічній підготовці мають дидактичні принципи, форми і методи навчання. Подоланню особистісних і професійних фобій навчаються сприяють інтерактивні і особистісно-орієнтовані методи навчання. Вони засновані на дидактичних принципах гуманітарної методології: свідомості, активності і самодіяльності, зв'язку теорії з практикою, поваги до особистості кожного з учасників, співробітництва, колективного характеру занять в поєднанні з індивідуальністю самореалізації в процесі навчання. Досвід показав, що в роботі з дорослими людьми дотримання цих принципів відіграє виняткову роль і наповнюється особливим змістом, так як індивідуальний досвід кожного студента і викладача стає дидактичним матеріалом, внеском в навчання всієї групи.

Дослідним шляхом викладачами різних ЗВО незалежно один від одного були сформульовані ключові методичні умови ефективного соціально-педагогічної освіти, загальний зміст яких полягає в посиленні його гуманістичної спрямованості:

- орієнтація на співпрацю, яка виражається в активному використанні в навчальному процесі діалогу на відміну від традиційного вузівського стилю викладання, заснованого на монолозі викладача, що апелює до «авторитетів»;
- установка на розвиток особистісного потенціалу учнів, для реалізації якої акцент робиться не стільки на розвиток загальних здібностей особистості студентів (сфера інтелекту), скільки на розвитку таких особистісних складових, як Я-концепція, ціннісно-мотиваційна та емоційна сфери особистості;

– єдність теорії і практики, яка не зводиться тільки до використання попереднього життєвого досвіду учнів, але пробуджує їх до перетворень навколишньої дійсності. Тобто оволодіння гендерним підходом організовується не тільки як «навчальний процес», а й як «навчальний досвід»;

– соціальна активність, тобто спонукання особистості до активного соціального життя на основі розширення її знань і можливостей. При цьому соціально-педагогічну освіту виступає як творчий, творчий процес багатопланового особистісного розвитку, який проявляється в активному, діяльному відношенні людини і до свого особистого життя, і до всього навколишнього;

– егалітарна спрямованість особистості викладача, послідовної прихильності його філософії та практиці соціальної рівності не тільки в навчальній аудиторії, а й за її межами (в своєму особистому житті) (Петрочко, 2011).

Підвищення кваліфікаційного рівня професійної соціально-педагогічної підготовки фахівців у багатьох українських регіонах забезпечується на основі інтеграції науки, освіти і кращих соціально-педагогічних практик; побудови варіативних регіонально орієнтованих моделей підготовки соціальних педагогів; створення сучасної навчально-методичної бази, використання в освітньому процесі результатів наукових соціально-педагогічних досліджень, інноваційного практичного досвіду, посилення вимог до міждисциплінарної підготовки соціальних педагогів.

Агресивна поведінка неповнолітніх традиційно розглядається або як сфера уваги і діяльності шкільного психолога, або в конкретних наслідках – класного керівника і заступника директора освітньої організації з виховної роботи. Разом з тим агресивну поведінку, її причини і наслідки – очевидна складова соціально-педагогічних практик, починаючи з агресивних проявів у окремих дітей з традиційних груп ризику (девіанти, соціально запущені, які

повернулися з місць позбавлення волі тощо) і закінчуючи прикладами невмотивованої агресії і булінгу у широкого кола неповнолітніх (Пенішкевіч, 2010).

Агресивність – властивість особистості, придбане якість, продукт соціалізації, що ґрунтується на біологічно адаптивних механізмах, спільних для людей і тварин. Надмірне розвиток агресивності визначає весь вигляд особистості, роблячи її конфліктною, нездатною до соціального співробітництва, невиправдано ворожою, жорстокою. Але сама по собі агресивність не чинить особистість соціально небезпечною, є численні сфери життєздійснення, де це властивість може стати соціально схвалюваною основою особистого і соціального успіху (наприклад, спорт, ситуації подолання різних життєвих перешкод) (Пащенко, 2019).

Виходячи з цього, педагогу необхідно:

- усвідомити сутність агресії, агресивності, агресивної поведінки, причини і прояви цієї ознаки;
- виділити в усьому блоці інформації «керований» компонент (особливість соціально-педагогічної діяльності пов'язана з керованими і контрольованими процесами);
- уточнити вікові і гендерні особливості прояву агресивності. Так, наприклад, відомо, що в ранньому підлітковому віці у хлопчиків домінує фізична агресія, а у дівчаток вона виражена незначно, вони віддають перевагу вербальним формам прояву агресії;
- взяти до уваги особливості соціокультурної ситуації розвитку конкретних дітей. Так, використовуючи наведений вище аргумент, необхідно відзначити рухливість цієї ознаки в сучасних умовах, пов'язаних з наростанням невмотивованої жорстокості дівчаток-підлітків;
- осмислити значимість для наростання агресивної поведінки окремих спочатку педагогічно і соціально безпечних вікових, гендерну, індивідуально-особистісних проявів. Як приклад звернемо увагу на

підлітковий негативізм – опозиційну манеру поведінки, зазвичай спрямовану проти авторитету, яка може проявлятися як у формі пасивного опору, так і у формі активної боротьби проти діючих правил, норм, звичаїв (характеристика дана за матеріалами методики А. Басс і А. Дарк) (Пальчевський. 2005);

– навчитися розрізняти форми агресивної поведінки дітей. Фахівці виділяють, як мінімум, три типові форми:

1) вербальну агресію, яка може бути як прямий (образи, вербальне приниження, такі як, наприклад, дражнилки, образливі прізвиська), так і непрямой (звинувачення, погрози, скарги, демонстративний крик, агресивні фантазії);

2) фізичну агресію, яка також може бути як прямий (безпосереднє напади на іншого і заподіяння йому фізичного болю, приниження дією), так і непрямой (наприклад, руйнування продуктів діяльності іншого, знищення або псування чужих речей); як символічної (погрози та залякування), так і реальної (безпосереднє фізичне дію);

3) аутоагресивну поведінку (агресія, спрямована на самого себе), яке по суті є приклад деструктивного, само руйнується поведінки. Аутоагресія часто виступає маркером молодіжних субкультур;

– проаналізувати актуальні соціальні впливи на дітей, а також розпізнати можливі педагогічні помилки, що провокують і / або закріплюють агресивна поведінка неповнолітніх, власне агресивна поведінка педагогів. Зупинимося на цій позиції докладніше. До числа можливих суспільно і / або педагогічно спровокованих деформуючих впливів віднесемо, в числі інших, «звуження» картини світу і залякування. Картина світу дитини починає формуватися з народження і зазнає змін різного ступеня інтенсивності протягом усього життя (Особа. 2019).

Очевидно, що незавершеність, пластичність картини світу в ранньому, дошкільному та молодшому шкільному віці за рахунок активності механізмів імпринтингу і наслідування може формуватися з серйозними деформаціями.

Наприклад, рисою картини світу дитини може стати зневажливе, аж до ворожого, ставлення до дорослого як такого. Саме такий тип реагування все частіше демонструють молоді тата і мами в відношенні як близьких представників більш старшого покоління, так і людей, що не відносяться до найближчого оточення, так званих «публічних» осіб. Дитина, копіюючи, приймає образ Іншого або Чужого дорослого як чужого, безглузлого, що не гідного уваги, поваги. Можливо, саме тут криється одна з причин зростання актів невмотивованої жорстокості неповнолітніх по відношенню до людей старшого покоління, літнім педагогам. Залякування в масштабах суспільного життя, а не окремих актів міжособистісної взаємодії, – не дуже відомий соціально-педагогічної науки і практики феномен. Але саме він останнім часом взятий на озброєння різними агентами соціалізації. При цьому реакції дітей на акти залякування часто тлумачаться невірно (Нова культурна реальність та соціологічні проблеми модернізації культурного дозвілля, 2019).

Можна згадати ситуацію з очікуванням катастрофічного міленіуму, нагнітанням ажіотажу навколо наближається кінця світу, яку окремі підлітки розцінили досить своєрідно: оскільки скоро кінець всьому, треба швидше все спробувати з того, що рано чи можна. Дорослій спільноті було колись реагувати на що формується практику «асоціальних проб». Її слідства ми спостерігаємо досі. При цьому вона розширила коридор допустимого, закріпившись в поведінці груп і покоління в цілому. Зауважимо, що залякування і сьогодні активно використовується як одна з технологій роботи з громадською думкою і ведуча установка в організації різних громадських і державних акцій. Віднесемо до таких процедури оглядів, жорсткого ведення дітей в процесі здачі ЗНО. Відчуття і ставлення молодих людей до світу

дорослих в дні ЗНО далекі від довірчих, живлять устремління помститися, покарати принагідно окремих представників світу дорослих доступними засобами. Це крайній (але реальний) вихід, поряд зі зростаючим бажанням відсторонитися, зайняти опозицію, об'єднатися «проти». Безпосередньо соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми в рамках зазначеної тематики варто почати з виділення групи ризику – тих дітей, для яких ймовірність наростання агресивності велика. З цією метою використовують спеціальні методи психолого-педагогічного дослідження, але першим кроком може і повинно стати спостереження.

Центральною ланкою соціально-педагогічної роботи з даною категорією дітей слід розглядати соціально-педагогічний супровід (як системно-орієнтоване, так і індивідуально-орієнтоване):

- 1) розробку і реалізацію цільових програм, спрямованих на забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку дитини;
- 2) створення профілактичних і розвиваючих програм, спрямованих на попередження та подолання проблем, характерних для значних груп учнів.

У блоці ціле покладання програм соціально-педагогічного супроводу дітей з ознаками агресивної поведінки слід врахувати необхідність:

- створення педагогічно доцільною середовища, що сприяє успішному становленню дитини як суб'єкта соціального життя;
- створення умов для психологічного комфорту і безпеки дітей з ознаками агресивної поведінки (Нісімчук, 2000).

В ряді завдань актуальні наступні: захист прав; соціально-психологічна підтримка і сприяння дитині в проблемних ситуаціях; кваліфікована комплексна діагностика можливостей, здібностей, особливостей дитини; сприяння розвитку неконфліктних способів прояву і реалізації його ініціативи і творчої активності; корекції поведінки «проблемних» дітей, соціально-психологічна допомога сім'ям цих дітей; зниження тривожності і підвищення рівня впевненості в собі у дітей за рахунок розвитку

толерантності і усвідомлення власної індивідуальності; сприяння в усвідомленні необхідності взаєморозуміння і взаємоповаги прав і потреб один одного; формування вміння конструктивно діяти в конфліктних ситуаціях.

В рамках соціально-педагогічного супроводу дітей з ознаками агресивної поведінки як окремого об'єкта уваги слід виділити «прихований зміст освіти», яке на відміну від формальних характеристик освітнього процесу менш регульовано і стриманості як педагогами, так і окремими учнями. До його характеристик, зокрема, можна віднести:

- атмосферу агресії і суперництва в класах, яка часто приписується не дуже організації взаємодії в даній школі, а іншим факторам;
- різного роду диференціацію школярів за здібностями;
- структуру реальної влади в школі (тоталітарну або ієрархічну, демократичну або ліберальну);
- мову класу або школи (зрозуміло, не за формальною ознакою, а за реально діючим семантиці, тону, стилю і обсягом лексики);
- сформовану практику відповідати вчителю то, що він чекає, а не те, що думає учень (Немченко, 2008).

Соціально-педагогічний супровід дітей даної групи ризику оптимально організовувати на базі конкретних класів, враховуючи сформований в класі стиль взаємин, а також положення конкретних школярів в колективі однолітків. У шкільному класі у спільній діяльності дітей здійснюється обмін інформацією, узгодження загальних цілей, взаємний контроль і корекція дій, розвивається здатність розуміти стану і мотиви вчинків інших і відповідно на них реагувати. Саме в досвіді колективних відносин формуються емпатія, соціальна чуйність, яка допомагає дитині психологічно грамотно будувати свою взаємодію з партнерами, тим самим долаючи особливості свого віку, в тому числі агресивні прояви особистості.

Взаємодія в суб'єкт-суб'єктній системі «педагог-вихованці» як засіб корекції агресивної поведінки найбільш ефективним буде при дотриманні ряду умов:

- 1) наявності у педагога установки на необхідність надання індивідуальної допомоги даному дитині (дітям);
- 2) певного рівня психолого-педагогічної та медико-соціальної підготовки педагога, який знає сутнісні і специфічні прояви агресивної поведінки особистості;
- 3) володіння педагога стилем спілкування, при якому педагогічна взаємодія стає ефективним в даному випадку;
- 4) забезпечення відповідного спрямування дитини прийняти допомогу з боку педагога (Міщик. 2003).

В сучасній українській дійсності вчитель виконує безліч функцій: навчальну, виховну, розвиваючу. Він повинен вміти ефективно взаємодіяти з дітьми, їх батьками, а також з громадськістю. Крім того, йому важливо якісно працювати з різними документами, електронними ресурсами. При цьому від педагогів також потрібне вміння поширювати свій педагогічний досвід, презентувати його в різних формах. Дані вимоги, відображені в державній освітній політиці, не випадкові. По-перше, відзначається інформаційна насиченість сучасного світу і його перехід в цифровому просторі. По-друге, оновлюється саме суспільство, для якого характерні інші цінності, частіше матеріальні. По-третє, змінюється психологія людей, в тому числі дітей, орієнтованих на миттєві результати діяльності та задоволення своїх власних потреб. Все це призводить до духовного збідніння і емоційного спустошення особистості і самого соціуму. Як наслідок вищевказаного – посилення агресивності суспільства і дітей, які є індикаторами стану соціуму. У зв'язку з цим в документах, що регламентують діяльність вчителя, відзначається значимість його нормативної, психолого-педагогічної та методичної компетентності.

Проаналізуємо професійні стандарти в галузі освіти з точки зору діяльності педагога з профілактики агресивної поведінки учнів. У професійному стандарті «Педагог (педагогічна діяльність в дошкільному, початковому загальному, основну загальну, середню загальну освіту) (вихователь, учитель)» виділяється трудове дію, пов'язане з оцінкою параметрів і проектуванням психологічно безпечної і комфортної освітнього середовища. Також наголошується, що вчитель повинен розробляти програми профілактики різних форм насильства в школі, застосовувати психолого-педагогічні технології в роботі з девіантною навчаючимися, дітьми із залежністю. Серед педагогічних умінь в даному документі виділяється вміння аналізувати реальний стан справ в навчальній групі, підтримувати в дитячому колективі ділову, доброзичливу атмосферу. Все це говорить про необхідність розвитку здатності вчителя здійснювати профілактику агресивної поведінки учнів в школі.

У професійному стандарті «Спеціаліст в галузі виховання» також відображені вимоги до педагогічної діяльності інших працівників (соціального педагога, педагога-організатора, вихователя, педагога-бібліотекаря і тьютора). Так, від соціального педагога потрібна розробка заходів щодо соціально-педагогічному супроводу учнів у важкій життєвій ситуації, з профілактики соціальних девіацій серед учнів. Він повинен знати форми і методи профілактичної роботи з дітьми та сім'ями групи соціального ризику. Педагогу-бібліотекарю сьогодні важливо проводити заняття по формуванню свідомого і відповідального інформаційного поведінки учнів, реалізовувати заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки навчаються в освітній організації. Іншими словами, в даному документі прописані вимоги до здійснення профілактики насильства, в тому числі агресивної поведінки учнів.

Безсумнівно, що велику відповідальність за емоційний стан і регуляцію поведінки учнів несе шкільний психолог. У стандарті «Педагог-психолог

(психолог в сфері освіти)» виділяється трудова функція, пов'язана з психологічною експертизою комфортності і безпеки освітнього середовища в школі, дитячому садку і в іншій освітньої організації. У профілактичній роботі педагога-психолога наголошується на необхідності планування та реалізації превентивних заходів щодо профілактики виникнення соціальної дезадаптації, адикцій і девіацій поведінки школярів. Причому відзначається, що виконувати таку роботу необхідно спільно з педагогом.

Отже, професійні стандарти, що регламентують діяльність педагогічних працівників, прямо або побічно вказують на необхідність здійснення профілактики агресивної поведінки учнів. Причому дана функція накладається не тільки на фахівців служби супроводу (соціальних педагогів та психологів), але і на весь педагогічний колектив, включаючи педагога-бібліотекаря.

Разом з тим, незважаючи на очевидність, прописаних компетенцій педагогічних працівників, більша частина з них не готова до здійснення такої діяльності. Даний висновок робиться на підставі наступного. Педагоги, працюючи в системі додаткової професійної освіти педагогічних працівників, практично щодня взаємодіють з великою кількістю педагогів на лекційних, практичних, семінарських заняттях. В рамках даних форм роботи, а також на нарадах, конференціях, індивідуальних консультаціях обговорюються актуальні питання сучасної освіти. І, безсумнівно, в останній рік все частіше порушується питання дитячої агресивності та її попередження в освітніх організаціях. Реакція педагогів неоднозначна. Багато педагогів підтримують необхідність профілактики агресивної поведінки школярів. Однак частина вчителів досить агресивно самі реагують на подібні обговорення, пропонуючи ізолювати таких школярів в спеціальні закриті установи. Педагоги позначають власне невміння працювати з гіперактивними, агресивними, замкненими навчаються. Причому деякі вчителі в досить некоректній формі відгукуються про сучасних школярів (Мізерна. 2005).

Громадськість знайома з актами застосування вогнепальної зброї в зарубіжних освітніх організаціях. Згідно з виданням Vox, 2018 рік став «найкривавішим» в школах США (школа Уествілл-Уест в Індіані, школі Санта-Фе в Техасі, школа Паркленд у Флориді). Громадськість, обговорюючи дані події, які прирівнюються до терористичних актів, намагається знайти їх причини. Варто відзначити, що це цілий комплекс факторів, пов'язаних з віковими, особистісними особливостями нападників, умовами їх життя в родині і навчання в освітніх організаціях. У будь-якому випадку українське суспільство було не готове до того, що трапилося і шукає шляхи профілактики подібних випадків прояву агресивності в подальшому.

Питання профілактики агресивної поведінки досліджуються як за кордоном, так і в Україні. Проаналізуємо публікації, присвячені даній темі. Серед зарубіжних джерел можна відзначити роботу М. Terzian (2005), в якій описано запобігання агресивної поведінки і вживання наркотиків в початковій школі. Автор пропонує орієнтовані на сім'ю програми зниження агресії та насильницької поведінки. Ми підтримуємо цей підхід, вважаючи за необхідне здійснювати превентивні заходи на ранніх стадіях розвитку особистості. Причому в такий процес обов'язково повинна бути включена сім'я, як перше джерело соціалізації особистості.

D. L. Espelage (2013) описує програми середньої школи, спрямовані на зниження як агресії, так віктимізації і сексуального насильства. Варто відзначити, що віктимізація – це процес перетворення особистості в жертву злочину, результат процесу злочину. Говорячи про профілактику агресивної поведінки, важливо враховувати, що педагогу необхідно працювати не тільки з агресором, а й з його жертвою.

A. Schick, M. Cierpka (2016) в своїй статті розглядають фактори ризику виникнення агресивної поведінки у підлітків. Вони кажуть про програму профілактики агресивності «Faustlos» («без кулаків»). Питання прояви фізичної агресії останнім часом стоять досить гостро в усьому світі, тому її

профілактика важлива. Завершуючи огляд зарубіжних джерел, звернемо увагу на публікацію А. Horne (2004). Автор наголошує на необхідності підвищення кваліфікації вчителів, описуючи програму щодо запобігання насильства, орієнтовану на вчителя. Мета програми полягає в підвищенні обізнаності вчителя про різні види агресії, про фактори ризику виникнення агресивності учнів. Окрема увага приділяється ролі класного керівника у формуванні сприятливого клімату в класному колективі і його вплив на поведінку дитини. Аналіз зарубіжних джерел показав, що для профілактики агресивної поведінки школярів важливо вибудовувати систематичну роботу в школі: з дітьми, їх батьками та педагогами. Причому доцільно навчати педагогічний колектив з метою попередження виникнення агресивних дій у школярів.

Звернемося до вітчизняних досліджень в даній області, проаналізувавши дисертаційні роботи з даного питання. У дисертації Л. Андрюшин (2003) відзначається, що ефективність діяльності по профілактиці агресивної поведінки школярів залежить від взаємодії суб'єктів освіти (педагогів, психологів, батьків). Позначена необхідність систематичного моніторингу психічних станів підлітків і подальшої психологічної підтримки протягом усього періоду навчання в школі. Автор пропонує програму діагностико-корекційної діяльності суб'єктів освіти з агресивними підлітками і їхніми родинами. Відзначимо, що профілактична робота повинна будуватися на виявленні школярів групи ризику. У зв'язку з цим проведення діагностики агресивності вважаємо важливим в її попередженні.

У роботі С. Травін (2006) розглядається взаємодія психолога і вчителя в профілактиці агресивної поведінки молодших школярів. Відзначається, що така взаємодія має бути цілеспрямованим, скоординованим, послідовно здійснюваним. Характеризуються особистісні особливості психологів і вчителів, які сприяють оптимізації профілактики агресивної поведінки молодших школярів. До таких особливостей відносять високий рівень

мотивації успіху психопрофілактики, активність педагогів в міжособистісному взаємодії, прояву емпатії в спілкуванні з колегами і дитиною.

У дослідженнях вивчаються як психологічні, так і педагогічні аспекти профілактики агресивної поведінки школярів. Так, М. Базіхова (2011) пропонує здійснювати таку профілактику засобами народного мистецтва. Автор зазначає, що народне мистецтво сприяє: налагодження відносин між педагогом і учнями, розвитку рефлексивної культури школярів та контролю емоцій, розуміння учнями прийняттого виходу з агресивності, адаптації особистості в соціумі через прилучення до творчості.

У дослідженні І. Токар (2009) розглядається гендерний підхід у профілактиці агресивної поведінки молодших школярів. Автор робить висновок про те, що непатологічного агресивна поведінка школярів є показником порушення адаптаційних механізмів. Воно проявляється внаслідок педагогічних впливів неадекватних можливостям і потребам дитини (режимна і дидактична навантаження, положення дитини в шкільному середовищі, недостатня гендерна компетенція педагогів). Автор рекомендує зміщати терміни прийому в школу хлопчиків (в сторону верхньої межі) і здійснювати роздільно-паралельне навчання хлопчиків і дівчаток (в початковій школі). Однак інтегрувати хлопчиків і дівчаток у позаурочних видах діяльності. Крім того, І. Токар (2009) пропонує здійснювати підготовку педагогів до реалізації гендерного підходу в освітньому процесі і рекомендує програму додаткової професійної освіти вчителів «Гендерний підхід у навчанні і вихованні дітей молодшого шкільного віку» на 72 години. Ми підтримуємо позицію автора про необхідність підвищення кваліфікації педагогів в частині профілактики агресивної поведінки школярів. Як показав проведений огляд, зарубіжні та українські дослідники сходяться в єдиній думці з даного питання.

Система додаткової професійної освіти дорослих на даному етапі повинна своєчасно відображати запити соціуму. Говорячи про профілактику агресивної поведінки учнів, важливо акцентувати увагу на підготовці педагогів до даного напрямку. Відзначимо, що тему профілактики агресії важливо торкатися з педагогами різних дисциплін, ломлячи теоретичні аспекти даного питання до практичної діяльності вчителя.

В першу чергу на курсах підвищення кваліфікації необхідно розглядати питання загальної, вікової психології та психології особистості. У тому контексті вивчити вікові особливості учнів (в залежності від тієї вікової категорії, з якою працюють педагоги: діти, молодші школярі, підлітки). Крім того, звернути увагу на механізми розвитку особистості і фактори, що розвивають і руйнують особистість.

Сучасним педагогам важливо знати педагогічну психологію і психологію спілкування. У контексті цих питань необхідно акцентувати увагу на питаннях побудови конструктивного педагогічного спілкування, створення сприятливого психологічного клімату в колективі і профілактиці конфлікту.

Також доцільно розглядати питання профілактики професійного (емоційного) вигорання педагогів. Ні для кого не секрет, що педагогічна професія відноситься до типу «людина-людина», найбільш схильній до емоційного вигорання.

Найчастіше учитель є емоційним донором, як для учнів, так і для їх батьків. Щоб зберегти професійне здоров'я вчителя в системі додаткової професійної освіти педагогічних працівників доцільно включати рекомендації щодо профілактики вигорання.

Питання загального психологічного блоку пов'язані з первинною профілактикою агресивної поведінки учнів. Відзначимо, що така профілактика здійснюється на трьох рівнях. Перший рівень пов'язаний з формуванням сприятливого клімату в колективі, обліку психологічних

вікових та індивідуальних особливостей учнів і розвитку навчальної мотивації школярів. Що стосується питань підвищення навчальної мотивації, то крім психологічних знань вчителю необхідні і загально-педагогічні знання. Зокрема важливо розуміти особливості вибудовування педагогічної діяльності в рамках державних освітніх стандартів і з позиції формування духовних цінностей у школярів (Максимова, 2011).

У Одеському обласному інституті перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників освіти психологічні питання розглядаються в рамках тем «Актуальні теорії розвитку особистості вихованців в контексті культурно-історичного системно-діяльнісного підходу. Психологічне забезпечення професійної діяльності педагога «(6 год.). Педагогічні питання порушуються в темах «Пріоритети педагогічної діяльності в контексті федеральних державних освітніх стандартів загальної освіти. Ціннісні орієнтири духовно-морального розвитку учня «(6 год.). Відзначимо, що додаткові професійні програми підвищення кваліфікації інституту містять блок, що відноситься до психолого-педагогічним основам професійної діяльності. Він обов'язковий для всіх педагогів, які підвищують свою кваліфікацію.

Вибудовування професійної діяльності в контексті врахування сучасних тенденцій розвитку суспільства та психологічних особливостей дітей дозволить здійснити первинну профілактику агресивної поведінки учнів. Така превентивна робота орієнтована на всіх учнів і передбачає попередження розвитку агресії в різні неконструктивні форми.

Якщо дані заходи не діють, або педагогами виявлені навчаються демонструють агресію, необхідно вибудовувати з ними адресну роботу.

Підготовка педагогів в рамках системи додаткової професійної освіти в напрямі вторинної профілактики агресії повинна містити теми, що включають різні аспекти роботи з учнями:

- в плані застосування сучасних освітніх технологій, що підвищують навчальну мотивацію і враховують індивідуальні особливості школярів;
- в аспекті застосування комплексних технологій роботи з сім'єю учнів, в тому числі з сім'єю «групи ризику»;
- в області формування основ психологічно безпечної поведінки у школярів, з урахуванням сучасних ризиків і вікових особливостей школярів.

Зокрема викладачам, що підвищує кваліфікацію вчителів, важливо торкатися теми, що стосуються сучасних освітніх технологій. Саме їх застосування та облік психологічних особливостей школярів дозволить підвищити навчальну мотивацію і відповідно подолати опір процесу навчання. Серед сучасних освітніх технологій можна відзначити технології дослідницької та проектної діяльності, які допоможуть учням досліджувати найбільш цікаве питання в науці. Причому рекомендується зробити акцент саме на колективних дослідженнях і проектах, які сприяють згуртуванню дитячих груп. Слід звернути увагу вчителів на застосування текстів нової природи в освітньому процесі, які можуть викликати інтерес до дитячого читання. Важливо обговорити різні активні та інтерактивні технології: екскурсійно-пізнавальна маршрути, міні участь у геологічних експедиціях, кіно педагогіку і багато інших. Доцільно обговорити з вчителями необхідність оновлення форм і методів роботи з сучасними школярами, які відрізняються розсіяним увагою, підвищеною тривожністю і збудливістю. Використання таких технологій дозволить направити енергію того, хто навчається не в агресивні дії, а в продуктивну активність (Мазоха. 2008).

В інституті розроблені і активно реалізуються курси підвищення кваліфікації (далі – КПК), що сприяють підготовці вчителів до вторинної профілактики агресії учнів. Так, в рамках курсів «Сучасні психолого-педагогічні технології роботи з сім'єю» вчителя освоюють методи раби з різними сім'ями (благополучними, неблагополучними, девіантними). Нагадаємо, що грамотне вибудовування взаємодії школи з сім'єю дозволить

попередити розвиток конфліктних ситуацій, що провокують агресивну поведінку, як школярів, так і їх батьків. На курсах «Психологія безпечної поведінки учнів» розглядаються питання, пов'язані з ризикованою поведінкою учнів, медіа безпекою, захистом від агресивних впливів оточуючих і профілактики само агресії, авітальної поведінки.

Вторинна профілактика агресивної поведінки передбачає роботу з дітьми, що демонструють окремі види агресії, але не проявляють явну жорсткість по відношенню до інших. Тут актуалізуються питання діяльності класного керівника, фахівців служби супроводу (педагогів-психологів, соціальних педагогів, тьюторів).

Підготовка педагогів до третинної профілактики передбачає розкриття питань, пов'язаних з випадками демонстрації явної агресії: фізичної, вербальної, аутоагресії (суїцидальних дій). У зміст даних курсів включаються питання виявлення агресії і аутоагресії, її профілактики та корекції. В рамках цих тем обговорюються технології профілактики булінг, різні програми проти насильства в школі. Найчастіше на дані курси направляються педагоги-психологи і соціальні педагоги. Хоча зазначимо, що дане питання є актуальним для всіх педагогів школи, особливо класних керівників. При цьому представлені курси затребувані і читаються для педагогів дошкільних освітніх організацій. Якщо мова йде про профілактичні заходи в аспекті наростання агресивності, то краще її під час коригувати, починаючи з дошкільного віку.

Останнім часом в практиці підвищення кваліфікації практикується досвід навчання шкільних команд. Шкільні команди включають керівника освітньої організації, педагогів і фахівців служби супроводу. Найчастіше це команди з 5 чоловік, в окремих випадках навчаються повні педагогічні колективи конкретних шкіл. Дане навчання вважаємо найбільш ефективним, так як взаємодія всередині педагогічного колективу і його згуртованість

сприятимуть розбудові найбільш ефективної роботи з профілактики агресивної поведінки учнів (Лящ, 2006).

Здійснюючи підготовку педагогів до профілактики агресивної поведінки учнів, педагога важливо використовувати різні активні форми роботи зі слухачами. Іншими словами, доцільно застосовувати сучасні освітні технології. Зокрема в зазначених курсах викладачі застосовують такі технології, як кінопедагогіка, кейс-технології, дискусія, тренінги, сучасні засоби візуалізації інформації. Тим самим слухачі засвоюють матеріал в діяльнісних формах, що сприяє його найбільшому практичному її засвоєнню. Відзначимо, що по завершенні курсів педагоги отримують унікальний набір технік (авторські презентації, орієнтовані на роботу з різними учасниками освітніх відносин, відеоролики по темі, електронні видання та програми супроводу учнів). Це дозволяє заощадити час педагогів на підготовці до реалізації профілактичних заходів.

Разом з тим, підвищуючи кваліфікацію педагогів, необхідно орієнтувати їх на оновлення знань з питань профілактики агресивної поведінки учнів. Зокрема слухачам пропонуються інформаційні портали (сайти, групи в соціальних мережах), присвячені питанням профілактики агресивної поведінки.

Таким чином, підготовка педагогів до здійснення профілактики агресивної поведінки учнів в школах повинна грамотно вибудовуватися в системі додаткової професійної освіти. Вона ґрунтується на сучасних вітчизняних і зарубіжних розробках в області психолого-педагогічної науки. Підвищення кваліфікації педагогів в аспекті профілактики агресивної поведінки школярів необхідно орієнтувати на різномірний педагогічний колектив (в залежності від викладається навчального предмета).

Важливо мотивувати педагогів на взаємодію всередині освітньої організації з колегами, учнями та їх батьками. Викладач може робити акценти на тих чи інших діяльності і методах роботи, в залежності від

категорії педагогічного працівника, в частині вибудовування профілактики. Важливо відзначити, що основи попередження агресивної поведінки учнів будуються на конструктивному педагогічному спілкуванні.

Отже, професійні стандарти та соціальні виклики орієнтують посилити спрямованість діяльності вчителя на превентивну роботу в аспекті агресивної поведінки учнів. Разом з тим частина педагогів не готові до такої діяльності в своїй роботі. Необхідно підвищувати професійну психолого-педагогічну компетентність, в першу чергу вчителів, в питаннях попередження прояву агресії в школах. Система додаткової професійної освіти повинна забезпечити підготовку педагогів в даному напрямку. Представлені рекомендації для викладачів інститутів підвищення кваліфікації вчителів можуть використовуватися на курсах підвищення кваліфікації педагогів. Описаний досвід інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників в підготовці вчителів до профілактики агресії в школах продовжує накопичуватися і уточнюватися в залежності від викликів часу і потреб педагогів.

1.3. Особливості агресивної поведінки: характеристика, фактори виникнення, форми і причини

Однією з актуальних і соціально значущих проблем, що стоять перед нашим суспільством сьогодні, є зростання числа дітей з девіантною поведінкою. У професійному середовищі можна зустріти самі різні погляди на сутнісні підстави поняття «діти з девіантною поведінкою». Одні дослідники вважають, що до названої категорії дітей слід відносити всіх психічно здорових дітей (з відхиленнями в межах норми), але мають проблеми (затримки, відставання) в моральному, розумовому, емоційно-вольовому розвитку внаслідок недоліків виховання (сімейного або громадського), несприятливу екологічну ситуацію розвитку в той чи інший

період онтогенезу і в силу цього не піддаються звичайним заходам педагогічного впливу. Інші дослідники вважають, що діти з девіантною поведінкою – це діти, які потрапили в складну життєву ситуацію, які потребують допомоги, які без спеціальної допомоги не зможуть впоратися зі ситуацією, що склалася. Поряд з терміном «девіантна» для визначення поведінки, який відповідає загальноприйнятим нормам і правилам, використовуються терміни: відхиляється, асоціальна, неадекватне, деструктивна поведінка, а самих дітей називають важковиховуваних, дезадаптованими, педагогічно запущеними, соціально занедбаними, недисциплінованими, дітьми групи ризику, дітьми, які потребують додаткового психолого-педагогічного уваги та ін. Проаналізуємо представлений вище термінологічний ряд, диференціюючи названі поняття, виділяючи їх відмінні риси (Лютий. 2008).

Термін «важковиховуваних» вперше було введено в 1924 році. При цьому багатьма дослідниками було дано пояснення, що та чи інша дитина може виявитися важким зовсім не в силу будь-якої дефективності, а, навпаки – через складність і багатства своєї натури. Великі гуманісти А. Макаренко, В. Сухомлинський підкреслювали, що важка дитина – це всього лише незручний для дорослих вихованець. Соціально і педагогічно запущена дитина (по С. Немченко (2008)) характеризується нерозвиненістю властивостей суб'єкта спілкування, діяльності та самосвідомості і відповідної їм неадекватною активністю у взаємодії з оточуючими. Соціальний і педагогічний аспекти занедбаності взаємопов'язані і взаємозумовлені (Лушпай, 2010).

Поняття «педагогічно запущена дитина» більшість авторів пов'язують з важко навчанням і важко вихованням дитини, недостатністю у неї знань і умінь, необхідних для того, щоб впоратися з вимогами, що пред'являються до неї батьками, педагогами, дитячим колективом. Соціально запущених дітей і дітей з ризиком шкільної і соціальної дезадаптації часто називають

дітьми групи ризику. Дезадаптована дитина – це дитина, котра переживає труднощі в засвоєнні соціальних ролей, навчальних програм, норм і вимог соціальних інститутів (сім'я, установи освіти, тощо), що виконують функції інститутів соціалізації.

До категорії дезадаптованих відносять важковиховуваних дітей. Але оскільки ваковихованість не завжди означає дефективність, доцільно, замість терміну «важковиховуваних» вживати вираз «ухилення від норми», що включає: субнормність (дефективність), супранормність (підвищена обдарованість), денормність (ухилення від норми у вузькому сенсі цього слова). Недисциплінована дитина – та, яка не вміє співвідносити свої потреби, бажання, інтереси і вчинки з моральними вимогами суспільства. Очевидними ознаками недисциплінованої поведінки є небажання і невміння слідувати нормам, виконувати правила поведінки. Дитина групи ризику – це дитина, яка в силу певних обставин свого життя більше за інших категорій схильний до негативних зовнішніх впливів з боку суспільства і його кримінальних елементів, схильний до ризику: втрати життя, здоров'я, нормальних умов життєдіяльності. При цьому важливо пам'ятати і про такий аспект, як ризик для суспільства, який створюють діти даної категорії. У нормативних правових документах, методичних матеріалах на сучасному етапі використовується ряд нових термінів. Розглянемо їх. Дитина, яка перебуває в соціально небезпечному положенні (Лохвицька, 2007). До даної категорії відносять неповнолітніх, які:

– виховуються в родині, де батьки або інші їх законні представники не виконують (неналежним чином виконують) свої обов'язки по вихованню, навчанню і утримання неповнолітніх дітей або негативно впливають на їх поведінку, жорстоко поводяться з ними, втягують у злочинну діяльність, долучають до спиртних напоїв, немедичного вживання наркотичних, токсичних, психотропних та інших сильнодіючих, одурманюючих речовин, примушують займатися проституцією, жебрацтвом, азартними іграми;

– внаслідок бездоглядності чи безпритульності знаходяться в обстановці, що представляє небезпеку для їх життя або здоров'я або не відповідає вимогам до їх виховання або змістом, які скоюють правопорушення або інші неправомірні дії;

– є жертвами фізичного, психічного чи іншого виду насильства;

– постраждали в результаті військових дій, природних або техногенних аварій, лих, катастроф;

– виявилися в інших несприятливих умовах, екстремальних ситуаціях.

Відносно новим є поняття «дитина, яка потребує додаткового психолого-педагогічної уваги» («вимагає особливої педагогічної уваги», «потребує соціально-педагогічної і психологічної допомоги»), тим самим підкреслюється важливість педагогічної, соціально-педагогічної, психолого-педагогічної допомоги і підтримки з боку фахівців установи освіти (педагогів соціальних, педагогів-психологів та ін.) по відношенню до дитини.

Різні назви категорій учнів, у розвитку особистості яких намітилися негативні тенденції, відображають позиції тих фахівців (вчителі, педагоги-психологи, педагоги соціальні та ін.), які працюють з цими дітьми і забезпечують мінімізацію їх педагогічних, психологічних і соціальних проблем і труднощів.

Існують різні теорії, що пояснюють причини виникнення девіантної поведінки.

Теорії, що пояснюють причини виникнення девіантної поведінки, відображають його складність і різноманіття. В цілому, як вважають вчені, на сучасному етапі розвитку науки пріоритет віддається комплексній біо-психо-соціальній моделі девіантної поведінки. Відхиляюча поведінка особистості розглядається як результат складної взаємодії соціальних, психологічних і біологічних чинників, дія яких в свою чергу відбивається через систему відносин особистості (Линник. 2007).

Для того щоб віднести ту чи іншу поведінку до відхиляється від норм, слід розглянути поняття «норма» і підкреслити відносність цього поняття, яка пов'язана з цілим рядом факторів:

– ситуативність – одне і те ж поведінку в різних соціальних ситуаціях може бути (чи не бути) відхиляється;

– фактор часу – з плином часу змінюється ставлення до різних видів діяльності;

– неузгодженість нормативних структур різних соціальних систем – одне і те ж поведінку в різних нормативних структурах може бути (або не бути), що відхиляється;

– поширеність – в кожній країні, республіці існують відмінності в нормативних правових інститутах.

Доцільним представляється розгляд форм поведінки, що відхиляється в рамках таких підходів: соціально-правового, педагогічного, психологічного. В рамках соціально-правового підходу виділяються соціологічне і правове напрямки.

В рамках педагогічного підходу поняття «поведінка, що відхиляється» часто виступає синонімом поняття «дезадаптація». Розрізняють шкільну і соціальну дезадаптацію.

Представники психологічного підходу розглядають девіантну поведінку як відхилення від соціально-психологічних і моральних норм. В якості додаткових ознак виділяються труднощі корекції поведінки і особлива необхідність в індивідуальному підході. В рамках даного підходу використовуються різні типології відхилення.

У молодшому шкільному віці, найбільш поширеними є такі форми поведінки, що відхиляється, як непослух, що виражається в витівки, бешкетництві, проступки; дитячий негативізм, який проявляється в упертості, примхах, свавілля, недисциплінованості.

Л. Міщик (2003), характеризуючи девіації, що переважають в дитячому віці, називає: фобії, поведінкові проблеми (наприклад, агресія-аутоагресія), проблеми адаптації, низьку успішність.

Вчені (І. Мазоха (2008), Н. Максимова (2011), О. Мізерна (2005)) розрізняють, з точки зору деструктивної спрямованості, такі типи порушення поведінки:

- одиночний агресивний тип (діагностичними критеріями порушень поведінки є злочинство, втечі з дому, навмисна брехливість, прогули шкільних занять, участь в підпалах, вандалізм, руйнування чужої власності, жорстокість по відношенню до людей або тварин і ін.);

- домінування агресивного в фізичному або вербальному плані поведінки;

- груповий агресивний тип.

На думку вчених (Л. Лохвицька (2007), Л. Лушпай (2010), В. Лютий (2008)), девіантна поведінка неповнолітніх може бути обумовлена низкою факторів:

- особливостями індивідуальна, в тому числі нейродинамічних, властивостей дитини: нестабільністю психічних процесів, психомоторної загальмованістю (або розгальмованістю);

- неправильним вихованням (гіпопротекція, домінуюча гіперпротекція, потураюча гіперпротекція);

- особливостями сприйняття та інтерпретації дитиною тих чи інших дій батька (якщо дитина оцінює дії батька в якості перешкоди до задоволення актуальних потреб, виникає порушення поведінки);

- неадекватним (захисним) реагуванням дитини на ті чи інші труднощі шкільного життя або на що не задовольняють дитини стиль взаємин з дорослими і однолітками; – педагогічними помилками вчителів;

- стресовими ситуаціями в сімейному соціумі (розлучення батьків і їх зайнятість своїми особистими переживаннями; девіантну поведінку як

реакція на емоційне неувага батьків, і тільки смерть коханої людини; девіація як реакція на втрату значимої особи; народження в родині ще одну дитину і перемикання уваги батьків на малюка; девіація як ревності; різні форми насильства, застосовувані до дитини в сім'ї (приниження, словесні образи, зневагу до його потреб); девіація як компенсаторний механізм, як відповідь на насильство і ін.).

Слід сказати і про небезпеку наслідків вищеназваних видів девіацій. З одного боку, девіації дитини – це звичайні дитячі проступки, пов'язані з незнанням дитиною нормативних правил поведінки, невмінням контролювати свій емоційний стан і дії; це спосіб захисту у важких ситуаціях та ін. І тому говорити про те, що дитячий проступок обов'язково трансформується в важке правопорушення в майбутньому неправомірно, тобто девіантність дитини можна розглядати як перехідне явище. З іншого боку, ненормативна поведінка дитини в період формування особистості, становлення самосвідомості, що залишився без уваги з боку дорослих, може придбати стійкий характер, закріпитися в свідомості і перерости в протиправну поведінку, що представляє небезпеку як для самої дитини, так і для навколишнього його соціуму. Вчителю необхідно знати про «етапності» розвитку девіантності: від важковиховуваних дітей до вчинення ними деліктів (правопорушень).

Як правило, сплеск ненормативного поведінки спостерігається в підлітковому віці, проте накопичення, акумуляція негативного досвіду дитиною йде поступово, делінквентна поведінка в підлітковому віці – це результат упущення і недоробок сім'ї, школи саме в молодшому шкільному віці (Крижко, 2013).

Окремо слід сказати і про нову форму девіантної поведінки неповнолітніх в Інтернеті – Кібербулінгу, основними видами якого виступають:

– образа (від англ. Flaming) – образливі коментарі, вульгарні звернення і зауваження в просторі Інтернету;

– домагання (від англ. Harassment) – цілеспрямовані, систематичні кібератаки від незнайомих людей, користувачів соціальних мереж, людей з найближчого реального соціального оточення;

– очорнення і поширення чуток (від англ. Denigration) – навмисне виставлення жертви в непривабливому вигляді за допомогою публікації фото- або відеоматеріалів на інтернет-сторінках, форумах, в новинних групах, через електронну пошту для нанесення шкоди репутації людини і руйнування його соціальних відносин;

– використання фіктивного імені (від англ. Impersonation) і від його особи поширення відомостей, здатних зруйнувати соціальні відносини людини;

– публічне розголошення особистої інформації (від англ. Outing and trickery) – поширення особистої інформації, наприклад фінансового становища сім'ї, роду діяльності батьків для образи чи шантажу;

– соціальна ізоляція (від англ. Exclusion) – відмова спілкуватися (як на діловому, так і на неформальному рівні), виключення з групи або ігрового співтовариства;

– відкрита загроза фізичної розправи (від англ. Cyberthreats) – прямі або непрямі загрози заподіяння тілесних ушкоджень та ін. Відзначимо, що захист дітей від інформаційних загроз і ризиків інтернет-ресурсів – проблема вкрай складна (Кремень ред., 2018).

Найбільш просте її рішення, що лежить на поверхні, – заборона і обмеження доступу до Інтернету, – не найкращий варіант. Фахівці сьогодні висловлюють думку про те, що ізолювання дітей від інтернет-технологій – це, по суті, виключення дитини зі звичного для його однолітків середовища соціалізації. Дитина, що опинився «за кадром» сучасних новинок інтернет-ресурсів, автоматично може виключатися з референтного спільноти

однолітків, активно включених в світ інтернет-середовища. Тому вирішення проблеми бачиться в площині навчання батьків і дітей основам інформаційної безпеки, важлива складова якої – встановлення ліцензійних програм захисту від комп'ютерних вірусів, їх регулярне оновлення.

Для батьків сьогодні немає необхідності сидіти поруч з дитиною біля монітора комп'ютера, відстежуючи інформацію, з якої працює дитина. Досить встановити на домашніх комп'ютерах так званий батьківський контроль – спеціальні фільтри, які блокують доступ на сайти з небезпечним контентом, при цьому залишаючи вільно доступними сайти з корисною пізнавальною та навчальною інформацією. Контролювати відвідування сторінок Інтернету дітьми батьки можуть за допомогою журналу переглянутих веб-сторінок. Слід вчити дитину медіа грамотності: користування пошуковими програмами, паролем і ніком для спілкування в соціальних мережах; оцінці корисності сайтів; надання мінімальної інформації про себе при реєстрації на сайтах; відходу від спілкування з надмірно наполегливими віртуальними співрозмовниками; уникненню безкоштовних акцій, лотерей і розіграшів; навченню практичних дій при зіткненні з негативною інформацією, алгоритмам правильного реагування на образливі слова або дії інших користувачів; широкого інформування про способи захисту персональної інформації, правила здійснення онлайн-покупок та інших послуг в Інтернеті.

Соціально відповідальним дорослим (батькам, педагогам) слід знати, що кожен віковий період пред'являє свої специфічні запити до інтернет-простору. Молодші школярі віддають перевагу мережевих ігор з віртуальними друзями по ігровому майданчику, підлітки орієнтовані на спілкування з ровесниками, обговорення актуальних для їх віку проблем (взаємини з протилежною статтю, питання статевого розвитку і статевої відносин між чоловіком і жінкою) (Красницька, 2015).

Тому необхідно допомогти дітям і підліткам реалізувати дані види запиту в реальному житті: через організацію ігор з однолітками, прогулянок на свіжому повітрі, читання, малювання, спорт; надання дитині можливості для самовираження, встановлення довірчих відносин з батьками і педагогами. Важливо, щоб в реальності, а не на віртуальному майданчику дитина знаходила розуміння, співчуття, пораду, активне слухання, підтримку, співпереживання.

Серед соціальних причин, які суттєво впливають на формування і прояв відхилень у поведінці дитини, вчені називають неконструктивні взаємовідносини неповнолітніх, зовнішня симптоматика яких проявляється в: некомунікабельності, нетерпимості, агресивності, ворожості, підвищеної уразливості, конфліктності, подразжаємості, сугестивності, негативізм.

При розгляді неконструктивних взаємодій акцентуємо увагу на насильницьких формах взаємодії між учнями, які за силою свого впливу представляють серйозну небезпеку для подальшого розвитку підлітка (найближчі і віддалені наслідки) і є чинником ризику виникнення поведінкових відхилень.

Слід зазначити і той факт, що учні, включені в ситуації неконструктивного взаємодії в школі, починають шукати комфортні форми спілкування за межами шкільного колективу і часто знаходять вирішення своїх проблем за допомогою залучення до вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин та іншого, тобто виходять в площину девіантної поведінки.

Для визначення феномена неконструктивних (насильницьких, деструктивних) взаємовідносин між неповнолітніми використовуються терміни «буллінг», «мобінг», «утиск», «насильство», які, однак, не є синонімічні. ЛШ. Лушпай (2010) визначає моббінг (від англ. *Mob* – оточити натовпом, нападати) як цілеспрямоване і регулярне анонімне нанесення морального, матеріального або фізичної шкоди однокласникам в стінах і на

території школи; В. Лютий (2008) – як наслідок недозволеного конфлікту, прояв результатів невірних дій в конфліктній ситуації, як процес, який забирає у людини весь час при великій тривалості і ескалації.

Г. Короча (2006) орієнтуються на визначення буллінг (від англ. Bully – хуліган, залякувати), яке пропонує Е. Роланд: тривале фізичне або психічне насильство з боку індивіда або групи щодо індивіда, яка здатна захистити себе в даній ситуації. У такому трактуванні поняття «мобінг» і «буллінг» синонімічні. Утиски є формою відносин між суб'єктами освітнього процесу, яка передбачає вчинення однієї із сторін дій, що обмежують природні права і свободу іншої сторони з метою зайняти домінуюче становище і отримати з цього вигоду для себе. Насильство – негативний вплив без добровільної згоди щодо окремих людей чи груп людей.

Для аналізу неконструктивних взаємин О. Кочемировська (2002) була розроблена діаграма – драматичний трикутник – ідея якої полягає в тому, що, вступаючи в хворобливі стосунки, люди грають одну з соціальних ролей: переслідувача, рятувальника, жертви.

Переслідувач – це людина, яка принижує інших людей, вважаючи їх вартими нижче себе. Рятувальник також вважає інших людей нижче себе, проте пропонує допомогу, виходячи зі свого вищого становища. Жертва займає принижене становище. Всі три ролі мають девіантну забарвлення, оскільки переслідувач і рятувальник мотивовані тільки задоволенням потреби визнання і самоствердження, а жертва має в своїй основі мотив тільки на задоволення потреби в безпеці, повазі, забезпеченні спокою.

У вітчизняній психолого-педагогічній літературі розглядається система утискає взаємодії має найчастіше такий вигляд: переслідувач – жертва – спостерігач. Охарактеризуємо осіб, які є потенційними суб'єктами даної соціальної системи. Так, на думку психологів, жертвами утисків з боку однолітків, як правило, стають: – діти, які виховуються в умовах жорстких відносин в родині, вороже сприймають світ і самі проявляють насильство до

слабких; – діти, котрі виховуються в умовах бездоглядності, емоційного відкидання; – діти, які виховуються в обстановці жорстокого беззаперечного підпорядкування, які не вміють сказати «ні», з порушеною внутрішньої кордоном, що робить їх нездатними чинити опір насильству, боязливі і тривожні; – діти з психічними аномаліями, нездатні адекватно оцінити небезпечні ситуації; – маленькі діти в силу їх беспорядності. Роль переслідувачів (кривдників) виконують: – діти, які звикли добиватися своєї мети будь-якою ціною; – діти з неблагополучних сімей (агресивна поведінка дитини як реакція на сімейні конфлікти, відсутність взаєморозуміння з боку батьків); – діти, постійно перебувають у стані емоційної напруженості через травмуючої ситуації, та ін. Спостерігачі (свідки), будучи непрямими учасниками того, що відбувається, також піддаються негативному впливу утискає ситуації: – вони відчують почуття власного безсилля, їх соціальний статус помітно знижується; – відбувається навчання утискає дій за допомогою спостереження; – збільшується ймовірність прояву подібних дій з боку спостерігача (ефект зняття заборон) (Кравченко, 2009).

Форми прояви утисків досить різноманітні: – вербальні (образа, глузування, ярлики, клички, висміювання недоліків, зауваження, необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших дітей, загроза, плітки, тиск); – фізичні (побиття, шльопанці, псування і віднімання речей, потиличники); – соціально ігнорують (ізоляція, бойкот, відторгнення, відмова від спілкування з жертвою, виключення з взаємодії); – псевдоутисняючі (ненавмисна, ігрова агресія як спосіб самоствердження, засіб розрядки, зняття негативної енергії та ін.).

Слід пам'ятати, що процес розвитку притеснюючих взаємодій має найчастіше завуальований характер і тому підприємцяючая стадія, стадія початку утиски і навіть власне тиснете дії можуть бути приховані як від учителя, так і від більшості учнів класу і проявляються, як правило, в стадії ескалації (верхньої точці). Для попередження ситуацій насильства між дітьми

в шкільному середовищі важливо знати об'єктивні і суб'єктивні чинники, дія яких змушує опонентів вступати в неконструктивну взаємодія. Об'єктивні чинники насильства – це реально існуючі обставини, пов'язані головним чином з умовами життя суб'єкта, його індивідуально-психологічними особливостями, з приналежністю до певної соціальної групи, які не можуть бути змінені (усунуті) протягом короткого періоду часу (Кочемировська, 2002).

До умов життя суб'єкта, що підштовхує до включення в ситуації насильства, можна віднести: соціально-економічне становище в сім'ї; характер взаємин між членами сім'ї, які можуть демонструвати негативні «зразки»; деструктивні форми поведінки, підкріплені схваленням батьків, виховання в атмосфері жорсткого тиску, відсутність взаєморозуміння з боку близьких людей тощо. Серед індивідуально-психологічних особливостей особистості, що стимулюють до використання неконструктивних форм взаємодії, можна назвати: когнітивні спотворення, гостру потребу в самоствердженні будь-яким шляхом, бажання бути в центрі уваги, що розвивається комплекс неповноцінності, схильність до силового вирішення проблем, невміння адекватно реагувати на нестандартні ситуації, негативний або дефіцитарний життєвий досвід, порушення ідентичності, поляризацію самооцінки та ін. на виникнення ситуацій утиски може вплинути і середовище однолітків: безпосереднє включення в ситуації утиски; спостереження за такими ситуаціями, неувага з боку однолітків, це також наслідок втоми, перенапруження; недостатній рівень розвитку у дітей комунікативних навичок; відповідна агресивна реакція на загрозливі фактори, образи; прагнення уникнути ізоляції в прийняла підлітка групі; низький внутрішньо групової статус, аутсайдерство тощо (Корчова, 2006).

Суб'єктивні чинники є рушійну силу, яка провокує виникнення притеснюючих взаємодій і побудована на ілюзорних, надуманих, упереджених уявленнях суб'єкта про реальну дійсність. Саме ілюзії можуть

виступати причинами, які генерують виникнення ситуацій утиски, і одночасно стимулами, що підтримують і підсилюють їх. Варіантами ілюзорного сприйняття притеснюючих ситуацій можуть виступати: бажання мати рацію (перемогти) в будь-якій ситуації; мислення за принципом «я ніколи не помиляюся», неправильна інтерпретація вербальних і невербальних дій одного суб'єкта по відношенню до іншого.

Причини утискаючи взаємодій в шкільному соціумі можна пояснити і через призму можливої значущості однієї людини для іншої (за основу візьмемо фактори значущості, виділені Н. Ківенко (2002), – влада, атракція, референтність). У відповідності зі сказаним в основі притеснюючих взаємодій можуть лежати: – почуття симпатії-антипатії (емоційна привабливість або неприйняття партнера); – відносини референтно-антиреферентні (особистісна значимість або не значимість індивіда для іншого); – відносини авторитетності-антиавторитетності (значимість або незначимість одного індивіда як джерела важливою для іншого інформації).

У утискаючій взаємодії формуються діади виду кривдник – жертва: індивід – антисимпатичное особа, індивід – антиреферентні особа, індивід – антиавторитетное особа. При цьому, зауважимо, що індивід, рольовий статус якого відзначений знаком «мінус» (анти ...), як правило, потрапляє в зону утиски, тобто виступає жертвою. Однак зустрічаються і протилежні ситуації, коли пониженість ролі одного індивіда може «виштовхувати» його над колективом однолітків, задаючи відносини утиски з боку уявній жертви. Йдеться про те, що функціональні ролі кривдника і жертви можуть бути чітко закріплені за суб'єктами, а можуть носити двоспрямований характер – в залежності від ситуації кривдник може виступати жертвою і, навпаки, жертва – кривдником (Коношенко, 2010).

Слід пам'ятати також про те, що застосування учнями насильства у взаємодіях з однолітками може бути пов'язано і з особливостями їх ціннісного ставлення до світу, яке закладається і формується в основних

виховних системах соціуму – сім'ї та школі. У сім'ї дитина черпає перші зразки людських взаємин, засвоює культуру спілкування, норми і правила моральності; в сімейному мікросередовищі у дитини формуються 28 ціннісні установки, ціннісні орієнтації, ціннісні відносини, які в сукупності виступають внутрішніми регуляторами ціннісного поведінки людини. З надходженням дитини в школу йде розширення області його контактів, які впливають на свідомість і поведінку. Як мінімум, три ціннісні системи, за визначенням С. Коношенко (2010), починають впливати на дитину: – спільнота однолітків (пропонує зразки вікової субкультури, які зрозумілі, доступні і здебільшого цікаві дитині); – співтовариство дорослих (представлено в основному педагогами; в більшості випадків ініціює рольове, а не особистісне спілкування і взаємодія); – шкільне співтовариство (є носієм загальношкільної субкультури). Тому важливо організувати процес накладення позитивних складових ціннісних систем; реалізувати «зіткнення ціннісних просторів» суб'єктів за допомогою: залучення до цінностей один одного; вироблення спільних цінностей; дій зі збагачення кола цінностей вихованців; конструювання спільного досвіду ціннісних відносин.

У шкільному соціумі не схвалюваних суспільством форми поведінки дитини, різні за ступенем соціальної небезпеки і залежні від вікових та індивідуальних особливостей, найбільш часто виявляються у взаємодії між дітьми на основі насильства. Варіантами насильницької взаємодії між школярами є: образи, глузування, ярлики, клички, висміювання недоліків, зауваження, необ'єктивні оцінки, приниження в присутності інших дітей, загрози, плітки, тиск; побиття, шльопанці, псування і віднімання речей, потиличники; ізоляція, бойкот, відторгнення, відмова від спілкування з жертвою, виключення з взаємодії і ін. Зауважимо, що в початковій школі розглядаються форми насильницької взаємодії, як правило, не є широко поширеними. Це пов'язано, на наш погляд, з тим, що вчитель початкових класів як авторитетне для учнів особа задає безконфліктний форму взаємодії

школярів, виступаючи захисником учнів, усуваючи виниклі у них труднощі, задаючи ціннісне поле правил, норм поведінки тощо (Ківенко, 2002).

Педагогу слід знати основні типи і фізичні ознаки травм, які можуть виникнути в результаті жорстокого поводження з дитиною: гематоми, опіки, травми голови, внутрішньочеревні травми, переломи кісток, крайнє виснаження.

Важливо звернути увагу на поведінкові та емоційні реакції дитини (навіть за відсутності явних фізичних ознак насильства). Учні, які зазнали насильства, можуть проявляти такі ознаки: зазнавати труднощів у налагодженні та підтримці відносин з іншими дітьми і дорослими, намагатися ними маніпулювати, йти в себе, дистанціюватися від тих, що оточують, вести себе озлоблено, впадати в істерики, брати на себе роль дорослого по відношенню до батькові чи матері (має місце рольова інверсія, коли дитина надмірно поступливий і слухняний, демонструє турботу про батька), вести себе гіперактивно, проявляти ознаки хронічного тривожного стану, проявляти страх перед батьками або його повна відсутність, байдуже ставитися до зауважень з боку дорослих.

Виділяють ряд причин, що викликають виникнення ситуації насильницької взаємодії в шкільному соціумі: порушення сімейних взаємин, негативний характер взаємодії вчителя з учнями в школі, агресивний тип міжособистісно-групових відносин. Охарактеризуємо їх. Порушення сімейних взаємин: сімейне насильство; деструктивні конфлікти в родині; порушення батьківських функцій (ніжної турботи, близькості, підтримки, вимог, авторитету); гіперопіка різних ступенів – від бажання бути співучасником всіх проявів внутрішнього життя дітей (його думок, почуттів, поведінки) до сімейної тиранії; гіперопека, перехідна в бездоглядність; порушення відносин нормальної залежності і стабільної прихильності (Капська, 2003).

Якщо дитина в дитячі роки не отримує достатньої уваги і тепла від близьких йому людей, якщо виховується в атмосфері жорсткого тиску, то в подальшому його незадоволеність, як правило, знаходить пряме вираження в неконструктивних формах взаємодії з відношенням до однолітків в шкільному соціумі. Негативний характер взаємодії педагога з учнями в школі: авторитарний стиль поведінки вчителя; навішування ярликів та ін. Як вважають Г. Зубань (2008) та Н. Ільїна (2015), вчитель, що володіє позитивним поглядом на себе і на інших людей (позиція «я хороший, ти хороший»), ставиться з розумінням до різних особливостей учнів; своєю поведінкою з учнями він задає в дитячому колективі поважний і миролюбний стиль спілкування. Учитель з негативним сприйняттям себе (позиція «я поганий, ти хороший») відчуває почуття незахищеності, негативно сприймає оточуючих через призму своїх стресів і тривог, звертається до авторитарного стилю спілкування з учнями як до засобу психологічної самозахисту.

Учитель з негативним сприйняттям інших (позиція «я хороший, ти поганий») розглядає учнів виключно як об'єкти впливу і частіше відзначає у них такі якості, як лінь, недисциплінованість, нездатність, ніж мрійливість, творчі здібності, своєрідність пізнавальної сфери; він прагне до встановлення жорсткої дисципліни і збільшує ступінь покарання учня пропорційно його вини. Нерідко вчителі поводяться надмірно жорстко, авторитарно по відношенню до учнів. В результаті підлітки переймають стиль спілкування вчителя, здійснюють його перенесення на сферу взаємодії з однолітками. Для багатьох учнів в цьому випадку школа стає зоною ризику, місцем передачі негативного соціального досвіду (Ільїна. 2015).

Крім того, вибір суб'єктом тактики поведінки в ситуації насильства може визначатися і так званими факторами ситуації, до яких відносять: загальну психологічну атмосферу в шкільному колективі, наявність соціальних норм регулювання, а також «третіх сил», зацікавлених у посиленні або зменшенні утискаючи взаємодій.

Серед типів поведінкового реагування суб'єктів на ситуації насильницької взаємодії вчені (А. капеська (2015) та Н. Ківенко (2002)) виділяють активний і пасивний типи.

Для першого характерна діяльна форма адаптації суб'єкта до важкої ситуації і активне перетворення середовища, які можуть носити як конструктивний, так і деструктивний характер. Наприклад, дитина може самотійно відкрито вступати в сутичку з кривдником (бійки, відповідні образи та ін.), може залучати до вирішення проблеми вчителя, дорослих. При активному типі реагування особистості на ситуацію утиски остання стає відкритою для сприйняття іншими, що, безсумнівно, має свої позитивні і негативні сторони. З одного боку, вона виступає зразком неконструктивних взаємодій для інших суб'єктів, які мають можливість придбати негативний досвід. З іншого боку, активний тип реагування учня на те, що гнобить взаємодія – індикатор, сигнал про неблагополуччя для дорослих, які працюють в даному класі, що дозволяє підключити до вирішення проблеми фахівців (психолог, педагог соціальний) (Капська, 2015).

Другий тип поведінки, діяльності і спілкування у важкій ситуації може бути реалізований в двох формах – пристосування і відхід з ситуації. Прикладом даного типу реагування може бути наступне: або дитина-жертва живе в ситуації утиски, тобто виконує вказівки кривдника, намагається не провокувати агресію по відношенню до себе, або дистанціюється від ситуації насильства (пропуски навчальних занять, уникнення контакту з кривдником). При пасивному типі реагування учнів на важку ситуацію насильство в діаді учень – учень завуальовано, його учасники маскують наявність проблеми, вибираючи приховану тактику взаємодії. Небезпека даного виду реагування полягає в тому, що насильство носить затяжний (тривалий за тривалістю) характер, викликає стрес, соціальну пасивність, веде до виснаження життєвих сил опонентів соціальної взаємодії, – в цілому порушує

стабільність шкільного мікросоціуму, послаблює ціннісно-орієнтаційна єдність групи.

Таким чином, насильницька взаємодія в підлітковому середовищі як форма девіантної поведінки неповнолітніх є складним соціальним феноменом і знаходить вираз у низькій культурі поведінки і спілкування підлітків, впливає на їх моральний та психологічний стан (Капська, 2003). Хибні уявлення про насильство між учнями в шкільному середовищі:

1. Факти насильства одну дитину над іншим завжди легко розпізнати. Про це можуть свідчити різні фізичні і поведінкові ознаки (синці, порізи, каліцтва; замкнутість, ворожа поведінка та ін.). Однак дитина може тримати в собі факт насильства, вважати себе винним у трагедії, не звертатися за допомогою до дорослих, вважаючи, що вони не зможуть вирішити його проблему, боятися наслідків втручання дорослих.

2. Насильницька взаємодія учнів – звичайний спосіб взаємин між учнями; в школі завжди були ті, хто ображає, і ті, кого ображають. Не слід змішувати такі види взаємовідносин між неповнолітніми, як злякисна і доброякисна агресія. До останньої відноситься перш за все псевдоагресія – ненавмисна, ігрова агресія як самоствердження. Крім того, в молодшому шкільному віці досить поширеною є і така форма поведінки, в якій спостерігається агресія, як ігри-бійки, що супроводжуються ударами, переслідуванням один одного, боротьбою. Однак, як вважає Т. Кравченко (2009), подібну поведінку не слід відносити до агресивної, оскільки його психологічну основу складають бажання повеселитися, розрядитися і задовольнити потреби, які блоковані в реальному житті. Якщо ж агресія носить злякисний характер (натяки на помилки і промахи, допущені в минулому; засудження або осміяння вчинків або значущих для дитини людей; іронія, інтриги, домисли, підкреслення недоліків людини, псування речей, недобрі жарти над однолітками, свідоме ізолювання однолітка від колективу, не включення в спільні справи, плітки, приниження, силові

загрози, психологічний терор і ін.), втручання дорослого необхідно. Не реагування на названі ситуації небезпечні серйозними наслідками для дитини-жертви, аж до вчинення ним суїциду.

3. Не можна захистити дитину від навколишнього його насильства; не можна вирощувати тепличного дитини, адже рано чи пізно він зіткнеться з насильством у своєму житті. Психологічні особливості молодшого шкільного віку: висока чутливість нервової системи, сугестивність, домінування емоційної сфери у сприйнятті світу, схильність до наслідування і інше обумовлюють необхідність огорожі дитини від включення в ситуації насильства.

4. Розгляд питання про факт насильства одну дитину над іншим на раді профілактики школи, звернення до Інспекції у справах неповнолітніх та інше може погіршити становище і дитини-кривдника, і дитини-жертви: на одного може бути навішені ярлик «важкий», на іншого – «слабак», «мамин синочок». Замовчування проблеми насильницьких взаємодій в класі може привести до її розвитку у вигляді посилення утисків, розширення їх форм, до включення більшої кількості дітей в розглянуті форми взаємодії. Безкарна поведінка призводить до переходу неконструктивного взаємодії в хронічне порушення поведінки, яке проектується на майбутній розвиток і становлення відносин між учнями, може навіть перерости в злочин.

5. Не слід акцентувати увагу учня на факт насильства над ним – дитина швидко забуває погане. Помилково вважати, що дитина не пам'ятає заподіяне йому зло, насильство по відношенню до нього. Дуже часто незначні (з точки зору дорослого) негативні спогади можуть перебивати позитивні значущі моменти в житті дитини (Зверева ред, 2006).

При розгляді феномена насильницьких взаємин часто виникає питання: «Чи впливає характер сімейного спілкування на появу у дитини насильницьких форм поведінки по відношенню до оточуючих його людей?» Вчені ствердно відповідають на це питання. Перерахуємо особливості

сімейних взаємин, які можуть сприяти формуванню у дитини насильницьких форм поведінки:

- фізичне насильство по відношенню до дитини (несподівані удари, шльопанці, поштовхи, стусани та ін.);
- психологічне насильство над дитиною (грубість, приниження, негативне оцінювання дитини, залякування тощо.);
- незадоволення дитячої потреби в турботі і ласці з боку батьків (постійна система заборон, жорстких вимог);
- хронічні конфліктні відносини в родині (крик, лайка, образи);
- неправильний стиль виховання (недостатня вимогливість, надмірна суворість, домінування заборон);
- негативні стосунки дитини з братами і сестрами (ревнощі, неприйняття);
- особистісні особливості батьків (жорстокий батько, дратівлива мати).

Л. Линник (2007), розглядаючи проблему насильства в сім'ї, наводить дані про те, що кожен другий з тих учнів, хто виховувався в жорстких умовах, згодом застосовує насильство по відношенню до своїх літніх батьків, тоді як тільки один з чотирьохсот серед тих, хто не піддавався жорстокому поводженню в дитинстві, надалі веде себе агресивно. У такому контексті мова йде про внутрішню сімейної циклічності насильства. Таким чином, і педагогу, і батькам учнів необхідно добре орієнтуватися в проблемі девіантної поведінки неповнолітніх для того, щоб допомогти дітям знаходити конструктивні рішення, зберігати психологічну стійкість у важких життєвих ситуаціях (Зверєва ред., 2010).

Отже. агресивний тип міжособистісно-групових відносин: конфлікти; примус; відсутність підтримуючої референтної групи; відсутність задовольняють міжособистісних відносин; боротьба за лідерство; обмеження гідності або амбіцій одного з учнів; примітивний тип спілкування учнів; психологічна несумісність учнів; низький внутрішньо груповий статус і

аутсайдерство. Реагування учнів на ситуації насильства багато в чому залежить від особистісних якостей суб'єктів взаємодії, наявного досвіду поведінки в подібних ситуаціях, їх емоційного стану, суб'єктивного сприйняття, оцінки ситуації.

Висновки за розділом I

У першому розділі роботи були проаналізовані теоретичні особливості дослідження соціально-педагогічної підготовки до подолання дитячої агресії.

Під час розгляду соціального відхилення у дітей: класифікація видів, профілактика, виділено, що соціально-педагогічна профілактика соціального неблагополуччя дітей, що здійснюється, як правило, в установах освіти і в позашкільній середовищі засобами освіти, має ряд особливостей, що дають їй деякі переваги перед іншими видами профілактики з точки зору ефективності вжитих дій.

Описуючи соціально-педагогічну підготовку до роботи з дітьми з ознаками агресивної поведінки та підготовку до здійснення профілактики агресивної поведінки дітей, виділили, що професійні стандарти та соціальні виклики орієнтують посилити спрямованість діяльності вчителя на превентивну роботу в аспекті агресивної поведінки учнів. Разом з тим частина педагогів не готові до такої діяльності в своїй роботі. Система додаткової професійної освіти повинна забезпечити підготовку педагогів в даному напрямку.

Характеризуючи особливості агресивної поведінки: характеристика, фактори виникнення, форми і причини, зробили висновки, що агресивний тип міжособистісно-групових відносин: конфлікти; примус; відсутність підтримуючої референтної групи; відсутність задовольняють міжособистісних відносин; боротьба за лідерство; обмеження гідності або амбіцій одного з учнів; примітивний тип спілкування учнів, тощо.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1. Основи профілактики агресивної поведінки: сутність, види, напрямки та принципи

Понятійно-категоріальний апарат профілактики девіантної поведінки неповнолітніх характеризується різноманіттям, широким використанням суміжних понять. У зарубіжних джерелах використовується єдиний термін «превенція» (від англ. *Prevention* – запобігання, попередження, профілактика). У українській літературі поряд з терміном «профілактика девіацій» часто вживаються і інші: «попередження», «превенція», «запобігання», «припинення». В одних випадках поняття «профілактика» і «попередження» використовуються як синоніми, в інших – термін «профілактика» вживається виключно стосовно до сфери попереджувальної правоохоронної діяльності безпритульності і бездоглядності, по-третє – названі поняття об'єднані термінами «попередження», «превенція» та окреслюють широке коло перетинаючих і запобігаючих заходів.

Представники першого підходу розглядають попередження та профілактику як «недопущення чого-небудь» і, вказуючи на їх семантичну близькість, трактують ці терміни як синоніми.

С. Пальчнвський (2005) та С. Пащенко (2015) в найширшому сенсі під попередженням різних відхилень у поведінці розуміють процес, який має на меті виявлення індивідуумів з поведінкою, що відхиляється, визначення причин і умов відхилень, пошук шляхів і способів недопущення і запобігання відхилень у поведінці в цілому. В сукупності, як вважають автори, дане поняття схоже з визначенням категорії педагогічної профілактики.

Представники другого підходу вкладають ширший контекст в терміни «попередження» і «превенція», розглядаючи профілактику як складовий елемент поряд із запобіганням і припиненням (іншими стадіями попередження злочинності).

Д. Пенішкевич (2010) розглядає профілактику як один з видів попереджувальної діяльності, особливістю якої є вплив на причини злочинності і умови, що сприяють їй; що включає вплив безпосередньо на криміногенні чинники, які породжують вчинення злочинів.

Ж. Петрочко (2011), характеризує співвідношення названих вище понять, розглядає категорію «профілактика» як найважливіший компонент процесу попередження злочинності: «якщо поняття» попередження злочинності «використовується для позначення об'єктивних передумов і суб'єктивних факторів скорочення цього явища, то поняття «профілактика злочинів» висловлює лише особливу діяльність» (Петрочко, 2011, с.55).

О. Полякова (2009) та С. Співак (2001) використовують термін «превенція» як попередження, запобігання, усунення деструктивних факторів у поведінці дитини, гуманізацію та гармонізацію відносин вихователів і вихованців, виховання у дітей вольових якостей, що забезпечують стійкість до можливості прояву відхилень у поведінці в школі, вдома, на вулиці. Превенції властиво випередження, випередження вчиненню дітьми негативних вчинків, асоціальної поведінки, а також надання педагогічної допомоги, педагогічної підтримки у важких ситуаціях.

Превенція дозволяє вихователю чи вчителю огородити вихованців від негативних впливів навколишнього середовища, попередити намітилися відхилення, здійснити педагогічну підтримку, надати дієву допомогу вихованцю, прийняти його таким, яким він є, а потім допомогти йому в прагненні до самовдосконалення.

У контексті аналізу розглянутого термінологічного ряду важливо визначити, як співвідносяться кордону понять «профілактика», «виховання».

Вчені вважають це питання принципово важливим, так як включення профілактики в виховний процес і міркування про те, що все можна вирішити звичними виховними засобами в рамках загальних завдань формування та розвитку особистості, нівелює саму ідею профілактичної діяльності. Безумовною представляється взаємозв'язок загально і профілактичних завдань, але не їх ототожнення.

Як вважає В. Сорочинська (2005), «... виховання властива профілактична функція, а профілактиці – функція виховання. Виховання і профілактику можна відривати один від одного; ... виховання проникає у всю систему профілактики, спільно здійснюється недопущення відхилень у поведінці. Але все ж необхідно виділяти профілактичне виховання, розглядати його окремо, але у взаємозв'язку від виховання в цілому» (Сорочинська, 2005, с.25).

На думку С. Стельмах (2016), «профілактична робота (функціонально, організаційно, ресурсно виділена) починається там і тоді, де є конкретні збої в умовах життя і виховання, в розвитку особистості, які можуть привести на шлях правопорушень» (Стельмах, 2016, с.28). Виховання в педагогічному сенсі визначається як спеціально організований і керований процес формування людини, здійснюваний педагогами в навчальних закладах та спрямований на розвиток особистості.

Розглядаючи зміст поняття «профілактика девіацій» доцільно також звернутися до терміну «рання профілактика», який було введено в середині 60-х років ХХ століття. Дане поняття співвідноситься з першим рівнем профілактики, який реалізується сім'єю і установою освіти і стосується виявлення і усунення джерел негативних впливів, фактів бездоглядності, відчуження від сім'ї і колективу установи освіти до того, як негативне їх дію відчутно проявилось в поведінці дітей і підлітків.

Т. Титаренко (2013) та І. Токар (2009) вважають, що рання профілактика орієнтована на те, щоб своєчасно виявити ситуації, які можуть

сприяти неправильному вихованню і поведінки; усунути або нейтралізувати джерела негативного впливу до того, як вони істотно позначаються на формуванні особистості і поведінці дітей і підлітків. В такому розумінні, як вважають вчені, центр ваги переноситься на заходи переважно виховні або пов'язані з оздоровленням умов життя неповнолітніх і полягає в звичайних, хоча і інтенсивних заходах виховання в сім'ї та школі, які дозволили б відновити інтерес до навчання, усунути відчуження від навчального колективу і інші симптоми небажаного розвитку особистості неповнолітнього.

С. Травіна (2006), характеризуючи види профілактики, виділяє: ранню (особливістю якої є спрямованість на зміну зовнішніх умов, здатних спричинити злочинну поведінку) і надранню профілактику (стосовно дітям 3-5 років у випадках позбавлення батьків батьківських прав і приміщення дитини до дитячого установа) (Травіна, 2006, с.43).

Базою ранньої профілактики, за визначенням М. Фіцула (2002), є не попередження злочинності, а виховання, пронизане профілактикою. «Рання профілактика означає те, що роботу з особистістю треба починати заздалегідь. ... будь-яку профілактику треба починати заздалегідь, вона завжди рання». Як вважає вчений, «завжди потрібна своєчасна профілактика», тому «будь-яка профілактика злочинів може розглядатися як рання, якщо вона випереджає вчинення злочину» (Фіцула. 2002, с.48).

Особливу увагу в питаннях ранньої профілактики слід приділити створенню виховує середовища в умовах сімейного, шкільного і позашкільного мікросоціумів. Сприятливі умови соціалізації, активне і свідоме засвоєння дитиною норм і правил життєдіяльності в суспільстві, розвиток позитивних ціннісних орієнтацій і просоціальних установок закладають фундамент захисних заходів по відношенню до відхиляється дітей і підлітків.

Провідна роль ранньої профілактики пов'язана з трьома обставинами. По-перше, рання профілактика найбільш ефективна, оскільки вона спрямована на запобігання появи або усунення ще відносно слабких змін в особистості, які не встигли розвинутися в стійку позицію. По-друге, рання профілактика найбільш економічна, оскільки вона є багатоцільовий, здійснюється в значній мірі в рамках загальної роботи. По-третє, рання профілактика залишає резерв часу для подальшого запобіжного впливу, якщо в ньому буде потреба. При цьому, як вважають вчені, заходи ранньої профілактики грають провідну роль в індивідуальній профілактиці злочинності неповнолітніх та молоді, а виховні заходи – в загальній профілактиці. Кордон між початковим і передпреступною етапами при раннепрофілактичному впливі на особистість неповнолітнього правопорушника, як вважає М. Фіцула (2008), проходить по моменту характеристики, який можна визначити як факт соціально-психологічної орієнтації особистості, що свідчить про появу комплексу негативних явищ, що визначають деякі початкові риси процесу її стійкою деформації; отже, нижньою точкою відліку є момент, який свідчить про реєстрацію незначних негативних рис особистості, а верхньою межею є факт готовності до скоєння злочину. Розташований між цими рамками відрізок і є періодом, що обмежує застосування ранньої профілактики.

Аналіз літератури з проблеми дослідження дозволяє зробити висновок про те, що в сучасній літературі немає єдиного тлумачення термінів «профілактика», «попередження», «запобігання», «превенція» та ін. В даному термінологічному ряду зазначені поняття не виключають один одного, мають загальні точки перетину. Разом з тим названі терміни мають самостійне смислове значення, і тому при їх використанні в науковій роботі потрібно авторське пояснення.

У правовій літературі найпоширенішим співвідношенням розглянутих понять є визначення «профілактики» як самого раннього етапу

попереджувальної діяльності (поряд із запобіганням і припиненням злочинів), змістовно включає заходи по виявленню причин, умов і обставин, що сприяють вчиненню злочинів; по виявленню осіб, здатних вчинити злочин, і проведення з ними необхідних запобіжних заходів.

У психологічної, соціально-педагогічної літератури профілактика орієнтує на створення сприятливого середовища розвитку дитини, гармонізацію його взаємин з навколишнім світом, розвиток ціннісно-нормативного поля соціалізації, усунення негативних десоціалізуючих впливів середовища.

Відносно сутнісного наповнення концепту «рання профілактика», вчені включають в нього: випереджаючий характер проведених профілактичних заходів; окреслені нижні (умовно це старший дошкільний і молодший шкільний вік) і верхня межа (визначені готовністю до здійснення правопорушення); створення сприятливих умов соціального розвитку як стримуючого фактора розвитку девіацій; багатоцільове підставу реалізованих профілактичних заходів.

Профілактика девіантної поведінки – діяльність суб'єктів профілактики по реалізації системи загальних і спеціальних заходів на різних рівнях організації: загальнодержавному, правовому, громадському, економічному, медико-санітарному, педагогічному, соціально-психологічному. Розрізняють дві стратегії профілактики: негативно орієнтована і позитивна. В основі негативно профілактики акцент зроблений на негативних наслідках девіацій (шкідливий вплив на психіку і організм людини). Позитивна профілактика орієнтована на посилення захисних факторів особистості, виховання особистісно розвиненого, стійкого до впливу зовнішніх негативних чинників людини, здатного протистояти множинним факторів ризику. Важливим видається й те, що позитивна профілактика орієнтується не на проблему і її наслідки, а на що захищає від виникнення проблем потенціал здоров'я,

освоєння і розкриття ресурсів психіки і особистості, підтримку молодій людині і допомогу йому в самореалізації життєвого призначення.

Як вважає Г. Шевченко (2016), позитивність полягає в тому, що профілактична робота повинна приносити радість учасникам, створюючи атмосферу світлої перспективи здорового стилю життя, сприяти максимальному розкриттю кращих людських якостей дітей та молоді, їх особистісному дозріванню в активній творчій життєвої позиції на благо своєї Батьківщини.

Всесвітня організація охорони здоров'я пропонує виділяти первинну, вторинну і третинну профілактику.

Первинна профілактика спрямована на усунення несприятливих факторів, що викликають певне явище, а також на підвищення стійкості особистості до впливу цих факторів.

Вторинна профілактика – це раннє виявлення і корекція несприятливих індивідуальних і соціальних факторів, з великою ймовірністю викликають девіантну поведінку; робота з групою ризику, наприклад підлітками, що мають виражену схильність до формування відхилень у поведінці.

Третинна профілактика спрямована на попередження рецидивів, а також шкідливих наслідків вже сформованої девіантної поведінки для особистості і суспільства. Первинна, вторинна і третинна форми профілактики тісно пов'язані між собою і розділити їх дуже складно.

Дослідники називають такі напрямки психопрофілактичної роботи:

- організація соціального середовища передбачає здійснення впливу на соціальні фактори, які детермінують девіації; вплив може бути направлено на суспільство в цілому, сім'ю, соціальну групу або на конкретну особу;
- інформування через організацію розгляд відео- і телефільмів;
- активне навчання соціально важливих навичок, яке переважно реалізується в різних групових тренінгах;
- організація діяльності, альтернативної девіантної поведінки;

- організація здорового способу життя;
- активізація особистісних ресурсів пов'язана з можливістю самовираження, участю, що забезпечує активність особистості, формує стійкість до негативних зовнішніх впливів; – мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки.

Існує певний проблемне поле, яке сьогодні не дозволяє ефективно реалізовувати систему педагогічної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. Спостерігається недостатня підготовленість суб'єктів профілактики до здійснення профілактичних заходів: незнання психофізіологічних особливостей дітей, одноманітність використовуваних форм роботи, які зводяться, як правило, до інформування неповнолітніх тощо. Так, наприклад, пропонована медичними працівниками інформація часто рясніє специфічною лексикою, не завжди адаптована до учнівської аудиторії; співробітники правоохоронних органів, як правило, обмежуються пред'явленням статистичної інформації по зроблених правопорушень, цитуванням статей кодексів.

Фрагментарність і епізодичність взаємодії педагога соціального з іншими фахівцями, різне бачення проб- 62 лем дитини педагогами, які працюють безпосередньо з ним, і відсутність чітких орієнтирів на кожному віковому етапі розвитку учнів також помітно знижують результативність проведених заходів. Крім того, відсутність взаємодії між суб'єктами профілактики призводить до того, що проведені заходи обмежуються відповідями на питання: «Які види девіацій найбільш поширені?», «Скільки правопорушень скоєно?», «Чому?», «Хто повинен нести відповідальність?», Але не відповідають на питання: «Яким чином упередити, зупинити розвиток девіацій?» Слід відмовитися від планування за принципом «тут і зараз», коли проведення профілактичного заняття здійснюється за фактом вже скоєного антигромадського вчинку, правопорушення (Зверева ред., 2010).

Важливе продумане перспективне планування щодо попередження виникнення нових форм девіацій, орієнтоване на пролонговані (довгострокові) програми. Відзначимо, що масовість і одноманітність профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, відсутність індивідуального (так званого адресного) підходу (заходи проводяться одночасно з усіма учнями класу без врахування ступеня відхилення поведінки від норми (у кого-то з учнів таке відхилення є, хтось знаходиться на кордоні ризику)), однотипність і множинність заходів профілактичної спрямованості (повторюваних з року в рік) без дотримання принципу необхідності і достатності призводить до протилежного ефекту – небажання школярів брати участь в подібних заходах, сприймати пропоновану інформацію тощо. Орієнтація в більшій мірі на 100% – й результат (а не на процес), що виражається в тому, що жоден учень в школі не курить, не лихословить, не краде і інше, і який, по суті, досягти неможливо, призводить до незадоволення суб'єктів профілактики від здійснюваної діяльності. А адже в роботі важливий покроковий аналіз руху до результату; якщо немає позитивної динаміки в роботі, що проводиться, то слід проаналізувати, що необхідно скоригувати. Вихідною точкою планування профілактичної роботи повинен виступати процес визначення мети. При цьому при формулюванні мети важливо враховувати наступні складові: мета повинна бути зрозумілою всім, хто буде працювати для її досягнення; бути реальною і досяжною, але не легкою; бути реалізованою в межах наявного або очікуваного бюджету часу; виключати або робити мінімальної можливості подвійної відповідальності за результат спільної роботи; збігатися з інтересами виконавців і не викликати конфліктів і ін. В процес постановки цілей важливо включити і самих учнів, оскільки, якщо мета не прийнята учнями, штучно привнесена в освітній процес педагогом, то і її досягнення буде не чим іншим, як зовнішнім атрибутом. Слід сформулювати древо цілей, так звану

ієрархію цілей, де головна мета конкретизується в системі підцілей (завдань, цілей 1-го, 2-го і n-порядку).

У планах виховної роботи педагогів (перспективних, календарних, планів тематичних тижнів) в формулюваннях цілей-завдань профілактичної діяльності слід уникати таких помилок, як: формулювання мети вже, ніж формулювання завдань; задача дублює мета, тобто здійснений повтор формулювання мети в системі завдань; неузгодженість цілей і завдань (наприклад, мета: «профілактика ...», а завдання – «корекція ...»); формулювання одного завдання включає в себе перерахування різноспрямованих видів діяльності педагога; включення в формулювання цілей-завдань термінів, що не використовуються у педагогічній діяльності (наприклад: «забезпечення сприятливого виховного фону в сім'ї»); порушені родо-видові відносини між використовуваними термінами (наприклад: «попередження правопорушень і девіацій») (Зверева ред., 2006).

Формулювання мети повинна передувати послідовна діагностична робота, спрямована на виявлення актуальних проблем, які потребують свого вирішення. Разом з тим вектор спрямованості діагностичних процедур необхідно зміщувати з виявлення негативних рис підлітка, схильності його до відхиляється на визначення сильних сторін особистості, наявність захисних механізмів в навколишньому його соціумі, вмотивованість на самозміна, саморозвиток. У діагностичній роботі слід уникати діагностики припущень, розмитих висновків, що у дитини «щось не так з ...», «можливо проявиться ...», «найімовірніше в подальшому ...», яка замість допомагає компоненти профілактичної діяльності виступає процедурою, що знижує особистісний, соціальний статус дитини. Приховане розуміння небажаність (і навіть боязнь) такої діагностики присутній у деяких батьків, які не хочуть приймати допомогу фахівців соціально-педагогічної і психологічної служби установи освіти, усвідомлюючи, що при проходженні через діагностичні процедури у його нормального дитини знайдуть комплекс «чи не норми».

При організації профілактичних заходів з неповнолітніми слід враховувати особливості їх віку, специфіку психофізичного розвитку, характерні відмінності пізнавальних процесів (Журавель, 2013).

Важливо знати особливості протікання вікових криз, зокрема підліткового, проявами якого є впертість, негативізм, знецінення дорослих, негативне ставлення до їхніх вимог. У реалізації системи профілактичної роботи важливо йти від такої переважаючої ідеї, як усунення негативу, викорінення відхилень через подачу моральних ідеалів, демонстрацію, аргументування і роз'яснення правильних постулатів-норм, оскільки привласнення дитиною заданих ззовні норм не може йти механічно. Це тривалий процес внутрішньої розумової роботи, пропущеної через його досвід, почуття, морально-ціннісні орієнтири, які, стикаючись, збагачують коло цінностей підлітка. Сказане вище і пояснює, на наш погляд, відсутність якісного зниження рівня девіацій серед неповнолітніх при достатньому різноманітті проводяться в школі виховно-профілактичних заходів (тематичні тижні, диспути, лекторії тощо.).

Фахівцям (педагогам, класним керівникам, педагогам соціальним, педагогам-психологам) не слід прагнути поставити девіантну поведінку під соціально-педагогічний контроль, що включає застосування санкцій за відхиляються від норми форми поведінки. Така установка не може вважатися допустимою і ефективною, так як неповнолітні стримують свої справжні бажання тільки до тих пір, поки існує загроза покарання. Як тільки слабшає небезпека застосування санкцій, учні знову вдаються до соціально неodobряемого типу поведінки (Зверева ред., 2010).

Отже. соціально-педагогічний контроль повинен являти собою попередження і припинення різного роду девіацій і ґрунтуватися на соціальну підтримку, посилення виховної роботи за рахунок залучення додаткових людських ресурсів. Модернізації потребує і змістовно-процесуальний компонент профілактичної роботи, яка часто

характеризується одноманітністю форм, формальністю, відсутністю системності. Має місце ряд методичних помилок, що допускаються фахівцями (вчителі, педагоги соціальні) в роботі з неповнолітніми: заходи носять повчально-повчальний, директивний, що залякує характер; переважають словесні методи виховання, множинні однотипні вправи в правослухняної поведінки з орієнтацією на швидкі і кардинальні зміни; використовується методика негативного стимулювання, придушення зовнішніх проявів важковиховуваних.

2.2. Форми профілактики агресивної поведінки учнів в школі

При організації профілактичної роботи з учнями на I ступені загальної середньої освіти (вікові межі 6(7)-10 років) необхідно враховувати особливості молодшого шкільного віку, центральними новоутвореннями якого є: ставлення до дійсності; орієнтація на групу однолітків. Відповідно соціальної ситуації розвитку провідною діяльністю молодшого школяра стає навчальна діяльність, опосередковуюча всі процеси психічного і особистісного розвитку дитини, його психологічні новоутворення в зазначений віковий період.

Заняття для молодших школярів повинні бути спрямовані на формування у дітей прагнення до самопізнання, цілепокладання, довільної емоційної саморегуляції; розвиток у них комунікативних умінь і навичок, рефлексії, емоційного інтелекту, креативності. Слід уточнювати і розширювати етичні знання молодших школярів, формувати вміння усвідомлено виконувати правила поведінки, тим самим створюючи комфортні умови для життя собі і іншим (культура ненасильства); стимулювати потреба в моральному самовдосконаленні. Цьому сприяють різні форми роботи педагога з учнями: етичні бесіди, ігрові програми, вікторини, конкурси та ін. При виборі форми профілактичної роботи

необхідно враховувати і той факт, що в будь-якому виді діяльності молодших школярів більше привертає процесуальна її сторона і менше – вміст, результат. Тому не повинні переважати тільки бесіди, доцільні практикуми, усні журнали, шоу-вистави і інше, де кожен з учасників зможе не тільки слухати і запам'ятовувати, але й діяти в спеціально створених ситуаціях (Гайдамашко, 2008).

Ефективними формами роботи з молодшими школярами з оволодіння ними нормами і правилами поведінки є ігрові заняття, виховні заняття з ігрової складової. Таким чином, організовуючи профілактичну роботу з молодшими школярами, особливу увагу слід – звернути на розвиток нормативного, відповідального, відповідного позитивного морального ідеалу поведінки, формування в учнів навичок самооцінки, самоконтролю, самоорганізації.

Нижче представлено методичне забезпечення роботи педагога з профілактики девіантної поведінки неповнолітніх на I ступені загальної середньої освіти.

Ігрове заняття (див. додаток А)

Ігрове заняття являє собою серію ігрових вправ та ігор різних типів, орієнтованих на вирішення певних профілактично-корекційних завдань. У процесі ігрової взаємодії виробляються моделі міжособистісної взаємодії, відбувається самовизначення і самореалізація прихованих комунікативних потенціалів дитини, усвідомлення власного «Я», формується здатність до довільної регуляції діяльності на основі підпорядкування поведінки системі правил, відпрацьовуються адекватні способи вирішення проблемних ситуацій.

При конструюванні ігрового заняття необхідно передбачити можливість участі кожної дитини в декількох іграх в якості активного учасника (НЕ глядача або вболівальника). Слід адаптувати ігрові завдання до можливостей дитини, щоб не допустити емоційного пересичення і ігровий

втоми. Як джерело для ігор та ігрових вправ можна використовувати не тільки відомі розроблені гри, але й улюблені дитячі книжки і мультфільми, реальні ситуації. Слід знати, що різні види ігор мають різні профілактичні та психокорекційні можливості. Так, наприклад, ігри-змагання доцільно використовувати для корекції імпульсивності, сором'язливості, труднощів взаємодії.

Ігри-драматизації, в яких розігрується сюжет будь-якого літературного твору, дозволяють зняти почуття тривожності, невпевненості, страху, заниженої самооцінки. Образно-рольові ігри, в яких дитина приймає на себе образ-роль і створює різні характери цього образу, допомагають у вирішенні таких труднощів дитини, як замкнутість, невпевненість в собі, підвищена емоційно-особистісна залежність від партнера, скутість. Психотехнічні звільняють ігри спрямовані на ослаблення агресивності, внутрішньої напруженості, придбання емоційної і поведінкової стабільності.

При організації профілактичної роботи на II ступені загальної середньої освіти необхідно мати на увазі, що період від 10-11 до 13-14 років досить складний і відноситься до так званих критичних періодів життя людини, або періодів вікових криз, які можуть протікати за двома векторами: криза незалежності (впертість, негативізм, знецінення дорослих, негативне ставлення до їхніх вимог) і криза залежності (надмірне послух, залежність від старших і сильних) (Ворона та Ручка, 2000).

Провідною діяльністю даного періоду є спілкування з однолітками, а специфічними особливостями – яскраво виражене прагнення протиставити себе світові дорослих, що виражається в реакціях емансипації (прагнення вивільнитися з-під опіки і контролю дорослих) і реакціях групування (прагнення до утворення неформальних груп, об'єднань однолітків з характерною системою внутрішньогрупових норм і взаємовідносин). Це період найбільшої соціальної активності і самовизначення, коли підлітки шукають свої інтереси і переваги, своє місце в цьому світі. Тому доцільно на

цьому етапі надати підліткам майданчик для самопрезентації і самовираження в групах однолітків і різновікових групах, створити простір для реалізації творчих задумів і особистого самовизначення.

Важливо, щоб у підлітків була можливість випробувати засоби і способи дій в різних ситуаціях, програти можливі вирішення проблемних ситуацій, методом проб і помилок вибрати свою стратегію поведінки в умовах безпечного простору. З цією метою можна використовувати такі форми профілактичної роботи, як форум-театр, рішення моральних дилем, практикуми.

Підліткові важливо, щоб його дорослість була помічена, його думка була почута, його судження було прийнято. Тому необхідно, щоб дорослий і підліток слухали і чули один одного, розуміли і приймали позиції іншого, – тільки в такому випадку спільна діяльність і спілкування можуть відбутися.

Хороші можливості для діалогу в діаді дорослий – підліток містять такі форми профілактичної роботи: розкид думок, інформаційно-інтерактивна зустріч. Вибираючи форму профілактичної роботи, слід пам'ятати, що підліткам подобаються групові заняття (створення соціально значущих колажів, розробка і реалізація соціально значущих проектів та ін .): придумування і реалізація задуманого, спілкування, розподіл обов'язків, створення образу проектованого продукту. Все це об'єднує учнів, формує у них досвід соціальної взаємодії і відповідальної поведінки в різних видах діяльності, вчить їх вибудовувати нові відносини з іншими учнями, сприяє інтенсивному росту соціальних почуттів і емоцій (Вольнова, 2012).

При роботі з підлітками, як вважають фахівці, слід пам'ятати, що для них найбільш значущими є такі базові потреби: бути відмінним від інших; мати значиму діяльність в школі і за її межами; налагодити позитивне взаємодія з однолітками і дорослими; проявити себе у фізичній активності; стати компетентним і успішним; бути в розвитку і відчувати стабільність.

Якщо дані потреби не задовольняються, то є велика ймовірність появи відхиляються форм поведінки.

Нижче представлено методичне забезпечення роботи педагога з профілактики девіантної поведінки неповнолітніх на II ступені загальної середньої освіти.

Розкид думок (див. додаток Б)

Розкид думок – це організоване почергове висловлення учасниками групової діяльності суджень з якої-небудь проблеми або теми. Судження можуть бути самими різними, несподіваними, і кожен має право сказати те, що хочеться. Заздалегідь готується набір карток з недописаними фразами, що спонукають до висловлення власної думки. Прочитуючи і вимовляючи вголос написане початок фрази, учасник повинен закінчити її відповідно до запропонованої педагогом темою обговорення. Початкова фраза дає напрям думки, допомагає учаснику в перший момент бесіди знати що сказати, тому що визначає підхід до теми і ракурс погляду на поставлене запитання. Ось приблизні форми недописаних фраз, що ініціюють розумову активність учнів: «Я не замислювався над питанням раніше, але можу сказати, що ...»; «Мені здається що...»; «У цьому питанні найбільше мене бентежить те, що ...»; «Для мене це питання не представляється важким, тому що ...». Педагог пропонує учням висловити свою думку з певної теми («Що ви думаєте про ...») або ставить цілком конкретне питання («Чи вважаєте ви, що ...»). Темі для обговорення повинні бути актуальні для учнів підліткового віку: «Людина і краса», «Педагоги мене не розуміють», «Графіті в місті за і проти», «Школа і я», «Кого ображають?» і ін. Можливо обговорення подій, які відбулися в класі, школі, суспільстві. Попередньо підбирається тема для обговорення, готуються картки, число яких дорівнює числу учасників дискусії. На картці (щільний картон, краще кольоровий) записуються перші слова, які стають початком фрази. Слід створити сприятливий психологічний клімат в групі, щоб кожен учасник був психологічно вільний і щоб думка

кожного сприймалося як предмет інтересу. Важлива умова: огляди не підлягають оцінці за шкалою «правильно-неправильно», а приймаються як деяка цінність. Розкид думок – оперативна та гнучка форма організації групового справи, зручна для обговорення конфліктних ситуацій, виявлення групового громадської думки.

Форум-театр

Форум-театр – одна з форм профілактики девіацій неповнолітніх, яка полягає в перегляді вистави з актуальної для підлітків проблеми. Інсценування вистави закінчується стоп-кадром в момент кульмінації розігрується дії, і у глядачів є можливість запропонувати свій варіант виходу з проблемної ситуації (Зверева ред., 2010).

Технологія підготовки і проведення форум-театру може бути наступною. Вибір проблеми, розробка сценарію і написання мізансцен¹. Вибирається проблема, актуальна для аудиторії. Розігрується ситуація повинна бути доступною і впізнаваною, діалоги героїв – емоційними і природними. Сценарій вистави ділиться на дії (акти).

Спочатку йде зав'язка. По ходу сценарію дію наростає від епізоду до епізоду і закінчується кульмінацією (стоп!). Подальший вибір героя невідомий. Глядачеві пропонується самому додумати, що зробить персонаж в наступну мить. Ситуація, що розігрується в спектаклі, повинна бути живою, провокувати глядачів на активну участь в її вирішенні. Кульмінація повинна закінчуватися драмою. Але глядач повинен відчувати, що він може щось змінити, запобігти, комусь допомогти, підказати, кого-то захистити, захистити. Підготовка та репетиція вистави. Організовується робота над мізансцену, їх репетиція. Проводиться робота над образами персонажів, опрацьовуються діалоги, вносяться необхідні ремарки, що допомагають в процесі постановки. З цією метою в театрі є провідний, який є лідером в групі з підготовки вистави, починає і веде дискусію, спонукає глядачів до роздумів, вміє сказати «Стоп!», Якщо цього не зробили глядачі.

Дія. На даному етапі глядачам пропонується інсценізація вистави, яка закінчується стоп-кадром. Глядачі уважно дивляться інсценівку, не коментують сцени, не зупиняють спектакль. Після перегляду відбувається обмін почуттями, аналіз побаченого, висуваються версії про те, що може статися далі (Вольнова, 2008).

Форум. На даному етапі спектакль розігрується заново, а у глядачів є можливість зупинити дію вистави, використовуючи слово «стоп!». Після цього відбувається заміна одного з акторів глядачем. В дію може вбудовуватися тільки один з глядачів, першим викрикнувши слово «стоп!». Далі сцена триває або перемотується назад до того моменту, який дозволяє глядачеві плавно включитися в розігрується ситуацію. Актори підіграють новому учаснику сцени і імпровізують, при цьому не дозволяють ситуації стати ідеально можливо розв'язати. У канву вистави або після його завершення корисно включити інформацію профілактичного характеру, яка розширить знання дітей щодо спірних питань. Зворотній зв'язок і обговорення підсумків вистави. На даному етапі глядачі обговорюють побачене, діляться враженнями, переживаннями, висловлюють думку про те, як змінилося їхнє ставлення до обговорюваної на сцені проблеми. Відбираються найкращі рішення акторів і глядачів.

Створення соціально значущих колажів

Колаж – спосіб створення нових ілюстрацій за допомогою вирізання картинок і їх наклеювання на будь-яку основу з матеріалів, що відрізняються від них за кольором і фактурою. Соціально значущий колаж – це робота, виконана на актуальну тему соціальної спрямованості. Тематика колажів може бути наступною: – «Життя навколо мене»; – «Я проти...»; – «Що знаходиться за стіною тютюнового диму?»; – «Щасливі люди: хто вони?»; – «У місті шкідливих звичок»; – «Школа без насильства»; – «Вони живуть поруч з нами»; – «Протягнемо руку допомоги»; – «Діти без сім'ї»; –

«Відкрийте двері в своє серце»; – «Поділися усмішкою своєю»; – «Місто без бар'єрів» (Вольнова, 2012).

У процесі роботи над складанням колажу в учнів не тільки розширюються знання в області соціально значущих проблем, а й розвиваються уява, творче мислення, виробляються вміння і навички індивідуальної і групової роботи. Етапи роботи над соціально значущим колажем:

1. Ознайомлення з проблемою, через яку буде організовано роботу (актуальність, соціальна значимість, труднощі, що виникають при її вирішенні).

2. Формування мікрогруп (по 3-5 чоловік).

3. Видача завдання: «Знайдіть картинки, ілюстрації і написи на тему ... і зробіть колаж».

4. Робота мікрогруп (40-60 хвилин).

5. Презентація робіт у вигляді невеликої виставки з розповідями про створених колажі: головна ідея, особливості розташування складових ілюстрацій, колірна гамма.

6. Підведення підсумків роботи, висновки; закінчення роботи можна супроводити складанням сінквейна.

Правила складання сінквейна:

– перший рядок – назва теми одним словом (зазвичай іменником);

– другий рядок – опис дії в двох словах (двома прикметниками);

– третій рядок – опис дії трьома словами (трьома дієсловами);

– четвертий рядок – фраза з чотирьох слів, що показує відношення до теми;

– останній рядок – синонім з одного слова, який повторює суть теми.

Приклад сінквейна: спайс; небезпечний, смертельний; руйнує, губить, знищує; куріння спайса – смертельне захоплення; суміш.

Розробка і реалізація соціально значущих проектів

Соціально значущий проект – проект, спрямований на вирішення актуальної для даного регіону (міста, школи, класу тощо.) Проблеми. Це комплексний метод, який дає учневі можливість проявити самостійність в плануванні, організації і контролі своєї діяльності, досягненні поставленої мети через детальну розробку проблеми, яка завершується реальним практичним результатом, оформленим тим або іншим чином. В організації такої діяльності дорослий (учитель, педагог соціальний). Виступає в ролі консультанта, що направляє і стимулюючої дії учасників проекту (Вишневецький, 2003).

Децю специфічною є організація профілактичної роботи з учнями на III ступені загальної середньої освіти.

Старший шкільний вік (вікові межі від 15 до 18 років) – це етап формування самосвідомості і власного світогляду, підвищеної уваги до внутрішнього світу людини, етап роздумів про людей, світі, філософських категоріях та ін. Основним новоутворенням в старшому підлітковому віці традиційно вважається життєве і професійне самовизначення, усвідомлення свого місця в майбутньому. Йде активний процес відкриття «Я», розвиток рефлексії, відбувається усвідомлення власної індивідуальності і її властивостей, які супроводжуються як позитивними (нові цінності, потреби, відчуття близькості з іншими людьми, з природою, нове розуміння мистецтва), так і негативними проявами (занепокоєння, тривога, дратівливість, агресивність, меланхолія, зниження працездатності).

Для старших підлітків характерне прагнення довести свою незалежність і самобутність і в той же час їх відрізняє реакція підвищеної схильності впливу ровесників, що виявляється в однаковості стилів поведінки, норм моралі. У цьому віці частіше зустрічаються акцентуйовані типи характеру, спостерігаються швидкі, часті і непередбачувані переходи від одного настрою до іншого.

Для старшого підлітка характерно прагнення до невідомого, ризикованої поведінки, спостерігається наслідування зовнішніми ознаками дорослості: куріння, вживання алкогольних напоїв, особливий лексикон і ін. Тому, як вважають психологи, в цьому віці доцільно розвивати в учнів емоційний інтелект, навички регуляції власних психічних станів; формувати цілісну Я-концепцію, тимчасову перспективу; розвивати здатність приймати рішення і нести за них відповідальність, діяти в ситуаціях невизначеності та ін. Особливу увагу слід приділити формуванню у старших підлітків позитивних установок на здоровий спосіб життя, розвитку розуміння важливості збереження фізичного та психічного здоров'я для повноцінної та якісної життя. Вибираючи форми профілактичної роботи зі старшокласниками, пріоритет слід віддати таким формам, як: тематичне обговорення, обговорення афоризмів, дебати, дискусії (Василенко, 2005).

Нижче представлено методичне забезпечення роботи педагога з профілактики девіантної поведінки неповнолітніх на III ступені загальної середньої освіти.

Тематичне обговорення

Тематичне обговорення – це форма проведення заняття на задану тему з використанням дискусії і направляє спількування. Мета тематичного обговорення: сформувати правильне (адекватне) ставлення учнів до розбираємо питань, заповнити наявні прогалини в знаннях, актуалізувати наявну інформацію, включити в обговорення всіх учасників. Проводити тематичне обговорення обов'язково з усіма учнями класу одночасно. Доцільно сформувати мікрогрупи по 6-8 чоловік, включивши в них тих учнів, для кого обговорюване питання значущий і актуальний, хто вже зіткнувся з цією проблемою або знаходиться в групі ризику. В якості ведучого може виступати педагог або заздалегідь добре підготовлений учень старших класів. Технологія тематичного обговорення включає наступні етапи:

1. Читання інформації по темі, винесеної на обговорення. Ведучий заходу заздалегідь готує на окремих картках цікаву інформацію по темі. Учасники обговорення зачитують цю інформацію вголос. Принципово важливо, що це робить не ведучий, а інші учасники, тим самим забезпечується включеність в процес заходи.

2. Презентація теми – короткий огляд по темі, введення в обговорювану проблему здійснюється, як правило, провідним або його помічником.

3. Питання для обговорення – основна частина. Ведучий заходу задає питання конкретному учневі, а не всій групі в цілому. Якщо відповідь задовільний, то наступне питання задається іншому учневі, і так по черзі. Якщо ж у відповідального виникли труднощі з відповіддю, можна звернутися за допомогою до інших дітей. Припустимо, коли один і той же питання задається різними учням. Головне – включити всіх дітей в керовану дискусію, 168 під час якої учні будуть висловлювати власну думку. При такому підході руйнується пасивність учнів, мовчазне участь в заході.

4. Резюме – підведення підсумків. Правила роботи групи при тематичному обговоренні: – спілкування відбувається в рамках заданої теми; – по можливості, в спілкуванні беруть участь всі присутні; – можна відмовитися від відповіді на питання без обговорення причин; – коли говорить один учасник, інші – не сперечаються; – висловлюються будь-які думки; – не можна ображати іншого (Зверєва ред., 2010).

Обговорення афоризмів

Афоризм – це короткий вислів, закінчена думка, виражена точно, оригінально, стисло. Методика роботи з афоризмами:

1. Робиться добірка висловів (не менше 10) відомих вітчизняних та зарубіжних громадських і політичних діячів, письменників, вчених, представників мистецтва про будь-якій формі девіацій (алкоголізм, тютюнопаління, брехня, обман).

2. Учням пропонується вибрати три найбільш вподобаних висловлювання і пояснити свій вибір.

3. Пропонується відібрати висловлювання, з якими учні не згодні (не зовсім згодні), і прокоментувати їх.

4. Подумати, чому те чи інше висловлювання викликало найбільші розбіжності.

5. Згадати цікаві афоризми із запропонованої тематики, доповнити представлений перелік (Вольонова, 2012).

Отже, внаслідок оцінювання оточуючими людьми процесу і результатів навчальної діяльності та рефлексії отриманих оцінок у молодших школярів розвивається самооцінка, закладаються основи моральної поведінки, формується система цінностей, довільної емоційної саморегуляції. У цьому віці діти вже можуть керуватися свідомими цілями, соціально обраними нормами, правилами і способами поведінки. Важливим є те, що молодші школярі готові до засвоєння нових форм поведінки. Але їх засвоєння йде при цілеспрямовано організованій діяльності під керівництвом соціально значущих дорослих.

2.3. Модель взаємодії суб'єктів профілактики агресивної поведінки у процесі соціального супроводу. Інформаційні комп'ютерні технології як фактор надання якісної соціально-педагогічної послуги в процесі організації профілактики агресивної поведінки учнів у школі

Для побудови моделі взаємодії необхідно опис сценарію реалізації професійних функцій суб'єктами профілактики девіантної поведінки в процесі соціального супроводу сімей та дітей і осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації. При цьому, в умовах України, важливо враховувати накопичений багатий досвід раннього виявлення сімей, дітей та осіб, зазначеної категорії, і організації їх комплексного соціального супроводу, що є найбільш ефективною технологією профілактики девіацій дітей.

Важливо, що виявлення сімей, дітей та осіб, які потребують соціальної підтримки, найчастіше відбувається на етапі створення соціально-небезпечного становища, коли необхідна термінова реабілітація, а не попереджувальна (профілактична) робота. Запровадження дієвих програм, спрямованих на своєчасну підтримку сімей, дітей та осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації, є одним з інструментів реалізації державної сімейної політики і можливо тільки за умови комплексного, системного нормативно-визначеного міжвідомчої взаємодії. Основним нормативно-правовим актом організації міжвідомчої взаємодії є документ, що визначає порядок зазначеного взаємодії з розподілом функцій і термінів реалізації тих чи інших професійних дій суб'єктів профілактики девіантної поведінки (Булеца, 2006).

Суб'єктами міжвідомчої взаємодії в процесі профілактики девіантної поведінки дітей на території України є органи поліції у справах неповнолітніх, установи виконання покарань, комісії та управління у справах неповнолітніх і захисту їх прав, республіканський, міські та районні Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управління та відділи освіти, управління і відділи соціального захисту населення, управління і відділи у справах сім'ї, молоді та спорту, управління і відділи культури, установи додаткової освіти.

Крім цього, організаційну структуру міжвідомчої взаємодії потрібно доповнити державними бюджетними закладами України: Центр соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, для дітей і молоді, Центр соціальної адаптації, тощо.

Для організації та регулювання всіх напрямків міжвідомчої взаємодії, комплексного вирішення проблем сім'ї, дитини або особи, що опинився у важкій життєвій ситуації, необхідно створення організаційно-структурного утворення дорадчого типу (далі дорадчий орган), до складу якого входять керівники установ, служб та організацій – суб'єктів профілактики. Слід

зазначити, що функції організації і регулювання міжвідомчої взаємодії може здійснювати будь-який із суб'єктів профілактики. Крім цього, один із зазначених суб'єктів повинен мати повноваження адміністратора банку даних сімей, дітей та осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації (Бойко, 2002).

Введення посад фахівців із соціальної роботи дозволило перейти до більш конкретної адресної допомоги та надання соціальних послуг (психологічних, соціально-педагогічних, юридичних, інформаційних, соціально-економічних, соціально-медичних), які відповідають потребам конкретної людини, допоможуть вирішувати нагальні питання безпосередньо на місцях, так як соціальні послуги максимально наближені до їх одержувачів. Завдяки тому, що фахівці працюють в певних територіальних одиницях, соціальні послуги стали доступнішими: кожен, хто потребує житель району зі своїми проблемами має можливість звернутися безпосередньо до «свого» фахівця із соціальної роботи за місцем проживання.

Крім цього, потенціал інституту фахівців соціальної роботи широко використовується в професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів та педагогів-психологів, яка реалізується на базових кафедрах, організованих освітніми організаціями вищої освіти і центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Багатий досвід соціально-педагогічної роботи з сім'ями, дітьми та особами, які опинилися у важкій життєвій ситуації, дозволяє найбільш ефективно впроваджувати технології знаково-контекстного навчання майбутніх фахівців соціономічного профілю (Богущ, 2000).

Основною «фірмовою» послугою центрів соціальних служб традиційно було соціальний супровід сімей, дітей та осіб, які опинилися у важких життєвих обставинах. Тому, в структурі міжвідомчої взаємодії, за центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді закріплені такі функції: координація здійснення соціального супроводу сімей, дітей та осіб, які

опинилися у важкій життєвій ситуації; ініціювання засідань дорадчого органу шляхом направлення відповідних матеріалів про виявлення сімей, дітей та осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації

При організації ефективної міжвідомчої взаємодії, використанні потенціалу інституту фахівців із соціальної роботи, діяльність яких максимально наближена до одержувача послуг і забезпечує повне охоплення населення соціальними послугами, можливо раннє виявлення сімей, дітей та осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації і недопущення створення соціально небезпечної ситуації. Зазначена ситуація найчастіше свідчить про руйнування сім'ї та існування реального ризику для життя і здоров'я дитини та інших членів сім'ї. Важливо зауважити, що раннє виявлення сімей, дітей та осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації, сприяє збереженню функціональності сім'ї і самої можливості для дитини виховання в сім'ї. Тому вимагає додаткового вивчення і масштабування якісний досвід соціального супроводу сімей, дітей та осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації, накопичений суб'єктами соціальної роботи.

Швидкий розвиток інноваційних технологій вимагає від учнів адаптації до навчального процесу, а від педагога створення адаптованих методів навчання і своєчасної підготовки для задоволення потреб і мислення сучасних учнів. Педагогу необхідно використовувати широкий спектр інструментів і методів, щоб диференціювати і адаптувати свою освіту до потреб своїх учнів.

Сучасні інформаційні та комунікаційні інструменти надають безліч можливостей, які множаться на нескінченну кількість інформації, поширюваної в світовій мережі, тим самим є потужним інструментом для вирішення проблем сучасної освіти. Застосування сучасних інформаційних і комунікаційних технологій підтримує розвиток двох інших ключових компетенцій педагога – цифрових компетенцій і навичок самонавчання.

Володіння ними є хорошою основою в особистісному розвитку і дає можливості для реалізації в майбутньому (Богданова, 2008).

Інформація є стратегічним чинником розвитку суспільства та його структурних елементів, дозволяє людині знайти творчу незалежність, підвищити самооцінку в результаті переваги в професії, а також підвищити самооцінку при аналізі обраного шляху розвитку. В даний час корисність інформаційних технологій вимірюється тим, наскільки добре вони пристосовані до здібностям, поглядам і індивідуальності людини. Людина в момент розвитку технологічної культури є не компонентом технологічних систем, а стандартом, до якого повинні адаптуватися інформаційні технології. Інтенсивні зміни в суспільстві пов'язані з серйозними змінами в області культури. Його специфічні зверхструктурні особливості визначаються новими цінностями і системами нормативної оцінки, які регулюють діяльність людини в рамках певного типу суспільства.

Провідним чинником розвитку суспільства є інформаційна культура його членів. Вона характеризує можливості для створення і використання інформаційних ресурсів, інструментів ІТ та ІКТ, які забезпечують умови для динамічного соціально-економічного та культурного розвитку. Інформаційна культура показує рівень знань, який дозволяє членам суспільства вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, брати участь в його формуванні та сприяти реалізації інформаційної взаємодії. Як компонент культури інформаційна культура особистості реалізується в інформаційній діяльності, тобто це процес трансформації інформаційного поведінки в професійній сфері. Він являє собою інтеграцію інформаційної та професійної діяльності, в ході якої чоловік знайомиться і трансформує навколишнє інформаційне середовище.

Ступенем розвитку у індивіда здатності працювати з інформацією є отримання, накопичення, кодування, обробка і створення на цій основі нової інформації, її передача та використання в практичній роботі. Одним з

найважливіших особистісних якостей сучасного вчителя початкової школи є наявність у нього інформаційної культури. Її формування – це безперервний процес поступового переходу від інформаційної компетентності до вдосконалення своїх навичок і появи інших. Компетентність означає інтегративну характеристику, сукупність взаємопов'язаних якостей особистості, знань, навичок, звичок, досвіду роботи, розуміння і волі. Інформаційна компетентність педагога – це його здатність вирішувати освітні та професійні завдання за допомогою використання ІКТ у своїй співпраці з учнями (Белякова, 2010).

На нашу думку, інформаційна культура особистості педагога характеризує його здатність формувати і використовувати інформаційні ресурси, сучасні засоби інформатики та інформаційні технології в інтересах розвитку його учнів. Він включає в себе навички і вміння використовувати в практиці ІКТ, передові програмні продукти, пошук необхідних даних з різних джерел, в тому числі в глобальній мережі Інтернет, знання інформаційних процесів і успішне управління ними.

Інформаційна культура педагога пов'язана з реалізацією трьох напрямків в процесі модернізації вищої освіти:

- розуміння сучасних знань в галузі інформатики і ІКТ;
- створення досвіду проектування і застосування власних комплексних інформаційних технологій, орієнтованих на конкретну предметну область;
- формування світогляду для глобального інформаційного простору і специфіки інформаційних взаємодій між ним і учнями.

Школа повинна створювати такі умови для учнів, щоб останні мали можливість повністю розкрити свій інтелектуальний потенціал і творчі здібності. Змінюючи і покращуючи навчальні взаємодії між учасниками освітнього процесу, передбачувані використанням ІКТ, з'являються можливості для інтенсифікації процесів вивчення, дослідження і прояви законів науки, для інтерактивності, для негайного зворотного зв'язку між

суб'єктами в процесі навчання. Вирішення цих завдань багато в чому залежить від професійних навичок і педагогічної майстерності вчителів, їх високої особистої, спеціальної, технологічної та інформаційної культури. Для педагога надзвичайно важливо усвідомити необхідність включення інформації в творчий процес, а не сліпо копіювати встановлені правила і функції цього процесу (Бех, 2003).

На думку М. Фіцула (2008), педагог повинен дотримуватися наступних правил наукового поведінки, що забезпечують високий ступінь інформаційної культури: ставте все під сумнів, чи не приймайте переконання тільки тому, що вони опубліковані в пресі, в електронних публікаціях або висловлені відомими авторами; пам'ятайте, що події, які відбулися після інших подій, не завжди є їх наслідком; коли ви помиляєтеся, необхідно перевірити свої дії за допомогою логіки; при обговоренні чогось нового, дайте визначення основних понять; не вводьте нові терміни без обґрунтованої необхідності (Фіцула, 2008, с.21).

Готовність педагогів працювати в новому інформаційному просторі є необхідною умовою для розробки і впровадження нових форм і технологій навчання. Завдяки їм учні формують позитивний настрій, стимулюють нестандартне, евристичне мислення, розвивають навички командної роботи і передають знання в інші наукові області. Інформаційна культура вчителів початкової школи особливо важлива для підвищення змісту навчальних предметів за допомогою використання ІКТ. Це повинно бути зроблено наступними двома способами:

– через інформатизацію навчання і розширення змісту дисциплін як з базового блоку, так і зі спеціалізованих модулів. ІКТ пропонує інформаційно-программну середу, яка може допомогти довідковим, ілюстративним, демонстраційним і дослідницьким аспектам змісту предметів;

– збагачення навчальної програми створить умови для формування в учнів нової інформаційної культури. Висока інформаційна культура педагогів знаходить своє втілення у виборі відповідних стратегій навчання, тобто синтез професійних знань, навичок, відносин, очікувань, пов'язаних з плануванням, реалізацією, оцінкою і контролем процесу навчання і його кінцевих результатів. Головна мета профілактичної діяльності з дітьми шкільного віку, схильними до девіантної поведінки полягає в сприянні освітнього закладу адаптації дитини в світі, допомоги йому у встановленні доброзичливих відносин, усунення дефіциту спілкування, сприяння у вирішенні власних проблем, розвитку у школярів почуття відповідальності за свою поведінку, яке сприяє усвідомленню не тільки своїх прав, а й обов'язків (Безпалько, 2013). З комп'ютеризацією навчання пов'язують перспективи підвищення ефективності навчального процесу, зменшення розриву між вимогами, які суспільство висуває до підростаючого покоління, і практичної шкільною підготовкою. Навчання з використанням інформаційних комп'ютерних технологій дозволяє здійснити рівневу диференціацію, так як в умовах цієї технології учень має право на вибір змісту свого навчання, рівня засвоєння необхідних знань в залежності від того, які він має здібності, і від зацікавленості певним питанням.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій та електронних засобів навчання в освітньому процесі направлено на підвищення ефективності та якості навчання учнів. Під інформаційними технологіями в даному випадку розуміємо такі педагогічні технології, які використовують для реалізації освітньої діяльності сукупність електронних засобів і способів їх функціонування. Однак інформатизація освіти – це не тільки установка комп'ютерів в школах і підключення до мережі Інтернет, але, перш за все, і процес зміни змісту, методів і організаційних форм навчання школярів.

Сучасні діти цікавляться комп'ютерними технологіями і люблять проводити час в соціальних мережах. Педагог може скористатися цим явищем і перенести частину навчання в глобальну мережу. Використовуючи навчальний блог, педагог отримує можливість надання навчальних матеріалів – наочних уроків, домашніх завдань та іншої інформації. За допомогою блогу інформаційні потоки є двосторонніми: від вчителя до учнів і від учня до вчителя. Блог також можна використовувати з метою віртуальної виставки дитячих робіт. Для візуалізації уроків вчителя в основному використовують MS PowerPoint. Використання музичного супроводу дає можливість привнести нову привабливу форму в навчальний процес і привернути увагу і інтерес учнів. Кожна презентація може являти собою інтерактивний онлайн-урок, яким в подальшому можна поділитися з учнями в блозі.

Отже, впровадження в практику інформаційних комп'ютерних технологій дає можливість раціонально поєднувати суспільні сили на боротьбу з різними негативними явищами і процесами, які набули широкого поширення. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в роботі педагога дозволяє застосовувати більшу кількість методів діагностичних досліджень, створити якісно нові форми корекційної роботи, поліпшити роботу по інтеграції в освітню діяльність дітей «групи ризику», які потребують корекції.

Висновки за розділом II

У другому розділі були розглянуті методичні засади дослідження соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки.

При аналізі основ профілактики агресивної поведінки: сутність, види, напрямки та принципи, виділено, що соціально-педагогічний контроль повинен являти собою попередження і припинення різного роду девіацій і ґрунтуватися на соціальну підтримку, посилення виховної роботи за рахунок

залучення додаткових людських ресурсів. Модернізації потребує і змістовно-процесуальний компонент профілактичної роботи, яка часто характеризується одноманітністю форм, формальністю, відсутністю системності. Має місце ряд методичних помилок, що допускаються фахівцями (вчителі, педагоги соціальні) в роботі з неповнолітніми.

Під час опису форм профілактики агресивної поведінки учнів в школі, визначено, що внаслідок оцінювання оточуючими людьми процесу і результатів навчальної діяльності та рефлексії отриманих оцінок у молодших школярів розвивається самооцінка, закладаються основи моральної поведінки, формується система цінностей, довільної емоційної саморегуляції. У цьому віці діти вже можуть керуватися свідомими цілями, соціально обраними нормами. Важливим є те, що молодші школярі готові до засвоєння нових форм поведінки.

При характеристиці моделі взаємодії суб'єктів профілактики агресивної поведінки у процесі соціального супроводу та інформаційних комп'ютерних технологій як фактору надання якісної соціально-педагогічної послуги в процесі організації профілактики агресивної поведінки учнів у школі, зроблено висновки, що впровадження в практику інформаційних комп'ютерних технологій дає можливість раціонально поєднувати суспільні сили на боротьбу з різними негативними явищами і процесами, які набули широкого поширення. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в роботі педагога дозволяє застосовувати більшу кількість методів діагностичних досліджень, створити якісно нові форми корекційної роботи, поліпшити роботу по інтеграції в освітню діяльність дітей «групи ризику», які потребують корекції.

РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНТЕРАКТИВНИХ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОФІЛАКТИКИ СПРЯМОВАНИХ НА ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ АГРЕСІЇ

3.1. Діагностика дитячої агресії на констатувальному етапі дослідження

Експериментальне дослідження ефективності інтерактивних соціально-педагогічних технологій профілактики спрямованих на подолання дитячої агресії було проведено на базі Арцизької загальноосвітньої школи I-III ступенів №5 Арцизької районної ради Одеської області (Арциз, вул. 28 червня, 115). Кількість респондентів: 26 осіб віком від 9 до 15 років.

Мета дослідження – вивчити педагогічні чинники розвитку агресивності у дітей і ефективність інтерактивних соціально-педагогічних технологій в її корекції.

Для досягнення мети нашого дослідження перед нами були поставлені наступні завдання експериментального дослідження:

1. Дослідити рівень сприятливості сімейної ситуації і стилі батьківського виховання у дітей з різними педагогічними факторами розвитку.
2. Вивчити особливості агресивності у дітей з неповних і повних сімей з різними педагогічними факторами розвитку.
3. Скласти програму психолого-педагогічної корекції педагогічних чинників розвитку агресивності у дітей.
4. Проаналізувати результати корекційної роботи з дітьми та їх батьками і сформулювати висновки її ефективності.

На основі завдань експериментального дослідження виділимо його основні етапи:

- діагностичний етап;
- корекційний етап;
- контрольний етап.

Кожен етап дослідження ґрунтується на реалізації різних видів експерименту. Наприклад, на діагностичному етапі здійснювався констатуючий експеримент.

Корекційний етап реалізовувався за допомогою формуючого експерименту у вигляді реалізації заходів та інтерактивних технологій соціально-педагогічної корекції розвитку агресивності у дітей.

Що стосується контрольного етапу дослідження, то він був організований нами за допомогою контрольного експерименту, в рамках якого виявлялася ефективність впроваджених заходів та інтерактивних технологій корекції розвитку агресивності у дітей.

Таким чином, основними методами дослідження виступили методи спостереження і експерименту. Констатуючий експеримент реалізовувався за допомогою наступних діагностичних методик:

1. Тест «Кінетичний малюнок сім'ї»;
2. Тест-опитувальник АСВ стилю батьківського виховання (автори – Є. Ейдемільер, В. Юстицкис);
3. Тест «Неіснуюча тварина»;
4. Шкала експертної оцінки агресивності.

Про дитину, у якої протягом 6 і більше місяців одночасно стійко виявлялися 4 критерії, можна говорити як про дитину, що володіє агресивністю як якістю особистості. Таких дітей можна називати агресивними. За даними критеріями кожної дитини оцінювали вихователь, психолог і його мати. Підсумкова оцінка формувалася з урахуванням всіх трьох оцінок – оцінок вихователя, психолога і матері дитини.

Вибірка дослідження була сформована з 40 осіб

Перше завдання нашого експериментального дослідження полягало в тому, щоб дослідити рівень сприятливості сімейної ситуації у дітей з неповних і повних сімей.

Звернемося до таблиці 3.1. У ній відображені результати дітей у вибірці за методикою «Кінетичний малюнок сім'ї». Ми бачимо відсотковий розподіл дітей експериментальної та контрольної груп з різних за типом сімей за рівнем сприятливості сімейної ситуації.

Таблиця 3.1

Процентний розподіл дітей за рівнем сприятливості сімейної ситуації

Рівень	Тип сімей	
	Неповна	Повна
Низький	80%	20%
Середній	10%	40%
Високий	10%	40%

З таблиці 3.1. видно, що діти різняться між собою по сприятливості сімейної ситуації. Так, наприклад, у дітей з неповних сімей більше всіх поширений низький рівень сприятливості сімейної ситуації – 80% дітей (8 дітей) виявили такий рівень. У свою чергу, у дітей з повних сімей одно поширеними є середній і високий рівні (по 40% – 4 дитини), А низький рівень відзначають тільки 20% дітей (2 дитини).

На рис. 3.1. добре видно неоднозначність рівня сприятливості сімейної ситуації у дітей.

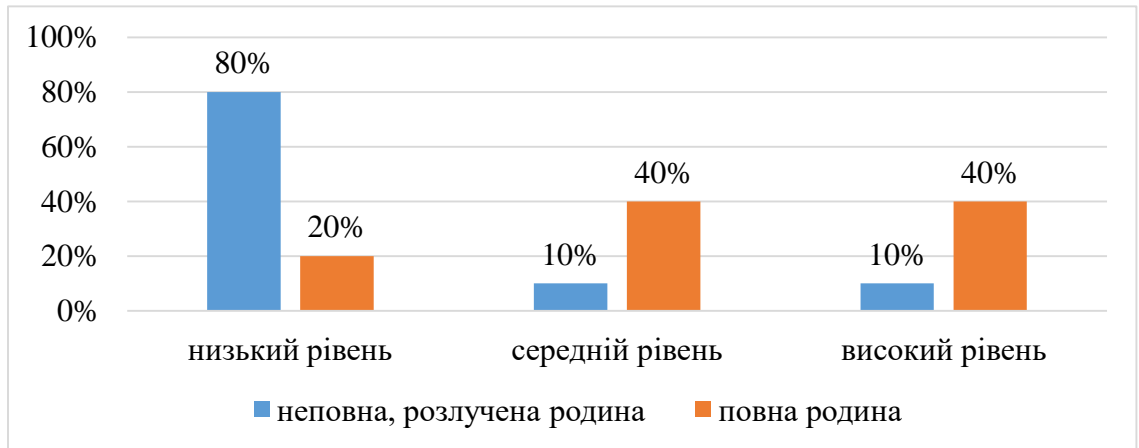

Рис. 3.1. Процентний розподіл дітей за рівнем сприяє сімейної ситуації

Виходячи з отриманих результатів, ми бачимо, що у дітей з неповних сімей рівень сприяє сімейної ситуації нижче, ніж у дітей з повних сімей.

Третє завдання нашого експериментального дослідження полягала в тому, щоб вивчити особливості агресивності у дітей з неповних і повних сімей з різними педагогічними факторами розвитку.

На рис.3.2 представлено відсотковий розподіл дітей першої групи (експериментальна група) за рівнями їх агресивності. Дані наведені за результатами діагностики агресивності дітей за допомогою тесту «Неіснуюча тварина» і шкали експертної оцінки агресивності.

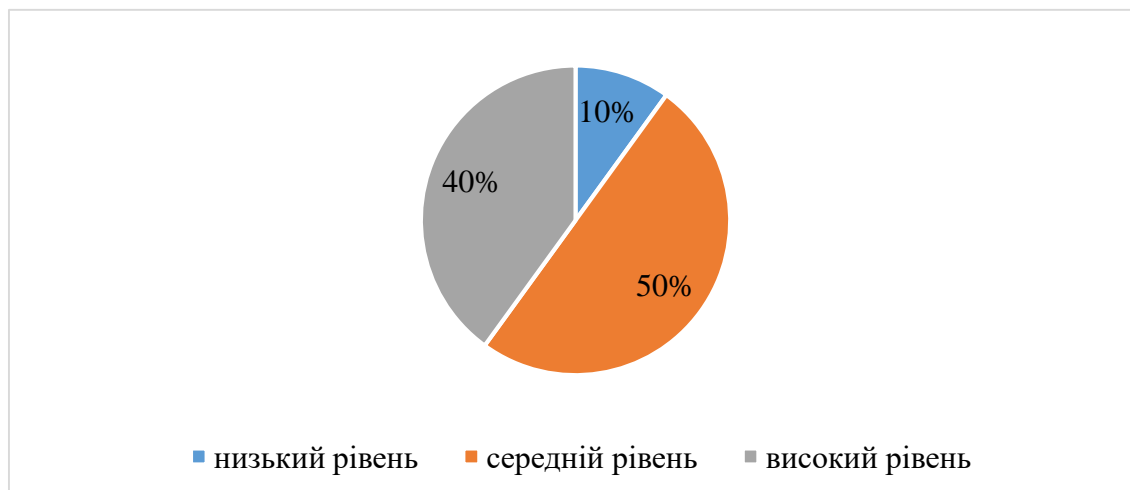

Рис.3.2. Процентний розподіл дітей першої групи за рівнями розвитку агресивності

З рис. 3.2 ми бачимо, що діти першої групи переважно мають середнім рівнем розвитку агресивності (50% – 5 дітей), На другому місці за поширеністю серед дітей даної групи знаходиться високий рівень розвитку агресивності (40% – 4 дитини). І найменш поширеним у дітей першої групи є низький рівень розвитку агресивності (10% – 1 дитина).

Отже, ми можемо говорити про те, що для дітей першої групи у вибірці характерні середній і високий рівні розвитку агресивності.

На рис.3.3 представлено відсотковий розподіл дітей другої групи (контрольна група) за рівнями їх агресивності. Дані наведені за результатами діагностики агресивності дітей за допомогою тесту «Неіснуюча тварина» і шкали експертної оцінки агресивності.

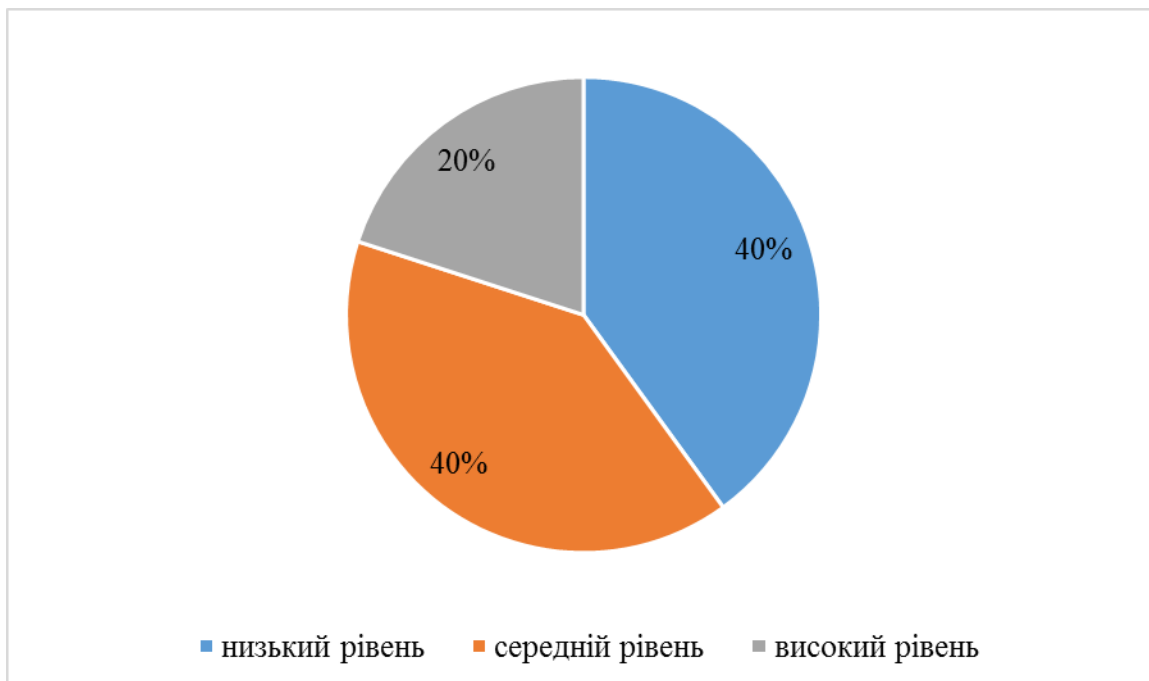

Рис.3.2 Процентний розподіл дітей другої групи за рівнями розвитку агресивності

З рис. 3.2 ми бачимо, що діти другої групи переважно володіють середнім і низьким рівнями розвитку агресивності (по 40% відповідно – 8 дітей), і лише 20% дітей (2 дитини) Мають високий рівень розвитку агресивності.

Отже, ми можемо говорити про те, що для дітей другої групи у вибірці характерні середній і низький рівні розвитку агресивності.

На рис. 3.3 представлено порівняння процентного розподілу дітей першої і другої груп за рівнями розвитку у них агресивності.

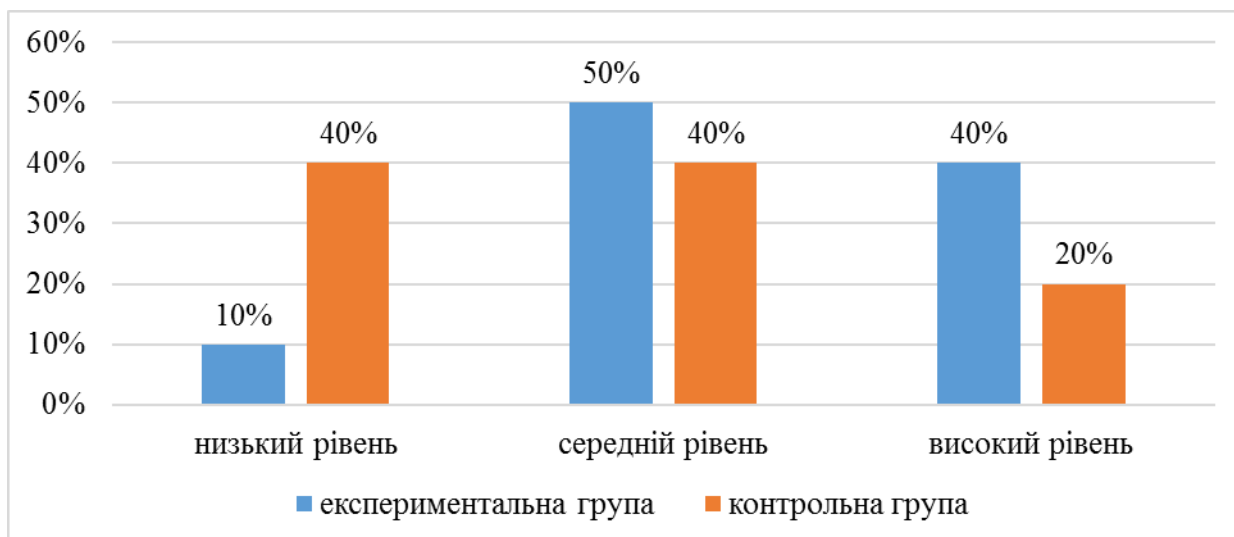

Рис.3.3. Процентний розподіл дітей першої і другої груп за рівнями розвитку у них агресивності

З рис. 3.3 ми бачимо, що за низьким рівнем розвитку агресивності кількість дітей контрольної групи перевищує кількість дітей експериментальної групи (40% – 4 дитини, та 10% – 1 дитина відповідно). З іншого боку за середнім рівнем агресивності кількість дітей експериментальної групи перевищує кількість дітей контрольної групи (50% – 5 дітей та 40% – 4 дитини). Що стосується високого рівня розвитку агресивності, то тут кількість дітей експериментальної групи перевищує кількість дітей контрольної групи (40% – 4 дитини та 20% – 2 дитини).

Отже, ми можемо говорити про те, що для дітей експериментальної групи більш характерна агресивність, ніж для дітей контрольної групи. Все це зумовлює необхідність впровадження інтерактивних соціально-педагогічних технологій профілактики спрямованих на подолання дитячої агресії.

3.2. Впровадження інтерактивних соціально-педагогічних технологій профілактики спрямованих на подолання дитячої агресії

Формуючий експеримент в рамках нашого експериментального дослідження був заснований на проведенні розробленої нами програми корекції педагогічних чинників розвитку агресивності у дітей.

Програма складається з двох розділів:

- перший розділ – присвячений роботі з матерями дітей;
- другий розділ – спрямований на корекцію агресивності у дітей.

Мета першого розділу програми – підвищення соціальної, психологічної і педагогічної культури у матерів дітей.

Завдання першого розділу:

1. Надати необхідні соціально-психолого-педагогічні знання матерям дітей про особливості дитячої агресивності.
2. Навчити матерів дітей способам зниження агресивних проявів у дитини.
3. Сформулювати матерям рекомендації по вихованню для зниження агресивності дитини.

Перший розділ програми складається з 10 занять. Кожне заняття проводиться в груповій формі. На ньому присутні матері дітей в кількості 10 осіб. Тривалість одного заняття – 1 година. Перший розділ програми проводився протягом 5-ти тижнів по 2 заняття в тиждень.

Мета другого розділу програми – зниження рівня агресивності у дітей.

Завдання програми:

- 1) Підвищити рівень розвитку терпимості в стосунках з оточуючими людьми у дітей.
- 2) Підвищити рівень розвитку ігрової діяльності та емоційної стійкості у дітей.
- 3) Поліпшити рівень культурно-гігієнічних навичок у дітей.

Отже, в основі розробки нашої програми корекції чинників розвитку агресивності у дітей лежить формування всіх тих компонентів, які є ключовими в поведінці дитини і проявах агресивності.

Загальну стратегію нашої програми можна зобразити таким чином:

- проведення з дітьми заходів, які спрямовані на розвиток терпимості в стосунках з оточуючими людьми;
- реалізація з дітьми заходів, спрямованих на розвиток у них ігрової діяльності та емоційної стійкості;
- комплексний вплив за всіма трьома напрямками розвитку культури поведінки у дітей (терпимість у спілкуванні; ігрова діяльність і емоційна стійкість; культурно-гігієнічні навички).

Подібна стратегія педагогічної роботи була спрямована в підсумку на зниження агресивності у дітей.

Другий розділ програми складається з 15 занять. Кожне заняття проводиться в груповій формі. Максимальна кількість дітей у групі – 10 осіб. Тривалість одного заняття – 45 хвилин. Програма нами проводилася протягом 5-ти тижнів, по 3 заняття в тиждень.

Педагогічна робота щодо зниження агресивності у дітей будувалася з урахуванням тематичного принципу навчання і на основі тісного взаємозв'язку в роботі соціального педагога і дитячого психолога. Така схема реалізації соціально-психолого-педагогічної роботи не випадкова, оскільки численні дослідження довели її ефективність.

Потрібно відзначити, що при розробці нашої програми ми враховували вимоги інтегрованих технологій виховання. І в програмі ми використовуємо, принаймі, три основні педагогічні технології – особистісно-орієнтовані технології, ігрові технології та інформаційно-комунікаційні технології. І інтеграція даних технологій в розробленої нами програмою ґрунтується на наступних принципах: принцип системності, принцип опори на позитивне, принцип гуманізації виховного процесу, особистісно-діяльнісний принцип,

принцип єдності виховних впливів, принцип діяльності, крім того, в побудові своєї програми соціально-психолого-педагогічної корекції чинників розвитку агресивності у дітей ми ґрунтувалися на наступних загальних принципах її розробки: єдність досягнення корекційного, освітнього і виховного ефекту від занять, принцип максимального використання психічного потенціалу дітей для розвитку їхньої культури поведінки, підвищення інтересу дітей до занять, посилення їх пізнавальної активності і стимулювання у них самостійності, впорядкованість в педагогічній роботі, її суворі послідовність і систематичність, застосування різноманітного дидактичного матеріалу, принцип діяльнісного підходу, використання розвиваючих можливостей провідного виду діяльності у формуванні культури поведінки у дітей (Безпалько, 2009).

Таким чином, побудова просвітницької роботи з батьками дітей, а також побудова педагогічної роботи з дітьми щодо зниження агресивності є багатоаспектним і вимагає взаємодії різних фахівців. Тому розроблена програма соціально-психолого-педагогічної корекції чинників розвитку агресивності у дітей реалізовувалася нами спільно з соціальним педагогом і дитячим психологом.

В умовах шкільного соціуму можна використовувати різні види проектів, що класифікуються за видом діяльності, характеру контактів, тривалості виконання, кількісним складом учасників. В основу конструювання проекту повинна бути покладена логічний ланцюжок: проблема – мета – завдання – метод – конкретний результат.

Нами були використані наступні інтерактивні соціально-педагогічні технології профілактики спрямованих на подолання дитячої агресії.

Інформаційно-інтерактивна зустріч

Інформаційно-інтерактивна зустріч – форма виховного заняття, що представляє собою синтез інформації, запропонованої учням, з діалоговими формами взаємодії учасників заходу.

Етапи:

1. Вступна частина (представлення учасників, актуалізація теми, озвучування мети зустрічі, прийняття правил, створення сприятливої емоційної атмосфери).
2. Основна частина (інформаційні блоки, активні розминки).
3. Заключна частина (підбиття підсумків зустрічі).

Рішення моральних дилем Моральні дилеми – ситуації, що вимагають від дійової особи зробити певний вибір при зіткненні з такими, що суперечать один одному моральними принципами. Відзначимо, що автором теорії морального розвитку і морального вибору є Л. Кольберг.

Мета: навчити підлітків перебирати можливі варіанти вирішення проблеми в ціннісно-нормативному полі протиріч: з одного боку – норми моралі і права, з іншого – особистісні (індивідуальні) і групові (колективистические) цінності.

При вирішенні моральних дилем підліток виявляється в ціннісно-нормативному полі протиріч. Виникає конфлікт вибору, коли підліток починає перебирати можливі варіанти вирішення проблеми. Підліток прораховує варіанти корисності вирішення проблемної ситуації для себе, інших, враховує необхідність дотримання різних норм суспільства. Для того щоб попередити вибір помилкового рішення, не вийти за рамки норм моралі і права, зберегти індивідуальну позицію, важливо навчити неповнолітнього продумувати різноманітні варіанти вирішення моральної дилеми.

– Практикум

Практикум – форма роботи з неповнолітніми, головний педагогічний сенс якої полягає в забезпеченні умов для соціальних вправ (проб) учнів в практичній (імітованій) соціальній діяльності, тобто в моделюванні можливих проблем, створення ситуацій вибору, в яких дитина повинна знайти спосіб вирішення тієї чи іншої соціальної проблеми на основі

сформованих у нього цінностей, моральних установок і свого соціального досвіду.

Соціально-педагогічний практикум з профілактики правопорушень (автори Т. В. Нічішина, А. М. Ткачук)

Мета: підвищення рівня правової культури неповнолітніх, надання їм допомоги у вирішенні життєвих ситуацій, стимулювання поведінкових змін неповнолітніх за допомогою звернення до літературних творів.

Практикум передбачає моделювання соціально-педагогічної ситуації і допомагає учням осмислити найбільш часто зустрічаються в їх поведінці помилки. Корекційні можливості практикуму припускають зміну хибних цінностей підлітків на справжні, розвивають у них здатність до самооцінки і самоконтролю, навчають передбачати результат діяльності, сприяють накопиченню емоційного досвіду.

Розроблений практикум включає 3 заняття по 45 хвилин кожне:

1. Ти і закон: права, обов'язки, відповідальність.
2. Помилки в поведінці дітей.
3. У світі «літературних» правопорушень і не тільки ...

Кожне заняття завершується рефлексією виконаної роботи.

– Виховне заняття

Виховне заняття – це організоване педагогом духовне спілкування учнів і дорослих, змістом і сенсом якого є пошук істини, спрямований на становлення і розвиток дитини як суб'єкта життєдіяльності, і в процесі якого здійснюється обмін не тільки пізнавальною, але і емоційно-оцінною інформацією. На виховних заняттях створюються умови для розвитку моральних якостей особистості учнів, формування у них комунікативних навичок, організовується робота зі створення учнівського колективу. Виховний заняття «Безпека – моє право»

Мета: вчити неповнолітніх звертатися за допомогою до інших людей, розширювати їх правову обізнаність.

Необхідне обладнання (матеріали): комп'ютер; мультимедійний проектор.

Шкідливі і корисні поради

Педагог просить учнів прочитати твердження, представлені на мультимедіаекрані, і поміркувати, які з рекомендацій з протидії мобінгу можна віднести до шкідливих або корисних:

- не слід звертати увагу на знуцання, глузування, зауваження з боку кривдників;
- необхідно бути «тихіше води, ніжче трави», і ніхто тебе не чіпатиме;
- на кожне образливе висловлювання кривдника слід відповідати агресивним висловлюванням;
- важливо тримати себе в руках в ситуаціях зустрічі з кривдником, якщо це можливо, покликати кого-то на допомогу;
- не треба дозволяти ображати себе;
- про факт мобінгу слід повідомити класному керівнику або вчителю, якому довіряєш. Пропонується доповнити перелік рекомендацій корисними порадами.

Дискусія, дебати

Варіативні форми організації дискусії і методика їх проведення: метод всіх можливих варіантів (дерево рішень), дискусія в стилі телевізійного ток-шоу (PanelDebate), обговорення у формі дебатів, дискусія в формі симпозіуму, метод мозкового штурму і ін.

Дебати (від франц. *debats*) визначаються як дебати, обмін думками на якому -або зборах, засіданні. В основі дебатів – вільне висловлювання, обмін думками щодо запропонованого тематичного тези. Проведенню дебатів з проблематики профілактики девіацій передуює велика попередня робота, що включає:

- роздруківку необхідних матеріалів, ознайомлення учасників з правилами організації та проведення дебатів;

– визначення вихідного тези дебатів. Заздалегідь готується кілька тез для дебатів, які містять будь-яку ідею, а також одну з основних думок доповіді, виступи. При цьому теза формулюється в позитивній формі, яка передбачає антитеза;

– робота з безпосередніми організаторами і учасниками, розподіл ролей і доручень;

– індивідуальний інструктаж про процедуру дебатів.

Порядок (процедура) проведення дебатів. Дебати організовує і проводить голова. Він не має права брати участь в самій дискусії, оскільки є незацікавленим обличчям. Голові допомагає секретар, який інформує ораторів про час, відведеному на виступ, а також веде документацію дебатів.

Перед дебатами учасники займають місця в наступному порядку:

– праворуч від голови – захисники тези (4 людини);

– зліва від голови – противники тези (4 людини);

– в кінці залу посередині – учасники, які не мають певної точки зору (так звані не визначився).

Проектування соціальної реклами У контексті профілактики девіантної поведінки неповнолітніх доцільною представляється організація такої форми роботи з неповнолітніми, як проектування соціальної реклами. Соціальна реклама є одним з видів реклами, головним призначенням якої є формування та підтримання в суспільстві, свідомості людей загальнолюдських цінностей, привернення уваги до соціально значущих проблем і можливостей їх вирішення. Як об'єкт соціальної реклами може виступати: здоровий спосіб життя, правопорядок і законслухняність, милосердя і благодійність та ін. В процесі проектування соціальної реклами підлітки не тільки продумують різні прийоми впливу на свідомість аудиторії, розробляють способи негативного позиціонування ненормативного поведінки, але і виробляють власну позицію, особистісне ставлення до тієї чи іншої проблеми, що в свою чергу стимулює нормативне поведінка авторів реклами.

Практикум

Практикум для підлітків «Мій вибір» (автори Т. В. Нічішина, А. М. Ткачук)

Мета: формування ціннісних орієнтацій підлітків, навчання самостійного прийняття конструктивних рішень.

Необхідне обладнання (матеріали): м'яч; відеомагнітофон; телевізор; картки з темами, прислів'ями; пісочний годинник; 2 кошика; листи ватману; аркуші паперу; маркери; ручки; фломастери і олівці; картки зеленого, червоного, жовтого кольору; книги; буклети; плакати з висловами (Безпалько, 2006).

Профілактична акція

Акція – це система заходів, об'єднаних загальною стратегічною метою і проводяться в певний, обмежений період часу. Акції, як правило, спрямовані на вирішення наступних завдань: підвищення рівня інформованості з проблеми створення певного особистісного ставлення до проблеми, пропаганду навичок безпечної поведінки

Фільмогрупа

Фільмогрупа – це спільний перегляд спеціально підібраного художнього фільму учнями і педагогом з подальшим його обговоренням.

Пантоміма. У профілактиці девіантної поведінки пантоміма працює на розвиток образного мислення, навчання учнів вмінню адекватно виражати свої почуття, протистояти тиску і маніпуляцій з боку інших людей.

Тренінгові вправи з навчання учнів ненасильницького взаємодії
Представлений нижче комплекс тренінгових вправ спрямований на навчання підлітків протистояння впливу іншого (контраргументація, інформаційний діалог, конструктивна критика, ухилення, відмова та ін.); навчання ненасильницьким формам взаємодії (інший має право бути таким, яким він є, з ним треба рахуватися, поважати його думку) і призначений для роботи педагогов-психологов.

Програма розрахована орієнтовно на 5 днів роботи по 1,5-2 години. Оптимальна чисельність групи 8-15 чоловік.

При конструюванні комплексу пропонується довільна компоновка вправ з дотриманням логічної послідовності етапів кожного заняття: рефлексія (короткий обмін почуттями, думками, побажаннями); розминка (емоційне залучення учасників в те, що відбувається); основна частина; завершальна частина (повторна рефлексія); короткий підсумок заняття (Беженар, 2012).

Мета: навчання підлітків протистояння впливу іншого, ненасильницьким формам взаємодії.

Необхідне обладнання (матеріали): крейда; листи форматом А4 різного кольору; олівці; фішки; ваги; старі газети.

3.3. Кількісний та якісний аналіз ефективності впроваджених інтерактивних технологій

Четверте завдання нашого експериментального дослідження полягала в тому, щоб проаналізувати результати корекційної роботи з дітьми та їх батьками і сформулювати висновки про її ефективності. Звернемося до таблиці 3.2. У ній відображені результати дітей у вибірці за методикою «Кінетичний малюнок сім'ї». Ми бачимо відсотковий розподіл дітей експериментальної та контрольної груп з різних за типом сімей за рівнем сприятливості сімейної ситуації після формуючого експерименту

Таблиця 3.2. Процентний розподіл дітей за рівнем сприятливості сімейної ситуації після формуючого експерименту

Рівень	Тип сімей	
	неповна	повна
Низький	50%	30%
Середній	40%	30%
Високий	10%	40%

З таблиці 3.2. видно, що діти різняться між собою по сприятливості сімейної ситуації. Так, наприклад, у дітей з неповних сімей більше всіх поширений низький рівень сприятливості сімейної ситуації – 50% дітей (5 дітей) виявили такий рівень. У свою чергу, у дітей з повних сімей однопоширеними є середній і низький рівні (по 30% – 3 дитини), а низький рівень відзначають тільки 40% дітей (4 дитини). з повних сімей і 10% (1 дитина) дітей з неповних сімей.

На рис. 3.4 добре видно неоднозначність рівня сприятливості сімейної ситуації у дітей.

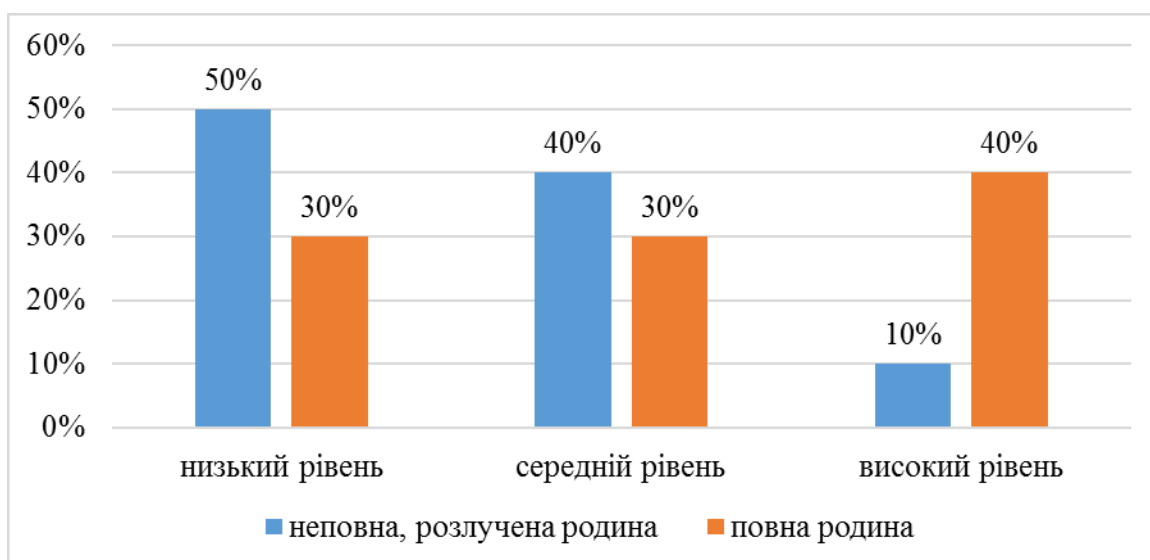

Рис. 3.4 Процентний розподіл дітей за рівнем сприятливості сімейної ситуації

Звернемося до таблиці №3. У ній відображені результати дітей у вибірці за методикою «Кінетичний малюнок сім'ї». Ми бачимо відсотковий розподіл дітей експериментальної групи з неповної сім'ї за рівнем сприятливості сімейної ситуації до і після формуючого експерименту.

Таблиця 3.3

Процентний розподіл дітей з неповних сімей за рівнем сприятливості сімейної ситуації до і після формуючого експерименту

Рівень	Тип сімей	
	до корекції	після корекції
Низький	80%	50%
Середній	10%	40%
Високий	10%	10%

З таблиці 3.3. видно, що до і після формуючого експерименту діти з експериментальної групи, які виховуються матерями в неповних сім'ях, розрізняються між собою по сприятливості сімейної ситуації. Так, наприклад, низький рівень сприятливості сімейної ситуації до корекції відзначали 80% дітей, а після корекції – 50% дітей. З іншого боку, середній рівень сприятливості сімейної ситуації до формуючого експерименту відзначали 10% дітей, а після формуючого експерименту – 40% дітей. І, нарешті, до корекційної роботи високий рівень сприятливості сімейної ситуації відзначали 10% дітей і після корекційної роботи 10% дітей зазначили сімейну ситуацію високого рівня сприятливості.

На рис. 3.5 добре видно зміни в рівні сприятливості сімейної ситуації у дітей з неповних сімей (експериментальна група).

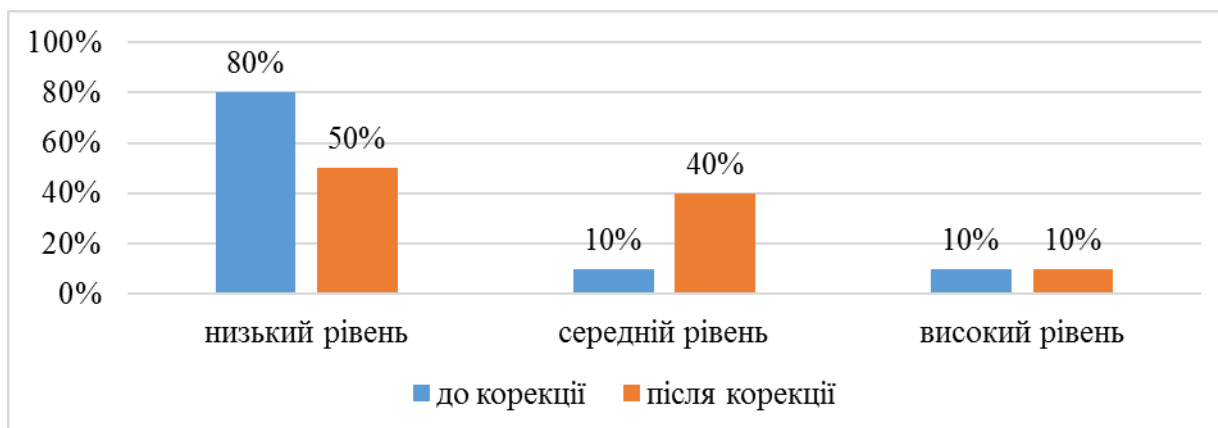

Рис. 3.5 Процентний розподіл дітей з неповних сімей за рівнем сприятливості сімейної ситуації

Отже, аналізуючи результати, представлені в табл. 3.2 і 3.3. і рис. 3.5 ми можемо зробити висновок, що завдяки проведенню програми психолого-педагогічної корекції педагогічних чинників розвитку агресивності у дітей ми бачимо поліпшення сімейної сприятливості в неповних сім'ях дітей експериментальної групи.

Таким чином, після формуючого експерименту матері дітей з неповних сімей більше відчувають невпевненість у вихованні своїх дітей, ніж матері з повних сімей.

На рис. 3.6 представлено порівняння процентного розподілу дітей першої і другої груп за рівнями розвитку у них агресивності після формуючого експерименту.

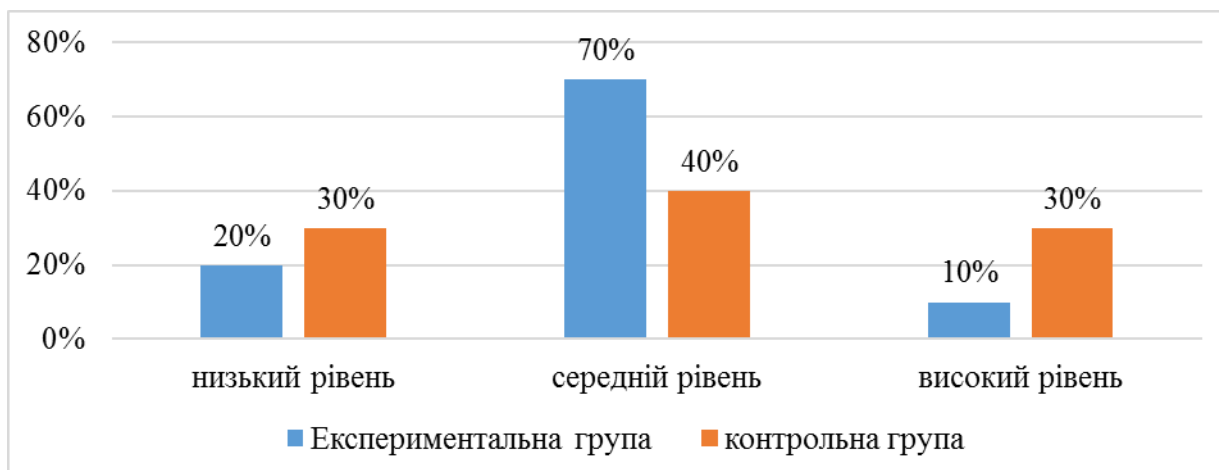

Рис.3.6. Процентний розподіл дітей першої і другої груп за рівнями розвитку у них агресивності.

З рис. 3.6 ми бачимо, що за низьким рівнем розвитку агресивності кількість дітей контрольної групи перевищує кількість дітей експериментальної групи (30% – 3 дитини та 20% – 2 дітей відповідно). З іншого боку за середнім рівнем агресивності кількість дітей експериментальної групи перевищує кількість дітей контрольної групи (70% – 7 дітей та 40% – 4 дитини). Що стосується високого рівня розвитку

агресивності, то тут кількість дітей контрольної групи перевищує кількість дітей експериментальної групи (30% – 3 дитини та 10% – 1 дитина).

Отже, ми можемо говорити про те, що діти експериментальної і контрольної групи після формуючого експерименту мають практично однаковий рівень проявів агресивності.

На рис. 3.7 представлено порівняння процентного розподілу дітей експериментальної групи по рівня розвитку агресивності до і після формуючого експерименту.

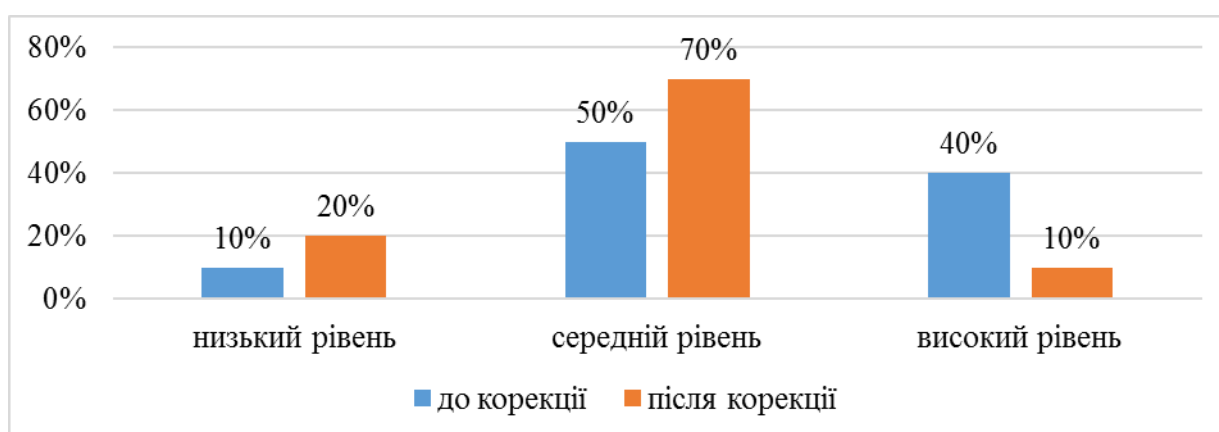

Рис.3.7 Процентний розподіл дітей експериментальної групи за рівнями розвитку агресивності до і після формуючого експерименту

З рис. 3.7 ми бачимо, що за низьким рівнем розвитку агресивності кількість дітей експериментальної групи після корекції перевищує кількість дітей експериментальної групи до корекції (20% – 2 дитини та 10% – 1 дитина відповідно). Також за середнім рівнем агресивності кількість дітей експериментальної групи після корекції перевищує кількість дітей експериментальної групи до корекції (70% – 7 дітей та 50% – 5 дітей). Що стосується високого рівня розвитку агресивності, то тут кількість дітей експериментальної групи до корекції перевищує кількість дітей експериментальної групи після корекції (40% – 3 дитини та 10% – 1 дитина).

Отже, ми можемо говорити про те, що у дітей експериментальної групи після формуючого експерименту, який ми проводили у вигляді програми психолого-педагогічної корекції педагогічних чинників розвитку агресивності у дітей з дітьми та їх матерями, рівень розвитку агресивності знизився.

Таким чином, ми прийшли до підтвердження висунутої гіпотези дослідження. Тобто дійсно позитивне увагу і прийняття особистості дитини з боку дорослих (педагогів і батьків), що орієнтує на безоціночне сприйняття особистості дитини є основним фактором, який попереджає виникнення агресивності у дітей. Крім того, позитивна психологічна емоційна обстановка в сім'ї є найкращим способом профілактики агресивності серед дітей.

Висновки за розділом III

Ми провели дослідження прояви агресивності дітей. В результаті експериментального вивчення проблеми ми виявили, що завдяки проведенню програми соціально-педагогічної корекції розвитку агресивності у дітей ми бачимо поліпшення сімейної сприятливості в неповних сім'ях дітей експериментальної групи. Також ми з'ясували, що після формуючого експерименту матері дітей з неповних сімей більше відчують невпевненість у вихованні своїх дітей, ніж матері з повних сімей. У свою чергу діти експериментальної і контрольної групи після формуючого експерименту мають практично однаковий рівень проявів агресивності. Крім того, у дітей експериментальної групи після формуючого експерименту, який ми проводили у вигляді програми соціально-педагогічної корекції розвитку агресивності у дітей з дітьми та їх матерями, рівень розвитку агресивності знизився.

В цілому, в результаті проведення дослідження розвитку агресивності у дітей і їх соціально-педагогічної корекції ми прийшли до підтвердження

висунутої гіпотези і можемо стверджувати, що інтерактивні соціально-педагогічні технології здатні здійснити значний вплив на профілактику та подолання дитячої агресії. Дійсно позитивна увага і прийняття особистості дитини з боку дорослих (педагогів і батьків), що орієнтує на безоцінне сприйняття особистості дитини є основним фактором, який попереджає виникнення агресивності у дітей. Крім того, позитивна психологічна емоційна обстановка в сім'ї є найкращим способом профілактики агресивності серед дітей.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У першому розділі роботи були проаналізовані теоретичні особливості дослідження соціально-педагогічної підготовки до подолання дитячої агресії.

Під час розгляду соціального відхилення у дітей: класифікація видів, профілактика, виділено, що соціально-педагогічна профілактика соціального неблагополуччя дітей, що здійснюється, як правило, в установах освіти і в позашкільній середовищі засобами освіти, має ряд особливостей, що дають їй деякі переваги перед іншими видами профілактики з точки зору ефективності вжитих дій.

Описуючи соціально-педагогічну підготовку до роботи з дітьми з ознаками агресивної поведінки та підготовку до здійснення профілактики агресивної поведінки дітей, виділили, що професійні стандарти та соціальні виклики орієнтують посилити спрямованість діяльності вчителя на превентивну роботу в аспекті агресивної поведінки учнів. Разом з тим частина педагогів не готові до такої діяльності в своїй роботі. Необхідно підвищувати професійну психолого-педагогічну компетентність, в першу чергу вчителів, в питаннях попередження прояву агресії в школах. Система додаткової професійної освіти повинна забезпечити підготовку педагогів в даному напрямку.

Характеризуючи особливості агресивної поведінки: характеристика, фактори виникнення, форми і причини, зробили висновки, що агресивний тип міжособистісно-групових відносин: конфлікти; примус; відсутність підтримуючої референтної групи; відсутність задовольняють міжособистісних відносин; боротьба за лідерство; обмеження гідності або амбіцій одного з учнів; примітивний тип спілкування учнів, тощо. Реагування учнів на ситуації насильства багато в чому залежить від особистісних якостей

суб'єктів взаємодії, наявного досвіду поведінки в подібних ситуаціях, їх емоційного стану, суб'єктивного сприйняття, оцінки ситуації.

У другому розділі були розглянуті методичні засади дослідження соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки.

При аналізі основ профілактики агресивної поведінки: сутність, види, напрямки та принципи, виділено, що соціально-педагогічний контроль повинен являти собою попередження і припинення різного роду девіацій і ґрунтуватися на соціальну підтримку, посилення виховної роботи за рахунок залучення додаткових людських ресурсів. Модернізації потребує і змістовно-процесуальний компонент профілактичної роботи, яка часто характеризується одноманітністю форм, формальністю, відсутністю системності. Має місце ряд методичних помилок, що допускаються фахівцями (вчителі, педагоги соціальні) в роботі з неповнолітніми: заходи носять повчально-повчальний, директивний, що залякує характер; переважають словесні методи виховання, множинні однотипні справи з орієнтацією на швидкі і кардинальні зміни.

Під час опису форм профілактики агресивної поведінки учнів в школі, визначено, що внаслідок оцінювання оточуючими людьми процесу і результатів навчальної діяльності та рефлексії отриманих оцінок у молодших школярів розвивається самооцінка, закладаються основи моральної поведінки, формується система цінностей, довільної емоційної саморегуляції. У цьому віці діти вже можуть керуватися свідомими цілями, соціально обраними нормами, правилами і способами поведінки. Важливим є те, що молодші школярі готові до засвоєння нових форм поведінки. Але їх засвоєння йде при цілеспрямовано організованій діяльності під керівництвом соціально значущих дорослих.

При характеристиці моделі взаємодії суб'єктів профілактики агресивної поведінки у процесі соціального супроводу та інформаційних комп'ютерних технології як фактору надання якісної соціально-педагогічної

послуги в процесі організації профілактики агресивної поведінки учнів у школі, зроблено висновки, що впровадження в практику інформаційних комп'ютерних технологій дає можливість раціонально поєднувати суспільні сили на боротьбу з різними негативними явищами і процесами, які набули широкого поширення. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в роботі педагога дозволяє застосовувати більшу кількість методів діагностичних досліджень, створити якісно нові форми корекційної роботи, поліпшити роботу по інтеграції в освітню діяльність дітей «групи ризику», які потребують корекції.

Ми провели дослідження прояви агресивності дітей. В результаті експериментального вивчення проблеми ми виявили, що завдяки проведенню програми соціально-педагогічної корекції розвитку агресивності у дітей ми бачимо поліпшення сімейної сприятливості в неповних сім'ях дітей експериментальної групи. Також ми з'ясували, що після формуючого експерименту матері дітей з неповних сімей більше відчують невпевненість у вихованні своїх дітей, ніж матері з повних сімей. У свою чергу діти експериментальної і контрольної групи після формуючого експерименту мають практично однаковий рівень проявів агресивності.

В цілому, в результаті проведення дослідження розвитку агресивності у дітей і їх соціально-педагогічної корекції ми прийшли до підтвердження висунутої гіпотези і можемо стверджувати, що інтерактивні соціально-педагогічні технології здатні здійснити значний вплив на профілактику та подолання дитячої агресії. Дійсно позитивна увага і прийняття особистості дитини з боку дорослих (педагогів і батьків), що орієнтує на безоцінне сприйняття особистості дитини є основним фактором, який попереджає виникнення агресивності у дітей. Крім того, позитивна психологічна емоційна обстановка в сім'ї є найкращим способом профілактики агресивності серед дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Алексеевко, Т.Ф. ред. 2009. *Соціальна педагогіка: словник довідник*.
Вінниця: Планер.
- Андрюшина, Л. О. 2003. *Психологическая профилактика агрессивного поведения школьников-подростков*: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03.
Тверь.
- Афанасьєва, В.В. 2011. *Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ.
- Базихова, М. Г. 2011. *Педагогические условия профилактики агрессивного поведения младших школьников средствами народного искусства*: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Махачкала.
- Балакірева, О.М. 2007. *Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді*: монографія. К.: УІСД ім. О. Яременка.
- Балакірева, О.М. 2000. *Система ціннісних орієнтацій, культурні потреби і духовний світ української молоді. Про становище молоді в Україні* (за підсумками 2019 року): щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. К.: Український ін-т соціальних досліджень, С. 53-58.
- Беженар, Г. 2012. Булінг: підліткове насильство в школі. *Школа*. №2 (74). С. 75–79. Доступно з: www.osvita.ua/attach/2319/SNj12021s.pdf [дата звернення 15 травня 2020].
- Безпалько, О.В. 2006. *Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді*: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.05. Луганськ.
- Безпалько, О.В. 2009. *Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі*: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури.

- Безпально, О.В. ред. 2013. *Соціальна педагогіка: навч. посіб.* К.: Академвидав.
- Бех, І.Д. 2003. *Виховання особистості: навч.-метод. посіб.* Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь.
- Белякова, А.В. ред. 2010. *Посібник з методики міждисциплінарного ведення випадку при роботі з безпритульними, бездоглядними неповнолітніми дітьми.* К.: [б. в.].
- Богданова, І.М. 2008. *Соціальна педагогіка: навч. посіб.* К.: Знання.
- Богущ, А.М. 2000. Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: зб. наук. пр.* К., Кн. 1. С. 18-23.
- Бойко, М. М. 2002. Інноваційні технології проектування навчально-виховного середовища в системі підготовки педагогічних працівників. *II Славянские педагогические чтения : тез. докл. Междунар. конф., 16-18 окт. 2003 г.* Тирасполь, С. 208-211.
- Булеца, С. Б. 2006. *Право фізичної особи на життя та здоров'я (порівняльно-правовий аспект):* монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».
- Василенко, В. О. 2005. *Інноваційний менеджмент: навч. посіб.; за ред. В. О. Василенка.* [вид. 3-є, випр. та доп.]. Київ: Центр навч. літ.
- Вишневецький, О.І. 2003. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки.* Дрогобич: Коло.
- Вольнова, Л. М. 2012. Соціально-педагогічні аспекти діагностики у профілактиці асоціальної поведінки неповнолітніх. *Междисциплинарные исследования в науке и образовании. Электронный науч. журнал.* № 1 К. Доступно з: <http://mino.esrae.ru/158-1091> [дата звернення 20 серпня 2020].

- Вольнова, Л.М. 2008. Методичні рекомендації щодо психолого-педагогічної роботи з важковиховуваними неповнолітніми. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова.
- Вольнова, Л.М. 2012. Зміст і напрями соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важковиховуваних підлітків. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. № 3–4. С. 60–70. Доступно з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2012_3-4_7 [дата звернення 11 серпня 2020].
- Ворона, В.М., Ручка, А.О. 2000. *Українське суспільство: моніторинг 2000 р.* Інформаційно-аналітичні матеріали. К.: Ін-т соціології НАН України.
- Гайдамашко, І.А. 2008. Подолання агресії як соціально-педагогічна проблема. *Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. Хмельницький : ХГПА*, Вип. 3. С. 53–55.
- Жигайло, Н.І. 2007. *Соціальна педагогіка*. Навчальний посібник. Львів: Новий Світ.
- Журавель, Т.В. 2013. Соціальна профілактика як напрям соціальнопедагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка: навч. посібник*. К. : Академвидав, С. 85–101.
- Журавель, Т.В. ред. 2016. *Будуємо майбутнє разом: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді*. К.: [б. в.].
- Зверева, І.Д. 1999. *Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка»*. К.
- Зверева, І.Д. ред. 2006. *Соціальна педагогіка: теорія і технології: підручник*. К.: Центр навчальної літератури.
- Зверева, І.Д. ред. 2010. *Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб.*. К.: Видавничий дім «Калита».
- Зубань, Г.О. 2008. Соціально-антропологічне обґрунтування агресії у філософії ХХ століття. *Словянський державний педагогічний*

університет. Доступно з: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_75/Zuban.pdf [дата звернення 20 серпня 2020].

- Льбіна, Н.М. 2015. *Конфлікти в загальноосвітній школі*: навч. посіб. Суми: Унів. книга.
- Капська, А. Й. 2015. Основні закономірності моделювання виховного процесу. *Нові технології виховання*: зб. наук. статей. К. : ІСДС, С. 91-96
- Капська, А.Й. ред. 2003. *Соціальна педагогіка*: підручник. Київ: Центр навчальної літератури.
- Ківенко, Н. В. 2002. *Девіантна поведінка: сучасна парадигма*: моногр. Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України.
- Коношенко, С.В. 2010. *Теоретико-методичні основи реабілітаційної роботи з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ.
- Корчова, Г.Л. 2006. *Соціально-педагогічні умови профілактики статевих девіацій старшокласників*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». К.
- Кочемировська, О.О. 2002. *Психологічні особливості уявлення та переживання насильства молодшими підлітками та юнаками (психосемантичний підхід)*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, психологія особистості, історія психології». К.
- Кравченко, О. В. Креативний потенціал рекреативної діяльності. Доступно з: www.knukim.edu [дата звернення 10 червня 2020].
- Кравченко, Т. В. 2009. *Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи*: монографія. К.: Фенікс.

- Красницька, О.В. 2015. *Профілактика сімейної деривації вихованців інтернатних закладів спортивного профілю*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. К.
- Кремень, В. Г. ред. 2018. *Енциклопедія освіти*. Акад. пед. наук України. К.: Юрінком Інтер.
- Крижко, В.В. 2013. *Теорія і практика менеджменту в освіті*. Запоріжжя: Просвіта.
- Линник, Л. М. 2007. Соціально-педагогічна діагностика як умова успішної профілактики негативних проявів у поведінці неповнолітніх. *Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, (Ялта, 5-7 квітня 2007 р). [36. статей]. Вип. 3. Ч 1. Ялта: РВВ КГУ, 264 с. С. 195-201. Доступно з : http://volnova2012.blogspot.com/2012/11/blogpost_5071.html [дата звернення 20 серпня 2020].
- Лохвицька, Л.В. ред. 2007. *Короткий термінологічний словник із соціальної педагогіки, соціальної роботи*. Переяслав-Хмельницький : [б. в.].
- Лушпай, Л.І. 2010. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. Вип. 4. С. 126-131.
- Лютій, В.П. 2008. Соціальна профілактика. *Соціальна педагогіка: мала енциклопедія*. К. : Центр учбової літератури, С. 207-288.
- Лящ, О.П. 2006. *Психологічна профілактика агресивних проявів в учнів професійно-технічних навчальних закладів*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К.
- Мазоха, І.С. 2008. *Індивідуально-психологічні особливості агресивності особистості*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Одеса.

- Максимова, Н. Ю. 2011. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. К. : Либідь.
- Мізерна, О.О. 2005. *Психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К.
- Міщик, Л. І. 2003. *Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя.
- Немченко, С. Г. 2008. *Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи*: монографія. Донецьк : Юго-Восток.
- Нісімчук, А. 2000. *Сучасні педагогічні технології*. К.
- Нова культурна реальність та соціологічні проблеми модернізації культурного дозвілля. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*: Міжвузівський збірник наукових праць. К.: Видавничий центр ДАКККМ. 2012. № 9. С.155-165
- Особа, О. 2019. Нівеляція сімейних цінностей прояв культури постмодернізму. *Молодь і ринок*. № 12. С. 22-28
- Пальчевський, С.С. 2005. *Соціальна педагогіка*: К.: Кондор.
- Пащенко, С.Ю. 2019. Соціально-педагогічний аспект в організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді. *Соціальні технології в освіті*. Вип. 4. К.: НПУ, С. 60-68.
- Пенішкевич, Д. І. 2010. *Соціальна педагогіка: модульна технологія навчального курсу*. Чернівці: ЧНУ.
- Петрочко, Ж.В. 2011. *Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах*: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». К.

- Полякова, О. М. 2009. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: навч. посібник для соц. п-ів та практичних пс-ів освітніх закладів. Суми: Університетська книга.
- Сівак, С. 2001. *Скринінг шкільного життя: методика комплекс. психодіагност. вивч. стану навч.-вихов. процесу загальноосвіт. шк.* К.: Підруч.-посіб.
- Сорочинська, В.Є. 2005. *Організація роботи соціального педагога:* навчальний посібник. К.: Кондор.
- Стельмах, С. С. ред. 2016. Вікові аспекти виникнення булінгу серед дітей. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету.* Серія: Педагогічні науки. Вип. 133. С. 204-207. Доступно з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_50 [дата звернення 05 червня 2020]
- Титаренко, Т.М. 2013. *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності.* К.: Либідь.
- Токарь, И. Е. 2009. *Гендерный подход в профилактике агрессивного поведения младших школьников:* дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. М.
- Травина, С. А. 2006. *Взаимодействие психолога и учителя в профилактике агрессивного поведения младших школьников:* дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. М.
- Фіцула, М. М. 2002. *Методика попередження і подолання педагогічної занедбаності учнів загальноосвітніх шкіл.* Ужгород, Тернопіль: Мистецька лінія.
- Фіцула, М. М. 2008. *Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання:* навч.-метод. посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан.
- Шевченко, Г.П. ред. 2016. Духовність та духовна культура особистості. *Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва:* колективна монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, С. 7-37.

- Espelage, D. L. 2013. The impact of a middle school program to reduce aggression, victimization, and sexual violence. *Journal of Adolescent Health*, T. 53, No. 2, pp.180-186.
- Horne, A. M. 2004. A teacher-focused approach to prevent and reduce students' aggressive behavior: The GREAT Teacher Program. *American journal of preventive medicine*, T. 26, No. 1, pp. 29-38.
- Schick ,A., Cierpka, M. 2016. Risk factors and prevention of aggressive behavior in children and adolescents. *Journal for Educational Research Online / Journal fur Bildungsforschung Online*, T. 8, No. 1, pp.90-109.
- Terzian, M. A. 2005. Preventing aggressive behavior and drug use in elementary school: Six family-oriented programs. *Aggression and Violent Behavior*, Volume 10, Issue 4, pp. 407-435.

ДОДАТКИ

Додаток А

Технологій роботи з подолання агресій на I ступені навчання

Ігрове заняття на тему «Стоп-5»

Мета: сприяти усвідомленню молодшими школярами при чин конфліктів, формувати у них навички конструктивного спілкування.

Вік учнів: 8-10 років.

Необхідне обладнання (матеріали): повітряні кульки; картонна корона; картки з описом суперечок, конфліктних ситуацій; жетони-квадрати синього, червоного і білого кольору; упаковка білого паперу; газети журнали; широке відро або кошик.

Педагог повідомляє учням, що в процесі ігрового заняття спільними зусиллями вони вироблять 5 стопів – заборон, яких треба дотримуватися у взаємодії з іншими людьми.

Додаток Б

Організація профілактичної роботи на II ступені загальної середньої освіти

Розкид думок на тему «Пивний алкоголізм»

Мета: навчання критичного сприйняття одержуваної інформації, розвиток стійкості до негативного соціального впливу.

Вік учнів: 10-14 років.

Приклади початкових фраз з обговорюваної теми: – «Мені здається, що пиво – це спосіб ...»; – «Якщо людина споживає пиво кожен день, то ...»; – «Я не замислювався про те, чому шкідливо пиво ...»; – «Я вважаю, що пиво може ...»; – «Коли говорять про безпечну дозу пива, я ...»; – «Вважаю, що фраза» пити пиво – модно «- це ...»; – «Коли говорять, що пиво – корисний слабоалкогольний напій, я ...»; – «Абсолютно не згоден з твердженням про те, що пиво ...»; – «Споживання пива не тільки здатне ...»; – «Боротися з проблемою пивного алкоголізму ...»; – «Підлітки вживають пиво для того, щоб ...»; – «Найчастіше, обговорюючи користь і шкоду вживання пива, говорять про ...»; – «Можна привести ряд аргументів, які підтверджують ...». Після закінчення обговорення теми підводяться підсумки, робляться висновки.

Розкид думок на тему «Інтернет-залежність»

Мета: профілактика інтернет-залежності, стимулювання поведінкових змін неповнолітніх.

Вік учнів: 10-14 років.

Приклади початкових фраз з обговорюваної теми: – «Вважаю, що регулярний перегляд електронної пошти, повідомлень в різних соціальних мережах ...»; – «Проводячи час в мережі, необхідно пам'ятати, що ...»; – «Коли говорять, що гостра тяга до користування мережевими ресурсами – це

свого роду хвороба ...»; – «Перебуваючи в соціальних мережах, людина відчуває себе ...»; – «З думкою, що довіряти людям в соціальних мережах ...»; – «На відміну від реальності, в віртуальному світі ...»; – «Усвідомлення власної захищеності та анонімності, яких немає при живому спілкуванні, призводить до ...»; – «Інформація про людину, яка спілкується в соціальній мережі, завжди ...»; – «Спілкування в Інтернеті надзвичайно привабливо, проте ...». Після закінчення обговорення теми підводяться підсумки, робляться висновки.